

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EKONOMİK BÜYÜMENİN DERİN BELİRLEYİCİLERİ:
ORTA GELİR DÜZEYİNDEKİ ÜLKELER ÖRNEĞİ

Dilber BAŞİTEK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Başak KARŞIYAKALI

İZMİR – 2019

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Dilber BAŞİTEK
Öğrenci No : 2010800002
Tez Başlığı : Ekonomik Büyümenin Derin Belirleyicileri: Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler
Örneği
Savunma Tarihi : 29/11/2019
Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Başak KARŞIYAKALI

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Dr.Öğr.Üyesi Başak KARŞIYAKALI	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Dr.Öğr.Üyesi Mehtap TUNÇ	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa BİLMAN	- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	

Dilber BAŞİTEK tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği ( ) / oy çokluğu (X) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ekonomik Büyümenin Derin Belirleyicileri: Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../...2019

Dilber BAŞİTEK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ekonomik Büyümenin Derin Belirleyicileri: Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler
Örneği

Dilber BAŞITEK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

Ekonomik büyümeyi açıklamak için geliştirilen modellerin temel amacı, ülkeler arası gelir farklılıklarının nedenlerinin tespit edilmesidir. İktisat literatüründe; ekonomik büyümenin belirleyicilerini açıklayan yaklaşımlar doğrudan ve derin belirleyiciler olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. Büyümenin doğrudan belirleyicileri; işgücü, fiziki sermaye ve teknoloji düzeyidir. Bu çalışmada, kurumlar, entegrasyon, coğrafya ve kültür şeklindeki derin belirleyicilerin ekonomik büyüme sürecindeki yeri ve önemi incelenmektedir. Bu çalışmanın amacı, kurumsal yapının ülkeler arası iktisadi performans farklılıklarının nedeni olduğu hipotezinin araştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan çalışmada, kurumsal kalite ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi, 29 orta gelirli ülke için 2005-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak panel veri yöntemi ile araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan panel veri seti için öncelikle yatay kesit bağımlılığı test edilmiş; bulunan sonuca göre gerekli birim kök testi yapılmıştır. Daha sonra, kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi için Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre, ekonomik büyümeden yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğüne doğru bir; mülkiyet haklarının korunmasına doğru iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Kurumlar, Coğrafya, Entegrasyon

ABSTRACT

Master' s Thesis

**Deep Determinants of Economic Growth: The Case Of Middle Income
Countries**

Dilber BAŞITEK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Economics

Economics Program

The main purpose of the models developed to explain economic growth is to identify the causes of income differences between countries. In the economics literature, the approaches explaining the determinants of economic growth are examined in two main groups as direct and deep determinants. Direct determinants of growth are labor, physical capital and technology levels. In this study, the importance and place of deep determinants in economic growth process such as institutions, integration, geography and culture are examined. The aim of this study is to investigate the hypothesis that institutional quality is the cause of differences in economic performance between countries. In this study prepared for this purpose, the causality relationship between institutional quality and economic growth, were analyzed by panel data method using the period of 2005-2017 for annual data researched for 29 middle-income countries. For the panel data set used in the study, firstly the cross-sectional dependence was tested and the necessary unit root test was performed according to the result. Then, in order to determine the causality relationship between institutional quality and economic growth, Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality test was applied. According to the results of the analysis, from economic growth to judicial independence and the rule of law the right one; two-way towards the protection of property rights causality relationship.

Keywords: Economic Growth, Institutions, Geography, Integration

**EKONOMİK BÜYÜMENİN DERİN BELİRLEYİCİLERİ: ORTA GELİR
DÜZEYİNDEKİ ÜLKELER ÖRNEĞİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI VE BELİRLEYİCİLERİ

1.1.EKONOMİK BÜYÜMENİN TANIMI VE BELİRLEYİCİLERİ	5
1.1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Tarihsel Gelişimi	6
1.1.2. Ekonomik Büyümenin Doğrudan Belirleyicileri	7
1.1.2.1. İşgücü ve İnsan Sermayesi	8
1.1.2.2. Fiziki Sermaye	9
1.1.2.3.Teknoloji	10
1.2.EKONOMİK BÜYÜMENİN DOĞRUDAN BELİRLEYİCİLERİNE YÖNELİK TEORİLER	11
1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri	12
1.2.1.1. Adam Smith	12
1.2.1.2. David Ricardo	13
1.2.2. Neo-Keynesyen (Harrod-Domar) Büyüme Modelleri	13
1.2.2.1. Domar Modeli	14

1.2.2.2. Harrod Büyüme Modeli	16
1.2.3. Neo-Klasik Büyüme Modeli	19
1.2.3.1. Temel Solow Büyüme Modeli	19
1.2.3.2 Solow Diyagramı	21
1.2.3.3. Teknoloji ve Solow Modeli	22
1.2.4.2. Beşeri Sermaye İle Genişletilmiş Solow Modeli	24
1.2.4. İçsel Büyüme Modelleri	26
1.2.4.1. Teknoloji ve İçsel Büyüme	28
1.2.4.2. AK Modeli	30
1.2.4.3. Beşeri Sermaye Modeli	32
1.2.4.4. Kamu Harcamaları Politikası Modeli	33
1.2.4.5. Ar-Ge Modeli (Romer)	34

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMENİN DERİN BELİRLEYİCİLERİ

2.1.DERİN BELİRLEYİCİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMLERİ	35
2.1.1. Büyüme ve Derin Belirleyiciler Arasındaki Nedensellik	37
2.1.2. Büyümenin Derin ve Doğrudan Belirleyicileri Arasındaki İlişki	41
2.2. COĞRAFYA	43
2.2.1. Diferansiyel Coğrafya	45
2.2.2. Yeni Ekonomik Coğrafya	47
2.3. KÜLTÜR	50
2.4. ENTEGRASYON	51
2.5. KURUMLAR	53
2.5.1. Kurumsal İktisat Yaklaşımı ve Doğuşu	55
2.5.1.1. Eski Kurumsal İktisat	57
2.5.1.2. Yeni Kurumsal İktisat	58
2.5.2. Kurumsal Kalite	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EKONOMİK BÜYÜMENİN DERİN BELİRLEYİCİLERİ: ÜST ORTA
GELİR DÜZEYİNDEKİ ÜLKELER ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ
(2005-2017)

3.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI	61
3.2. PANEL VERİ ANALİZİ VE YÖNTEM	68
3.3. UYGULAMA VE BULGULAR	71
3.3.1. Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi	71
3.3.2. Panel Birim Kök Testi	74
3.3.3. Panel Nedensellik Testi	76
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	82

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey Fuller
AGÜ	Alt Gelirli Ülkeler
AJR	Acemoğlu, Johnson, Robinson
Ar- Ge	Araştırma Ve Geliştirme
CADF	Cross Sectionally Augmented Dickey Fuller
Çev	Çeviren
DB	Dünya Bankası
Ed	Editör
EFW	Economic Freedom of the World
LM	Langrange Çarpanı
MRW	Mankiw, Romer ve Weil Büyüme Modeli
OGÜ	Orta gelirli Ülkeler
SBM	Solow Büyüme Modeli
ÜGÜ	Üst Gelirli Ülkeler
ÜOG	Üst Orta Gelirli Ülkeler
WGI	The Worldwide Governance Indicators
YKİ	Yeni Kurumsal İktisat

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Coğrafi Yoğunlaşmayı Etkileyen Kuvvetler	s.49
Tablo 2: Uygulama Kapsamındaki Ülkeler	s.69
Tablo 3: Uygulamada Kullanılan Değişkenler, Kısaltmalar Ve Kaynakça	s.69
Tablo 4: Pesaran Cd Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	s.73
Tablo 5: Pesaran Cadf Birim Kök Testi Sonuçları	s.75
Tablo 6: Dumitrescu - Hurlin (2012) Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları	s.77

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Temel Solow Diyagramı	s.21
Şekil 2: Teknolojik Gelişmenin Yer Aldığı Solow Diyagramı	s.23
Şekil 3: Varsayımlarına Göre İçsel Büyüme Türleri	s.27
Şekil 4: Birinci Tür İçsel Büyüme Teorileri	s.28
Şekil 5: Yeni Modeller Çerçevesinde İçsel Büyüme Ve Belirleyicileri	s.29
Şekil 6: Ak Tipi Solow Diyagramı	s.31
Şekil 7: Gelirin Derin Belirleyicileri	s.40
Şekil 8: Doğrudan Ve Derin Belirleyiciler	s.42
Şekil 9: Coğrafi Yoğunlaşmayı Etkileyen Kuvvetler	s.59

GİRİŞ

Ekonomik büyüme olgusu iktisat politikası amaçları arasında büyük bir öneme sahiptir. Bireylerin ve toplumların refah düzeylerinin arttırılması ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve sürdürülebilir olmasına bağlıdır. Ekonomik büyümenin iktisat literatüründe yer alması ve iktisatçıları etkileyerek bu alanda çalışmalara başlamaları; Adam Smith'in Ulusların Zenginliği adlı kitabına kadar dayanmaktadır. Neden bazı ülkeler daha zengin, bazı ülkeler ise daha yoksul sorusuna birçok iktisatçı cevap aramıştır. İktisat biliminin başlangıcından günümüze kadar bu sorunun cevabını bulmak için büyüme iktisatçıları tarafından birçok teori geliştirilmiş olmasına rağmen bu sorunun tek bir cevabı olamamış ve her ülke için farklı deneyimler yaşanmıştır.

Klasik iktisadi görüşün temellerini ortaya atan Adam Smith'e göre ekonomik büyüme kendi kendini besleyen bir süreçtir. Ekonomik büyüme belirli bir süre sağlanacak daha sonra ekonomi durağan duruma geçecektir. Bu döngü ekonomide gerçekleşen doğal bir süreçtir. Adam Smith'e göre büyümenin ve gelişmişliğin esas kaynağı işbölümü ve uzmanlaşmadır. Başka bir ifade ile ekonomilerin büyümesinin en önemli kaynağı işgücünün verimliliğindeki artışlardır. Sermaye birikiminin aksine emekte artan verimler yasası geçerlidir. Emek işbölümü ile uzmanlaşacak, uzmanlaşma ile verimliliği artacaktır. Artan emek verimliliği tasarruf düzeyini, tasarruf düzeyi de sermaye birikimini arttıracaktır. Ayrıca Adam Smith'e göre iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde ülkeler üretimde belirli ürünlerde bir başka ülkeye göre mutlak olarak üstün olacak ve böylece uluslararası ticaret gelişecektir. Sonuç olarak üretim düzeyi artarak büyüme ve gelişmeyi olumlu yönde etkileyecektir.

David Ricardo, ekonomik büyümeyi gelir bölüşümü ile açıklamıştır. Ona göre büyümenin durağan duruma girmesinin başlıca nedeni üretim faktörlerinden kapitalistin kârının azalmasıdır.

1929 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Kriz ile klasik iktisadi düşünceye olan güven sarsılmıştır. John M. Keynes'in Genel Teorisi ile klasik iktisadın tam istihdam görüşünün aksine ekonominin eksik istihdamda olduğu Keynesyen görüş ekonomi literatürüne hakim olmuştur. Harrod ve Domar'ın birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri büyüme

modelleri Keynesyen görüş olarak 1939-1956 yılları arasında ekonomi literatüründe geçerli görüş olarak yer almaktadır.

Solow ve Swan'ın ayrı ayrı yapmış oldukları çalışmalar ile geliştirilen Neo-klasik büyüme teorileri (Solow modeli olarak da adlandırılır) 1980'li yılların ortalarına kadar geçerli olmuştur. Solow'un modelinde ekonomik büyümenin temel kaynağı teknolojik gelişmedir. Solow modelinde üretim fonksiyonunda yer alan teknolojik gelişme dışsal bir faktördür. Solow'a göre ekonomilerin büyümesi için teknoloji düzeyinin artması gerekmektedir. Ancak modelde teknolojideki artışların kaynağı açıklanamamıştır. Bu nedenle Neo-klasik model 1980'li yılların sonlarında eleştirilmiştir.

Bu eleştiriler sonucunda 1990'lı yılların başlarında Romer, Lucas, Barro, Rebelo tarafından içsel büyüme teorileri geliştirilmiştir. İçsel büyüme teorileri arasında; Basit AK Modeli, Kamu Harcamaları Modeli, Beşeri Sermaye Modeli, Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) Modeli gibi modeller yer almaktadır.

Geleneksel büyüme teorileri ülkeler arası gelir düzeyindeki farklılıkları emek, fiziki sermaye birikimi, tasarruf oranları ve teknoloji ile açıklarken; içsel büyüme teorileri teknoloji düzeyindeki gelişmeleri, beşeri sermayenin verimliliğini, vergi ve devletin ekonomideki rolünü içselleştirerek açıklamaya çalışmaktadır. Ekonomik büyümeye yönelik geliştirilen teorilerin önerdiği politikalar ülkeler arası gelir farklılıklarına genel geçer, her ülke için ortak olan bir açıklama getirmemektedir. Literatürde ekonomik büyümenin doğrudan belirleyicileri; temel üretim faktörleri olan beşeri sermaye, fiziki sermaye ve teknoloji düzeyini etkileyen unsurlar iken; ekonomik büyümenin doğrudan belirleyicilerini etkileyerek, dolaylı olarak etkileyen ekonomik faktörler ise derin (dip ya da dolaylı) belirleyiciler olarak adlandırılır. Yapılan çalışmalara göre; ekonomik büyümenin coğrafya, kültür, kurumlar ve entegrasyon (ticari açıklık) olmak üzere dört adet derin belirleyicisi bulunmaktadır.

Klasik, Neo- Klasik ve İçsel Büyüme modelleri ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyleri farklılıklarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkların kaldırılmasına yönelik sunmuş oldukları politika önerileri ise her ülke için kesin sonuçlar vermemektedir.

Bu kapsamda; ekonomik büyümeyi, hangi derin belirleyicinin nispeten daha fazla ve hangi yönde etkilediğini araştırmak bu çalışmanın amaçlarından biridir.

Kurumsal kalitenin hem diğer derin belirleyiciler hem de doğrudan belirleyiciler üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu düşünölmektedir. Bu bağlamda; kurumsal kalitenin ekonomik büyümenin nedeni olduğu çalışmanın hipotezini oluşturmaktadır.

Panel veri analizi kapsamında, analize seçilen ölkelerin kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi amacı ile 2005-2017 dönemine ait yıllık veriler ile Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde ekonomik büyüme kavramı ve doğrudan belirleyicileri ele alınmıştır. Bu bağlamda ekonomik büyümenin tanımı ve tarihsel süreçteki gelişimi teorik çerçevede açıklanmıştır. İlk olarak iktisadi büyümenin doğrudan belirleyicileri olan; emek (işgücü), fiziki sermaye ve teknoloji hakkında bilgiler verilerek doğrudan belirleyicilere yönelik teorik yöntemler incelenmiştir. Bu bağlamda Klasik, Harrod-Domar, Neo-Klasik ve İçsel büyüme teorilerine ayrı ayrı değinilmiştir.

Ekonomik büyümenin derin belirleyicilerin ele alındığı ikinci bölümünde öncelikli olarak derin belirleyicilerin tarihsel gelişimi ve ölçülmesi hakkında bilgiler verilmiştir. Bu çerçevede ekonomik büyümenin derin belirleyicileri olan coğrafya, kültür, ticaret ve kurumlar tek tek ele alınmıştır. Daha sonra derin belirleyicileri açıklamaya yönelik yaklaşımlara yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde derin belirleyicilerden olan kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu amaçla Türkiye'nin de içinde yer aldığı üst-orta gelirli (ÜOG) ölkelerin gelir artışları ile kurumsal kalite faktörleri arasındaki nedensellik ilişkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Derin belirleyiciler dolaylı yollardan doğrudan belirleyicileri etkileyerek ekonomik büyümeyi etkilemektedirler. Kurumlar iktisadi hayatta büyük önem taşımaktadırlar. Düzenli çalışan ve iyi kurumsal düzene sahip ölkelerin büyüme oranlarının, kötü kurumsal düzene sahip ölkelerin büyüme oranlarından daha yüksek olduğu düşünölmektedir. Bu bağlamda kurumsal kaliteyi gösteren değişkenlerden gelire doğru nedensellik ilişkisinin olacağı beklenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI VE BELİRLEYİCİLERİ

Ekonomik büyüme kuramı çerçevesinde geliştirilen modellerin temel amacı, ülkeler arası gelir farklılıklarının nedenlerinin saptanmasıdır. Geleneksel büyüme teorileri ülkeler arası gelir düzeyindeki farklılıkları emek, fiziki sermaye birikimi ve tasarruf oranları ile açıklarken; içsel büyüme teorileri teknoloji düzeyindeki gelişmeler, beşeri sermayenin verimliliği ve devletin ekonomideki rolü ile bu farklılıkları açıklamaya çalışmaktadır. İktisat biliminin başlangıcından ve ekonomik büyümenin önemini arttırdığı 2. Dünya Savaşından günümüze kadar yapılan çalışmalar ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için mutlak çözümler vermemektedir. Gelişmiş ülke deneyimleri geliştirmekte olan ülkeler için her zaman çözüm getirmeyen, aynı ekonomik koşullara sahip olan ülkeler arasındaki gelir farklılıkları da devam etmekte ve bu farklılık bazı ülkeler açısından sürekli olarak artmaktadır.

Adam Smith'in Ulusların Zenginliği çalışmasının yayınlanmasından günümüze kadar ekonomik büyüme olgusu büyüme iktisatçıları için önemini korumaktadır. Ülkelerin zenginlik düzeyindeki farklılıklarının açıklaması için geliştirilen teoriler ve bu teoriler ışığında önerilen politikaların tüm sorunlara çözüm getirmediği bilinen bir gerçektir. Bu açıdan ekonomik büyüme kavramı ve ülkelerin zenginlikleri büyüme iktisatçıları için gizemini korumaya devam etmektedir. Sanayi devriminden bu yana ekonomistler için her zaman önemini korumakta olan ekonomik büyüme olgusu 1960'lı yılların sonuna doğru önemini yitirmiştir. 20 yıl sonra araştırmalar tekrar hız kazanmıştır. 1980'lerin sonlarında uzun vadeli büyümenin belirlenmesi teorik olarak içsel büyüme modelleri ile açıklanmıştır. Aynı dönemde 2. Dünya Savaşından sonraki dönemde belirginleşen ekonomiler arasındaki yakınsamanın/ıraksamanın etkilerini ortaya çıkarmak için birçok ampirik çalışma yapılmıştır¹.

Çalışmanın bu bölümünde ekonomik büyüme kavramı ve belirleyicileri ele alınmıştır. İlk olarak ekonomik büyümenin tanımı ve doğrudan belirleyicileri olan; emek (beşeri sermaye), fiziki sermaye birikimi ve teknoloji hakkında bilgilere yer

---

¹ Robert J. Barro ve Xavier Sala-i-Martin, **Economic Growth**, The MIT Yayınlar, London, 2004, s. xv.

verilmiştir. Sonrasında doğrudan belirleyicilere yönelik teorik yaklaşımlar olan Klasik, Harrod, Domar, Neo-klasik ve içsel modelleri sırasıyla incelenmiştir.

1.1. EKONOMİK BÜYÜMENİN TANIMI VE BELİRLEYİCİLERİ

Ekonomik büyüme kavramı bir ülkede belirli bir sürede (genellikle bir yıl içinde) reel gayrisafi yurtiçi hasılda (GSYİH) veya üretim potansiyelinde meydana gelen ve sayısal olarak ölçülebilen net artışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ekonomik büyüme; bir ülkede bir yıl içerisinde üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artışlar olarak tanımlanabilir. Reel gelirdeki artış ülkenin üretim ölçüğü veya üretim potansiyelindeki artışlardan kaynaklanmaktadır. Bir başka ifade ile ülkenin üretim faktörlerinin miktarının veya verimliliğinin artması reel geliri arttırmaktadır. Bu nedenle büyüme konusu ekonominin arz yönünü ile ilgilidir².

Büyümenin tanımına kişi başına düşen geliri ilave edersek; büyüme, hem bir ülkedeki bütün ekonomik faaliyetlerin ölçüğünde meydana gelen artışı, hem de kişi başına reel gelirdeki artışı ifade etmektedir. Kişi başına reel gelir artışının büyüme olarak değerlendirilmesi için bu artışın geçici değil, sürekli olması gerekmektedir. Bu nedenle ekonomik büyüme; kısa dönemli statik bir olgu değil, uzun dönemli dinamik bir olgu olarak ele alınmaktadır³.

Reel gelirden meydana gelen bu artışların hangi zaman aralığında gerçekleştiği büyüme kavramı açısından oldukça önemlidir. Reel gelirdeki bu artışlar kısa dönemde gerçekleşiyorsa konjonktür dalgalanması olarak, uzun dönemde gerçekleşiyorsa ekonomik büyüme olarak değerlendirilmektedir. Bir ülkedeki gelir artışı durgunluk dönemi sonrası toplam talepteki artışa bağlı olarak ortaya çıkmış olabilir. Böyle bir durumdaki üretim artışının kaynağı, kapasite kullanım oranlarındaki artıştır. Kapasite kullanım oranları azaldığında ise üretim azalacağından gelir miktarında da azalma olacaktır. Reel gelirdeki kısa süreli bu dalgalanmalar konjonktür teorilerinin konusudur⁴.

² Aykut Kibritçioğlu, “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:53, Sayı: 1-4, 1998, s.208.

³ Erdal Ünsal, **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007, s.11.

⁴ Kibritçioğlu, s.209.

Ülkelerin büyümesi iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, ekonomi tam istihdam düzeyinin altında iken (eksik istihdam) kullanılan üretim faktörlerinin daha verimli kullanılması yoluyla; ikincisi ise tam istihdam düzeyinde kullanılan üretim faktörlerinin miktarlarının artırılması yoluyla üretimin gerçekleştirilmesidir. Bu açıdan ekonomik büyüme, üretim faktörlerinden bir veya bir kaçının artması sonucu ortaya çıkan üretim artışlarını ifade etmektedir⁵.

1.1.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Ekonomik büyüme teorisinin tarihi temelleri Adam Smith'in Ulusların Zenginliği adlı kitabına kadar dayanmaktadır. Klasik iktisatçılar olarak adlandırılan Smith, Ricardo, Malthus ve sonrasında Ramsey, Young, Knight, Schumpeter gibi iktisatçıların yapmış oldukları çalışmalar modern ekonomik büyüme teorilerinde ortaya çıkan temel bileşenlerin belirlenmesine katkı sağlamıştır⁶. Bu katkılar arasında; rekabetçi davranış ve denge dinamikleri ile ilgili yaklaşımlar, azalan verimlerin rolü, kişi başına düşen gelir ile nüfus artış hızı arasındaki ilişki, teknolojik ilerlemelerle işgücünün uzmanlaşması ve yeni ürün icatlarının ve üretim tekniklerinin etkileri ile tekel gücünün (eksik rekabet) teknolojik ilerleme için teşvik edici rolü yer almaktadır⁷.

Klasik iktisadi görüşün temellerini ortaya atan Adam Smith'e göre ekonomik büyüme kendi kendini besleyen bir süreçtir. Ekonomik büyüme belirli bir süre devam edecek daha sonra durağan duruma geçecektir. Bu döngü ekonomide gerçekleşen doğal bir süreçtir. Adam Smith'e göre büyümenin ve gelişmişliğin esas kaynağını işbölümü ve uzmanlaşma oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile ekonomilerin büyümesinin en önemli kaynağı işgücünün verimliliğindeki artışlardır. Sermaye birikiminin aksine emekte artan verimler yasası geçerlidir. Emek işbölümü ile uzmanlaşacak, uzmanlaşma ile verimliliği artacaktır. Artan emek verimliliği tasarruf düzeyini, tasarruf düzeyi sermaye birikimi arttıracaktır. Ayrıca Adam Smith'e göre iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde ülkeler üretimde belirli ürünlerde bir başka ülkeye göre mutlak olarak üstün olacak ve böylece uluslararası ticaret gelişecektir. Sonuç olarak üretim düzeyi artarak büyüme ve gelişmeyi olumlu yönde etkileyecektir.

⁵ Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon 2006, s.2.

⁶ Barro and Sala-i Martin, s.16.

⁷ Barro and Sala-i Martin, s.16. ; Ünsal, ss. 26-27.

Klasik iktisadi büyüme Sanayi Devrimi ile başlamış ve 1929 Büyük Buhrana kadar hakimiyetini korumuştur. Büyük Buhran ile klasik iktisadi düşünceye olan güven sarsılmıştır. Harrod ve Domar'ın birbirlerinden bağımsız geliştirmiş oldukları büyüme modelleri Neo-Keynesyen görüş olarak 1939-1956 yılları arasında ekonomi literatüründe geçerli görüş olarak yer almaktadır.

1956-1980 yılları arasında ekonomide Neo-Klasik Büyüme modelleri geçerli olmuştur. Solow'un modelinde ekonomik büyümenin temel kaynağı teknolojik gelişmedir. Solow modelinde üretim fonksiyonunda yer alan teknolojik gelişme dışsal bir faktördür. Solow'a göre ekonomilerin büyümesi için teknoloji düzeyinin artması gerekmektedir. Ancak modelde teknolojideki artışların kaynağı açıklanamamıştır. Bu nedenle Neo-klasik model 1980'li yılların sonlarında eleştirilmiştir.

1990'lı yılların başlarında Romer, Lucas, Barro, Rebelo tarafından içsel büyüme modelleri geliştirilmiştir. Basit AK Modeli, Kamu Harcamaları Modeli, Beşeri Sermaye Modeli, Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) gibi modellerden oluşmaktadır.

1.1.2. Ekonomik Büyümenin Doğrudan Belirleyicileri

Bir ekonominin uzun dönemde büyümesini belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörleri, büyüme iktisatçıları doğrudan ve derin belirleyiciler olarak iki ana gruba ayırmışlardır. Bu bağlamda büyümeyi dolaysız olarak etkileyen sermaye birikimi, teknoloji ve dışsallıklar, emek ve beşeri sermaye büyümenin doğrudan belirleyicileri olarak tanımlanmaktadır. Doğrudan belirleyicileri etkileyerek büyümeyi dolaylı olarak etkileyen kurumlar, coğrafya, ticari açıklık ve kültür ise büyümenin derin (ya da dolaylı) belirleyicileri olarak adlandırılmaktadır⁸. Derin belirleyicilerin doğrudan belirleyiciler ve ekonomik büyüme ile ilişkisi ikinci bölümde açıklanacaktır.

---

⁸ Ünsal, s.29.

1.1.2.1. İşgücü ve İnsan Sermayesi

Ekonomilerin büyümesi, işgücünün miktarına ve işgücünün verimliliğine bağlı olarak belirlenir. Bir ülkedeki işgücünün miktarını çalışabilecek yaştaki nüfusun büyüklüğü belirlemektedir. Nüfusun, nicelik ve nitelik bakımından yapısı ekonomilerin üzerindeki değişimlerde etkilidir. Aynı şekilde, ekonomide meydana gelen değişimler de nüfusun yapısı üzerinde etkilidir. Nüfus ekonominin hem arz hem de talep yönünü etkileyen bir üretim faktörü olduğundan nüfus düzeyindeki artışlar ekonomileri tek taraflı etkilemez. Nüfus artışı talep yönünden pazarın genişlemesi anlamına gelirken, arz yönünden ise, mal ve hizmet üretimi için gerekli olan işgücü girdisini ifade eder. Sonuç olarak nüfus düzeyindeki artışlar bir yandan tüketim miktarını artıracak, diğer yandan ise üretim fonksiyonunda yer alan işgücü miktarında artışa neden olacaktır. Nüfus artışı ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmında; nüfus artışlarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri tespit edilirken, bir kısmında ise büyüme üzerinde olumsuz etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır⁹.

İşgücü miktarındaki artış emeğin verimliliğini arttırdığı sürece üretimde artışa yol açarak büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir¹⁰. Buradan çıkarılan sonuç üretim sürecinde kullanılan emeğin miktarındaki değişikliklerin yanında, emeğin kalitesindeki (eğitim, deneyim ve yetenek düzeylerindeki artışa bağlı) değişimlerin de emeğin verimliliğinde yani çalışan başına çıktı düzeyinde önemli ölçüde etkili olduğudur¹¹. Bu açıdan ekonomik büyüme üzerinde işgücünün niceliğinden çok niteliği önem taşımaktadır. Üretime katılan işgücünün sahip olduğu ve genel olarak insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler beşeri sermaye olarak kabul edilmektedir. İnsan sermayesi, üretimde kullanılan diğer faktörlerin daha verimli değerlendirilmesine imkan vererek; yeni teknolojilerin icadı ve rasyonel bir şekilde kullanılmasına da yol açmaktadır. Bunun sonucu olarak ekonomik faaliyetlerdeki rasyonellik artarak ülke ekonomisi daha hızlı

---

⁹ Berber, s.23.

¹⁰ Berber, s.32.

¹¹ TÜSİAD, **Ekonomik Büyüme Anlamak**, Yayın No: TUSİAD-T/2005-04-392, İstanbul, 2005, s.20.

büyüebilmektedir¹². İçsel büyüme teorilerinde büyüme ile işgücü ilişkisi beşeri sermaye yönü ile değerlendirilmektedir.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde yüksek oranlı gerçekleşen nüfus artışına karşılık işgücü verimliliğindeki artış düşük kalmaktadır. Sonuç olarak gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışının büyüme üzerindeki etkileri olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

1.1.2.2. Fiziki Sermaye

Ekonomik büyümenin doğrudan belirleyicilerinden biri olan sermaye birikiminin oluşabilmesi tasarruflara bağlıdır. Buna göre sermaye birikimi, ekonomilerin üretmiş oldukları değerlerin tüketimden arta kalan kısmını tasarruflar yolu ile sermaye mallarına ayırmasıdır¹³. Sermaye birikimini, hammadde, makinelerin, araç ve gereçlerinin, ulaşım ve üretim tesislerinin, vb dayanıklı üretim faktörlerinin birikmiş stokları olarak tanımlanmaktadır. Fiziki sermaye stokuna belirli bir dönem içinde yapılan eklemeler yatırım olarak adlandırılır¹⁴.

Makineler, aletler, sanayi gereçleri, fabrika, ulaşım sistemleri vb. yatırımlar üretimin artırılmasında önemli rolü olan nesnel sermayenin farklı biçimleridir. Bu nedenle bir ekonomide tasarruf düzeyi ve yatırım miktarındaki artışlar sermaye birikimini arttırarak büyümenin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bir ülkenin tasarruf ve yatırımlarındaki artışlar sermaye birikimini de arttıracaktır. Artan sermaye birikimi de ülke ekonomisinin büyümesini sağlayacaktır. Sermaye birikimi ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için temel koşullardan biridir. Ancak sermaye birikimini yavaşlatan, sosyal, siyasal, kültürel, coğrafi koşullar gibi faktörler bulunmaktadır ve bu faktörler de ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde etkilidirler¹⁵.

Ekonomik büyüme ve kalkınma ile ilgili teorik ve ampirik düzeyde yapılan birçok çalışma sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır. Sermaye birikiminin yatırımlara bağlı olması, teknolojik gelişmenin

---

¹² Mehmet Karagül, “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, **Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:5, 2003, s.81.

¹³ Ergül Han ve Ayten Ayşe Kaya, **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Nobel Yayın Dağıtım, 5. Baskı, Ankara, 2006, s.53.

¹⁴ Kibritçioğlu, s. 207.

¹⁵ Han ve Kaya, s.53

de ekonomik büyümenin önemli unsurlarından biri haline getirmektedir. Yapılan uygulamalı çalışmalarda sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin büyüme üzerindeki etkileri ayrı olarak ele alınmaktadır. Ancak bu iki temel belirleyicinin birbirleri ile etkileşimde oldukları genel olarak kabul görmektedir¹⁶.

1.1.2.3. Teknoloji

Ekonomik büyümenin temel faktörlerden biri de teknolojik açıdan gelişmenin sağlanmasıdır. Teknoloji, iktisatçıya göre, ulusların refahını ve yaşam standardını arttıran bir araç ve kaynak girdileri ile üretim çıktıları arasındaki bir ölçme tekniği iken, mühendise göre bir malın üretilebilmesi için kullanılan yöntemler ve bilgiler dizisidir. Başka bir tanıma göre teknoloji, var olan mal ve hizmetlerin üretimini, pazarlama etkinliğini iyileştirmek, bunun yanında yeni mal ve hizmetler yaratmak için uygulanan bilgi ve tekniklerin toplamıdır. Teknolojinin dokunulamayan ve görünmeyen, sadece insan beyninde yer alan bilgilerini birikimi (know-how) olarak adlandırılır¹⁷.

Teknolojik gelişme ise teknolojik bilgi toplamında meydana gelebilecek artışların yenilik (innovation) olarak ortaya konması şeklinde tanımlanır¹⁸. Burada bahsedilen yenilik kavramının teknolojik gelişmenin itici gücü olabilmesi için J. A. Schumpeter'in değindiği yenilikler olması gerekmektedir. Başka bir ifade ile yenilikleri keşif ve icatlarla karıştırmamak gerekir. Yenilikler, keşif veya icatların ticari olarak uygulanmaya başlanmasını ifade eder¹⁹. Schumpeter'e göre yenilik kapitalist ekonomik sistemin kendisinde bulunmaktadır. Ona göre ekonomi statik değildir tersine kendi içinde yeni mallar, yeni üretim metotları veya ticari imkanlar sayesinde devamlı olarak yenilenmektedir. Mevcut olan bütün sistem devamlı bir

---

¹⁶ Şeref Saygılı, Cengiz Cihan ve Hasan Yurtoğlu, “Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik:1972-2003”,Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No:2665, Ankara, 2005, s.5-6.

¹⁷ Osman Kılınçarslan ve Onur Dinç, “Türkiye Ekonomisinde Teknoloji ve Transferi”, **GAU J. Soc.& Appl. Sci.** Cilt:3, No:5, 2007, s.73.

¹⁸ Kibritçioğlu, s. 212.

¹⁹ Mustafa Çalışır ve Ahmet Gülmez, “Teknoloji Politikaları Çerçevesinde Ekonomik Gelişim: Türkiye-Güney Kore Karşılaştırması”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2010, s. 25.

değişim içindedir. Sonuç olarak kapitalist toplumda ekonomik gelişme, değişimle eş anlamlıdır²⁰.

Teknolojik gelişme; üretimde kullanılan faktörlerin verimliliklerine göre sermaye-yoğun, emek-yoğun ve nötr (yansız) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Teknolojik gelişme faktör verimliliklerini artırarak aynı miktardaki üretimi her iki faktörden de daha az kullanarak gerçekleştiriyorsa, bu tür teknolojik gelişmeye nötr teknolojik gelişme adı verilir. Teknolojik gelişme sadece faktör oranlarını değiştirmeyen, tarafsız bir şekilde gerçekleşmeyebilir. Faktör fiyatlarının sabit kalması koşulu ile teknolojik gelişme, belirli bir üretime ulaşmak için eskisine oranla daha çok sermaye ve daha az emek kullanarak gerçekleşiyorsa bu tür teknolojik gelişmelere sermaye-yoğun veya emek tasarruf edici teknolojik gelişmeler adı verilmektedir. Şayet teknolojik gelişme sonucunda, belirli bir üretime ulaşmak için daha çok emek ve daha az sermaye kullanmak söz konusu ise, bu tür teknolojik gelişmelere de emek-yoğun veya sermaye tasarruf edici teknolojik gelişme adı verilmektedir²¹. Hicks'e göre teknolojik gelişmelerin değişim yönü genellikle sermaye kullanımlı yani işgücünden tasarruf edici yönde gerçekleşecektir. Çünkü ücretlerdeki artışlar zamanla teknolojiyi bu yönde etkileyecektir. Sonuç olarak gerçekleşen yeni teknolojik gelişmeler emekten yana tasarruf edici olacaktır²².

1.2. EKONOMİK BÜYÜMENİN DOĞRUDAN BELİRLEYİCİLERİNE YÖNELİK TEORİLER

Bu bölümde ülkeler arası gelir düzeyindeki farklılıkları emek, fiziki sermaye birikimi ve tasarruf oranları ile açıklayan doğrudan belirleyicilere yönelik teorilere yer verilmiştir. Tarihsel gelişim süreci de dikkate alınarak Klasik, Harrod-Domar, Neo-klasik ve Basit AK Modeli ve Beşeri Sermaye modellerine yer verilmiştir.

---

²⁰ Joseph A. Schumpeter, “**Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi**”, Çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2010, ss. 45-45.

²¹ Ahmet M. Gökçen, “Teknolojik Değişimin Üretim Fonksiyonları Çerçevesinde Analizi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 43, 1987, ss. 164, 165; Barro ve Sala-i Martin, s.52.

²² Başak Karşıyakalı, **Türkiye’ de Ekonomik Büyümenin Kaynaklarının Analizi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008, s.23.

1.2.1. Klasik Büyüme Modelleri

Klasik iktisatçılar iktisadi büyümeyi; sermaye birikimi, teknolojik ilerleme, işbölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak değerlendirmiştir. Klasik yaklaşımın karakteristik özelliği üretime olan bakış açısidir. Üretilen ürünler içinde üretim faktörleri olan emek, sermaye ve doğal kaynakları içermektedir. Bu nedenle gerçek büyüme süreçlerini anlamak için; sermaye birikimi ve teknolojik ilerlemenin, artan nüfus ile doğal kaynakların kıt olduğu bir ortamda değerlendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır²³. Bu alt bölümde, klasik büyüme modellerinin en önemlilerinden olan Adam Smith ve David Ricardo'nun görüşlerine değinilecektir.

1.2.1.1. Adam Smith

Adam Smith; 1776 yılında yayımlanan Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nation) adlı kitabında milletlerin refah ve zenginliğini, işbölümü, uzmanlaşma ve yeni makinelerin kullanımı ile açıklamıştır. Adam Smith, sermaye birikimi, işbölümü ve uzmanlaşmanın, tasarruf ve yatırımlarını kârlılık amacı ile arttıran girişimciler sayesinde oluşacağını savunmuştur. Piyasanın genişlemesi, işbölümü ve uzmanlaşmanın artması ile beraber içsel ve dışsal ekonomiler oluştururken, emek faktörü için artan verimler yasası, sermaye faktörü için ise azalan verimler yasası geçerli olacaktır. Adam Smith'e göre ekonomik büyüme, kendi kendini besleyen doğal bir süreçtir. Ekonomilerde sermaye birikimi, nüfus ve gelirdeki artışlar, artarak artmaktadır. Ancak bu doğal süreçte sermaye birikimi artışları bir yerde dengede duracak ve ekonomi durağan duruma geçecektir. Adam Smith bu durgunluğu olumsuz ve karamsar bir şekilde değerlendirmedeği gibi ekonominin doğal bir süreci olarak göstermiştir²⁴.

Adam Smith'e göre ulusların zenginliğinin ve büyümenin gerçek kaynağı emektir. Emegin verimliliğini arttıran başlıca unsur ise işbölümü ve uzmanlaşmadır. Emekte geçerli olan artan verimler yasası üretimi artırarak gelişmeyi ve büyümeyi

²³ Heinz D. Kurz ve Neri Salvadori, "Theories of Economic Growth: Old and New" **The Theory of Economic Growth: A Classical Perspective**, (Ed. Neri Salvadori), Edward Elgar, 2003, s.3.

²⁴ Mükerrerem Hiç, **Büyüme Teorileri ve Az Gelişmiş Ekonomiler**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1970, ss. 17-18.

sağlayacaktır²⁵. Emek işbölümü ile uzmanlaşacak, uzmanlaşma ile verimliliği artacaktır. Artan emek verimliliği tasarruf düzeyini, tasarruf düzeyi de sermaye birikimini arttıracaktır. Ayrıca Adam Smith'e göre iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde ülkeler üretimde belirli ürünlerde bir başka ülkeye göre mutlak olarak üstün olacak ve böylece uluslararası ticaret gelişecektir. Sonuç olarak üretim düzeyi artarak, büyüme ve gelişmeyi olumlu yönde etkileyecektir.

1.2.1.2. David Ricardo

David Ricardo, ekonomik büyümeyi üretim faktörlerinin geliri bölüşmesi ile açıklamıştır. Aslında Ricardo, doğrudan büyüme konusunu incelememiştir. Onun ekonomik büyüme ile ilgili düşüncelerini uzun dönemdeki toprak sahipleri, işçiler, girişimci veya kapitalist²⁶ arasındaki gelir bölüşümü ile ilgili yaptığı açıklamalardan anlıyoruz²⁷. Buna göre; toprak sahiplerinin rantı nüfus artışı ile giderek artarken, ücretler ve kâr toprak üzerinde kullanılan emek-sermaye miktarının artmasından dolayı giderek azalacaktır. Bu nedenle Ricardo'ya göre toprak sahipleri ile kapitalist arasında bir çıkar çatışması söz konusudur. Kapitalistin kârı azaldıkça büyüme durgunluğa girecektir²⁸.

1.2.2. Neo-Keynesyen (Harrod-Domar) Büyüme Modelleri

Harrod (1939) ve Domar (1947) büyüme modelleri Keynesin görüşlerinden yola çıkılarak oluşturulmuş dinamik modellerdir. Keynes büyümenin itici unsurunu oluşturan yatırımların gelir arttırıcı özelliklerini ortaya koymaktadır ve bu yüzden Keynes'in kurmuş olduğu model kısa dönemli ve statik modeldir. Harrod ve Domar yatırımların gelir arttırıcı etkisinin yanında kapasite arttırıcı rolünü öne çıkararak; dinamik büyüme modellerinin temellerini atarak Keynesyen görüşe katkıda

---

²⁵ Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, Çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.12.

²⁶ O dönemde girişimci ve sermayedar aynı kişi altında toplandığı için Ricardo ikisini ayrı olarak incelememiştir.

²⁷ Hiç, s.2.

²⁸ Hiç, s.3. ; Ünsal, ss.60-66.

bulunmuşlardır. Kısaca Keynes'in modeli kısa dönemli ve statik bir özellik taşıırken Harrod - Domar büyüme modeli dinamik ve uzun dönemlidir²⁹.

Harrod ve Domar'ın ekonomik büyüme ile ilgili görüşleri özünde aynı olmakla beraber, aralarında şöyle bir fark vardır. Harrod, eksik istihdamdan tam istihdama ulaşmayı sağlayacak şartları sağlamak üzerinde dururken kullandığı araç hızlandırıcı mekanizmasıdır. Domar ise, tam istihdam denge durumunun bir süreç olarak korunması için gerekli olan denge büyüme hızını tespit etmeyi amaçlamaktadır³⁰.

1.2.2.1. Domar Modeli

Domar yatırımların ekonomi üzerinde birbirinden farklı iki yönde etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Birincisi yatırım harcamalarının ekonominin arz yönünü ilgilendiren üretim kapasitesini artırıcı etkisi, ikincisi yatırım harcamalarının ekonominin talep yönünü ilgilendiren gelir artırıcı etkisidir. Domar'ın temel düşüncesi net yatırımların üretim kapasitesini arttırarak ekonomik büyümeyi sağlamasıdır.³¹

Domar büyüme modelinin temel kavramları şu şekildedir.

- (i) *Sabit oranlı üretim*: Domar büyüme modelinde kullanılan üretim fonksiyonu sabit oranlıdır. Yani bir birim mal üretmek için K, kadar sermaye girdisi ve L, kadar emek girdisi kullanılması gerektiğini göstermektedir. Sermaye ve emek girdileri arasında ikame hiç yoktur ve sermaye ve emek girdileri birbirini tamamlayan niteliktedir.

$$Y = f(K, L) \quad (1.1)$$

- (ii) *Tasarruf Eğilimi*: Tasarruf eğilimini sabit kabul eder ve

Ortalama tasarruf eğilimi = Marjinal Tasarruf eğilimi birbirine eşittir.

Ortalama tasarruf eğilimi (S/Y): tam istihdam gelir düzeyine ulaşmak için net yatırım tarafından massedilmesi gereken tasarruf miktarıdır.

Marjinal Tasarruf eğilimi ($\Delta S/\Delta Y$): çarpan katsayısını belirler.

²⁹Brian Snowdon and Howard Vane, Modern Macroeconomics: Its Origins, Development And Current State, Edward Elgar Publishing, İngiltere 2005, s.598.

³⁰ Muhteşem Kaynak, **Büyüme Teorileri Giriş**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s.66

³¹ Hiç, ss.71-72.

$$(S/Y=\Delta S/\Delta Y=\alpha)$$

(iii) *Sermaye hasıla katsayısı (K/Y)*: Bir birim üretim gerçekleştirebilmek için gerekli olan sermaye ya da yatırım miktarını gösteren katsayıdır.

Marjinal sermaye hasıla katsayısı ($\Delta K / \Delta Y$): bir birim çıktı (hasıla) elde edebilmek için ne kadar ek sermayeye ihtiyacımız olduğunu gösteren katsayıdır. ($v= \Delta K / \Delta Y= K/Y$)

(iv) *Yatırımların Kapasite Artırıcı Etkisi*: Bir ekonomide yapılan yatırımlar, yatırım mallarının miktarında artışa neden olmaktadır. Domar büyüme modelinde yatırımların kapasite artırıcı etkisinde ekonominin arz yönüyle ilgilidir³².

(v) *Yatırımların Gelir Artırıcı Etkisi*: Ekonomide fiilî üretim artışını sağlayan yatırımları, ekonominin talep yönünü ilgilendirmektedir. Denge büyüme oranı arz yönlü etki ile talep yönlü etkinin birbirine eşit olduğu noktada gerçekleşmektedir³³.

Tasarruflar, milli gelirin fonksiyonudur.

$$S=\alpha Y \quad (1.2)$$

Arzdaki değişmeyi belirleyen ise sermayenin marjinal verimliliğidir ($\sigma= \frac{1}{v}$).

$$\Delta Y_q= \sigma \cdot \Delta K \quad (1.3)$$

Gelirin elde edildiği t döneminde yatırım I ise tüm ekonominin üretim kapasitesindeki artış aşağıdaki gibi gösterilir;

$$\Delta Y_q=I \cdot \sigma \quad (1.4)$$

Toplam talep ancak milli gelir artışı ile sağlanır. Milli gelirin artışı ise yatırımlardaki artışa bağlıdır.

$$\Delta Y_d = \frac{1}{\alpha} \cdot \Delta I \quad (1.5)$$

---

³² Kaynak, s.84.

³³ Hiç, ss. 71-84.

Domar modelinde tam istihdam büyümenin sağlanabilmesi için $\Delta Y_q = \Delta Y_d$ olmalıdır.

$$I \cdot \sigma = \Delta I \cdot \frac{1}{\alpha} \quad (1.6)$$

Denklem çözüldüğünde ;

$$\sigma \cdot \alpha = \frac{\Delta I}{I} \quad (1.7)$$

$\Delta I / I$ yatırımların artış hızını göstermektedir. Domar modelinde tam istihdamda büyümeyi sağlayacak, ulusal gelir artışı aşağıdaki formülde görüldüğü gibi tasarruf oranı ve sermayenin verimliliği tarafından belirlenir.

$$\sigma \cdot \alpha = \frac{\Delta Y}{Y} \quad (1.8)$$

1.2.2.2. Harrod Büyüme Modeli

Harrod'un büyüme modelinin temel varsayımları şunlardır:

1. Tasarruf Varsayımı: İktisadi büyüme, tasarrufların bir fonksiyonudur. Geliri Y , tasarrufu S , zamanı (ya da dönemi) t ile gösterecek olursak, t dönemi için tasarruf fonksiyonu:

$$S_t = s Y_t \text{ şeklinde yazılabilir} \quad (1.9)$$

Harrod modelinde Domar modelinde olduğu gibi tasarruf fonksiyonu gecikmesizdir. Aynı zamanda ortalama tasarruf eğilimi ile marjinal tasarruf eğilimi birbirine eşittir.

$$s = \frac{S}{Y} = \frac{\Delta S}{\Delta Y} \quad (1.10)$$

Domar'dan farklı olarak Harrod büyüme modelinde tasarruflar planlanan (ex-ante, S_p) ve gerçekleşen (ex-post, S_g) olarak ikiye ayrılmaktadır ve birbirine eşit olmalıdır. Yani Harrod' a göre tasarruf planları daima gerçekleşecektir.

$$S_p = S_g \quad (1.11)$$

Yatırım, belirli bir dönemde sermaye stokuna yapılan net ilaveler olup sermaye stokunda artışlara neden olmaktadır Aynı şekilde yatırımlar da planlanan (I_p) ve gerçekleşen (I_g) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Planlan yatırımlar gerçekleşen yatırımlara tam istihdam gelir düzeyinde eşit olmalıdır³⁴.

$$I_p = I_g \quad (1.12)$$

Harrod modelinde planlanan tasarruflar her zaman gerçekleşecektir ve gerçekleşen tasarruf miktarı aynı zamanda planlanan yatırımlardır.

$$I_p = S_p = S_g \quad (1.13)$$

Yatırım gelirdeki artışlara bağlıdır. Gelir düzeyi değişmeden kalıyorsa, bu gelir düzeyi de mevcut sermaye stoku ile sağlanabiliyorsa yeni yatırıma ihtiyaç olmayacaktır. Ancak gelir (üretim) artışı için sermaye artışına (yatırım) ihtiyaç vardır ve bu ihtiyacın miktarı hızlandırıcı katsayısı ile belirlenir.

2. Hızlandırıcı Varsayımı: Sermaye stoğunda meydana gelen değişimin, hasılda (üretim) meydana gelen değişmeye oranı ($v = \frac{\Delta K}{\Delta Y}$) şeklinde ifade edilmektedir. Bir başka ifade ile bir birim üretim artışı sağlamak için gerekli olan sermaye artışını ifade etmektedir. Kısaca hızlandırıcı katsayısı yatırımın üretim (gelir) değişmelerine olan duyarlılığını ölçmektedir³⁵.

$$I_p = v (Y_t - Y_{t-1}) \quad (1.14)$$

---

³⁴ Hiç, ss. 86-87.

³⁵ Hiç, s.88.

Planlanan yatırım kararları gelirin mutlak seviyesine göre değil, gelirdeki artışlara bağlı olarak belirlenmektedir.

Harrod büyüme modelinin işleyişi ve gerekli büyüme hızı birbirinden farklı üç tür gelir artış hızı ile açıklanmaktadır:

1. Gerekli (uygun) büyüme hızı (g_w): Tüm ekonomi için girişimcilerin ekonomik faaliyetlerin sonucunda memnun olduğu büyüme hızıdır. ($g_w = s/c_r$)

Gerekli büyüme hızı, artan miktarda mutlak bir ex-ante yatırımın artan miktarda mutlak bir ex-ante tasarrufa eşit olması durumudur.

2. Fiili (gerçek) büyüme hızı (g_a): Bir ekonomide belirli bir dönem sonunda gerçekleşen büyüme hızıdır. Bu büyüme hızı dönem sonundaki gerçekleşen üretim artışını gösterdiği için ex-post (dönem sonu) bir kavramdır. ($g_a = s/c$)

3. Doğal büyüme hızı (g_n): Nüfus artışı ve teknolojik gelişmelerin izin verdiği büyüme hızıdır³⁶. Harrod modelinde istikrarlı büyüme şartı aşağıdaki gibi açıklanmaktadır.

$$g_w \cdot c_r = s \quad (1.15)$$

Burada (c_r) gerekli olan sermaye – hasıla katsayısını, (s) uzun dönem tasarruf eğilimini (c) gerçek sermaye – hasıla katsayısını göstermektedir.

$$g_a \cdot c = s \quad (1.16)$$

$$g_w \cdot c_r = g_a \cdot c \quad (1.17)$$

Harrod büyüme modelinde ekonominin denge koşulu gerekli ve fiili büyüme hızlarının birbirine eşit olduğu durumdur. Yani büyüme hızı $\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{s}{c}$ Gerçek ve gerekli büyüme hızlarının birbirine eşit olması; gerekli ve gerçek sermaye-hasıla katsayılarının da birbirlerine eşit olması durumudur. Bu büyüme koşuluna; dengenin her an bozulabilecek durumda olmasından dolayı bıçak sırtı denge koşulu da denir³⁷.

³⁶ Berber, ss.125-133, Hiç, ss. 89-90.

³⁷ Kaynak, ss.78-80

1.2.3. Neo-Klasik Büyüme Modeli

Harrod ve Domar modellerinin istikrarsız bir büyüme sonucu vermelerine karşın, Meade, Solow, Swan gibi iktisatçılar neo-klasik varsayımlarla çalışan, istikrarlı büyüme modelleri sunmuşlardır. Bu çalışmada 1956 yılında yapmış olduğu çalışma ile Neo-Klasik Büyüme modeli olarak da adlandırılan Solow Büyüme Modeli (SBM) ele alınacaktır. SBM'nın, Harrod-Domar modelinden iki temel farkı bulunmaktadır. Birincisi modelde üretim faktörleri olan emek ve sermayenin ikame edilebilirliğidir; ikincisi ise, üretim faktörlerinin tam istihdam edildiği varsayılmıştır³⁸.

1.2.3.1. Temel Solow Büyüme Modeli

Temel SBM'nin temel varsayımları şu şekildedir:

1. Ekonomide tek bir malın üretildiği tek bir sektör vardır, üretilen mal hem yatırım hem tüketim amaçlı kullanılmaktadır,
2. Devletin üretime dahil olmadığı dışa kapalı bir ekonomi söz konusudur,
3. Tasarruflar yatırımlara eşittir,
4. Model uzun dönemi ele almaktadır. Keynesyen istikrarsızlık problemleri modelde yoktur. Başka bir ifade ile ekonomi tam istihdamdadır.
5. Harrod-Domar'ın sabit sermaye-üretim oranı (K/Y) ve sabit sermaye-emek oranı (K/L) varsayımlarını reddedilmektedir³⁹.

Solow modeli biri üretim fonksiyonu, diğeri de sermaye birikim eşitliği olan iki denklem çerçevesinde oluşturulmaktadır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna göre SBM fonksiyonu şu şekilde yazılır⁴⁰;

$$Y = f(K, L) \quad (1.18)$$

Burada Y; çıktıyı (hasıla), K; sermayeyi, L; emek (işgücü) miktarını göstermektedir. Temel Solow modelinde, ülkedeki her bireyin işgücünü oluşturduğu düşünüldüğünden, emek girdisinin miktarı (L) ile nüfus aynı anlama gelmektedir. Bu

³⁸ Hiç, s.131.

³⁹ Snowdon ve Vane, s.603.

⁴⁰ Bu bölümdeki denklemler Charles I. Jones'un İktisadi Büyüme Giriş adlı kitabından alınmıştır.

bağlamda emek artış hızının ($\Delta L/L$) nüfus artış hızına (n) eşit olduğu ($\Delta L/L = n$) varsayımı geçerlidir. Üretim fonksiyonu emek ve sermaye girdileri için ölçeğe göre sabit getirilidir. Buradan hareketle (1.20) eşitliğindeki üretim fonksiyonunu, işçi (çalışan) başına çıktı ($y=Y/L$) ve işçi başına sermaye ($k=K/L$) terimleri cinsinden yeniden aşağıdaki gibi yazabiliriz⁴¹.

$$y = f(k) \quad (1.19)$$

Solow modelinde işgücü dışsal olarak belirlenmektedir ve sabit bir hızla arttığı varsayılır. İşgücü birikim denklemi şu şekilde yazılır:

$$L_{(t)} = nL_{(t)} = L_{(0)}e^{nt} \quad (1.20)$$

Solow modelinin ikinci denklemi, sermaye birikiminin nasıl oluştuğunu tanımlayan eşitliktir ve aşağıdaki gibi yazılır:

$$\Delta K = I - dK \quad (1.21)$$

Bu eşitliğe göre, sermaye stokundaki değişmeler (ΔK), brüt yatırım miktarından ($sY=I$), üretim sürecinde meydana gelen aşınma ve yıpranmaların çıkarılmasına (dK) eşittir. Sermaye birikim denklemi işçi başına terimlerle şu şekilde yazılır:

$$\Delta k = sy - dk \quad (1.22)$$

Bu eşitliğe nüfus artış hızı dahil edildiğinde aşağıdaki eşitliğe ulaşılır.

$$\Delta k = sy - (n+d)k \quad (1.23)$$

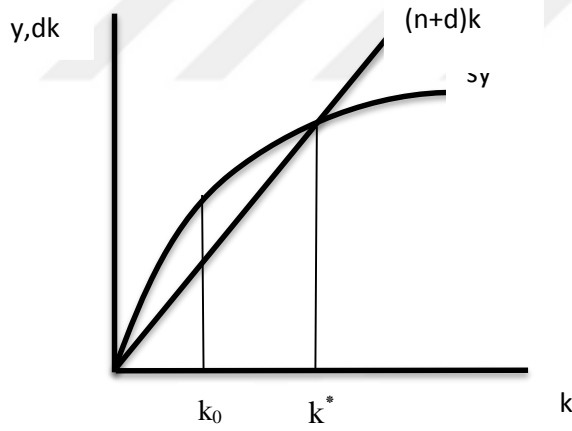
⁴¹ Charles Jones, **İktisadi Büyüme Giriş**, Çev: Şanlı Ateş ve İsmail Tuncer, Literatur Yayınları, İstanbul, 2001, ss.20-21; Robert M. Solow, **A Contribution to the Theory of Economic Growth** *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt: 70, Sayı: 1. 1956, ss. 65-70; Snowdon ve Vane, ss.603.-623; Barro ve Sala-i Martin, ss.26-33.

Bu eşitlik, SBM'nin temel eşitliğini vermektedir ve her dönemde işçi başına sermayedeki değişimin üç terim tarafından belirlendiğini göstermektedir. İşçi başına aşınma ve yıpranma dk , Δk 'yı azaltırken; işçi başına yatırım sy , Δk 'yı artırır. Bu eşitlikteki nüfus artışından dolayı, Δk 'daki azalmayı nk göstermektedir.

1.2.3.2. Solow Diyagramı

Solow diyagramı, sermaye – işgücü oranının (k) bir fonksiyonu olarak çizilmiştir. sy eğrisi işçi başına yapılan yatırım miktarıdır. İkinci eğri, işçi başına sermaye miktarını sabit tutmak için gerekli kişi başına yeni yatırım miktarını gösteren $(n+d)k$ doğrusudur. Ekonomide, aşınma – yıpranma ile artan işgücü miktarı, işçi başına sermaye miktarının azalmasına yol açacaktır.

Şekil 1: Temel Solow Diyagramı

Kaynak: Charles I.Jones, s.25

Bu iki eğri arasındaki fark, işçi başına sermaye miktarındaki değişime eşittir. Eğer bu değişim pozitif ise ve ekonomide işçi başına sermaye artıyorsa, sermaye derinleşmesi sağlanmaktadır. Bu değişim sıfırken, sadece var olan sermaye stoku (k) nüfus artışından dolayı büyüyorsa sermaye genişmesi söz konusudur. Şekil 1'de çizildiği gibi, k_0 bugünkü sermaye stokudur. Zaman içerisinde işçi başına yatırım miktarı, işçi başına sermayeyi sabit tutmak için gereken miktarı aşarsa, sermaye

derinleşmesi meydana gelecektir. Başka bir ifade ile k 'nın miktarı zaman içerisinde artacaktır. Bu artış $sy = (n+d)k$ noktasını $k = k^*$ olana kadar devam edecektir. Bu noktada $\Delta k^* = 0$ 'dır. Bu noktada işçi başına sermaye miktarı sabit kalmaktadır. $\Delta k^* = 0$ olduğu duruma Solow sermayenin durgun durumu (steady state) denilmektedir. Durağan durum ekonominin uzun dönem dengesini ifade etmektedir⁴².

Ekonomide uzun dönemde kişi başına gelir düzeyi, toplam hasıla içinde tasarrufların dolayısıyla yatırımların miktarına bağlıdır. SBM'ne göre tasarruf düzeyi yüksek olan ülkelerin durağan durum çalışan başına çıktı miktarı da o kadar yüksek miktarda olacaktır. Bu durum ülkeler arasında kişi başına gelir farklılıklarını açıklamaktadır. Yatırım miktarları yüksek olan ülkeler daha yüksek bir durağan durum düzeyinde dengeye geleceklerdir. Durağan durumda ulaşılan çalışan başına sermaye miktarı ne kadar yüksekse çalışan başına çıktı düzeyi de o kadar yüksektir⁴³.

1.2.3.3. Teknoloji ve Solow Modeli

Solow'a göre teknolojik gelişme aynı girdi miktarı ile daha fazla gelir (çıktı) üretilmesini sağlamaktır. Teknolojik gelişmenin dahil edildiği üretim fonksiyonu şu şekilde yazılır⁴⁴;

$$Y = F(K, AL) = K^\alpha (AL)^{1-\alpha} \quad (1.24)$$

Bu üretim fonksiyonunda teknoloji değişkeni A ⁴⁵ ile ifade edilmektedir ve modele işgücü artışı yada Harrod-nötr olarak dahil edilir⁴⁶. Bu modeldeki teknolojik gelişme sermaye birikimi ve istihdamdan bağımsız belirlenir. Burada teknoloji ekonomik sistemin dışında kalan faktörler tarafından belirlenmektedir ve dışsaldır⁴⁷. Teknolojik gelişme A 'nın zaman içinde artması ile oluşur ve A ile belirtilen teknoloji

⁴² Solow, ss.69-71; Jones, ss.24-27;

⁴³ Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, 2. Baskı, Efil Yayınları, Ankara, 2011, s.117.

⁴⁴ Bu bölümdeki denklemler Charles I. Jones'un "İktisadi Büyümeye Giriş" adlı kitabından alınmıştır.

⁴⁵ Büyüme literatüründe A 'yı tanımlamak için Solow Artığı ifadesi de kullanılmaktadır.

⁴⁶ Jones, ss.33-34.

⁴⁷ Vedit İnal, **Büyüme Teorisinin Gelişimi ve Türkiye'nin Büyüme Sorunları**, Efil Yayınevi, Ankara, 2013, s.16.

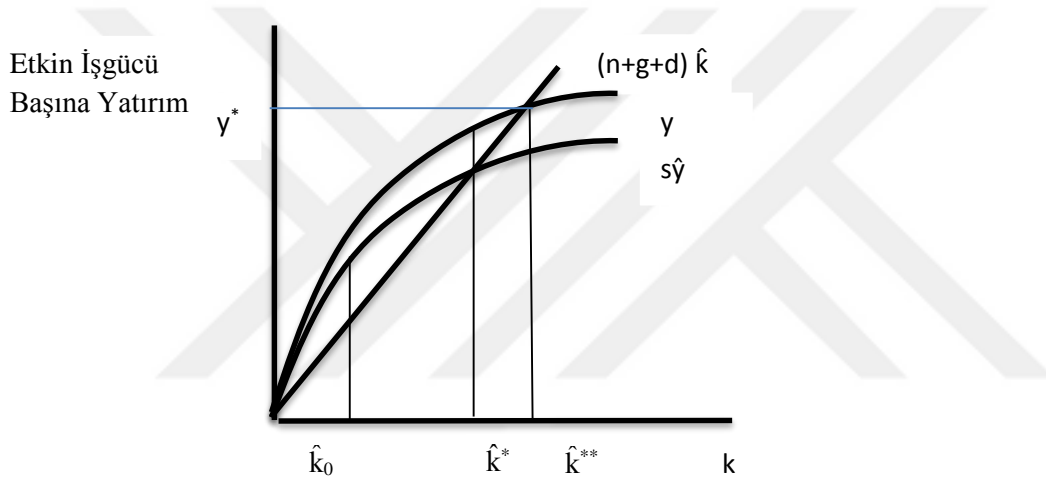
değişkeni ile işgücünün (L) çarpımı, etkin işgücü olarak (AL) tanımlanmaktadır. Bu modelde (g) teknolojik gelişme büyüme hızıdır ve sabit bir hızda büyümektedir.

Teknolojik gelişmenin dahil edildiği Solow denklemi şöyle yazılır:

$$\Delta \hat{k} = s\hat{y} - (n + g + d) \hat{k} \quad (1.25)$$

Etkin işgücü başına düşen yatırım miktarındaki değişme; etkin işgücü başına düşen yatırım ($s\hat{y}$) ile gerekli yatırım miktarı $[(n+g+d) \hat{k}]$ arasındaki farka eşittir.

Şekil 2: Teknolojik Gelişmenin Yer Aldığı Solow Diyagramı

Kaynak: Jones, s.38

İşgücü başına düşen sermaye miktarının azalmasını engellemek için ek yatırım yapılması gerekmektedir. Modele göre sermaye; azalan verimler yasasına tabidir. Buna göre; arttırılan sermaye miktarı her seferinde daha az gelir getirecektir. Arttırılan sermaye miktarı ile yıpranma payını da artacaktır. Sonuç olarak yapılacak yeni yatırımlar yıpranma payını da karşılayacak düzeyde olmalıdır. Ayrıca etkin işgücü miktarındaki artışı karşılayacak kadar yatırım yapılmalıdır. Bu yatırım miktarı $\hat{k}^*$ 'nin azalmasını engellemelidir ya da durağan durumda tutacak düzeyde $(n+g+d)k$ olmalıdır⁴⁸.

⁴⁸ Bekir Aşık, **Uzun Dönemli Büyümede Dışa Açıklık ve Beşeri Sermayenin Rolü (Yükselen Piyasalar İçin Bir Panel Data Uygulaması)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.15. ; Jones, s.38.

Durağan durum k^* 'da $s\hat{y} = [(n+g+d) \hat{k}]$ eşitliği geçerlidir. Ekonomi kendi durağan durum dengesinden daha küçük ($\hat{k}_0$) gibi bir sermaye-teknoloji oranında başladığında sermaye-teknoloji oranı zaman içinde yavaş yavaş yükselir. Çünkü yapılan yatırım miktarı, sermaye – teknoloji oranını sabit tutmak için gereken miktardan daha fazladır. Bu durum $\hat{k}^*$ noktasındaki $s\hat{y} = [(n+g+d) \hat{k}]$ eşitliği sağlanıncaya kadar devam edecektir⁴⁹.

Solow büyüme modeli; kişi başına düşen gelir farklılıklarını yatırım miktarlarındaki farklılıklar ile nüfus artış hızı ve teknolojideki farklılıklar ile açıklamaktadır. Solow modeline göre, nüfus artış hızı düşük, yatırım miktarları yüksek olan ülke diğerlerine göre gelir düzeyi daha yüksek bir ülkedir⁵⁰.

Solow büyüme modeli tasarrufların, nüfus artışının ve teknolojik yeniliklerin, zaman içinde çıktı miktarını ve gelir artışını nasıl etkileyeceğini açıklamaya çalışmaktadır⁵¹. Solow modelinden iki sonuç çıkarabiliriz; birincisi, iktisadi büyümenin gerçekleşmesi için teknolojik gelişmenin sağlanması gerekmektedir. İkincisi ise, teknolojik gelişmenin sağlanabilmesi tasarruflardaki artış düzeyine bağlıdır⁵².

1.2.4.2. Beşeri Sermaye İle Genişletilmiş Solow Modeli

Gregory Mankiw, David Romer ve David Weil (MRW)⁵³, 1992 yılında yayımlanan “İktisadi Büyüme Ampirik Bir Katkı” adlı makalede, teknolojiyi dışsal olarak almaya devam ederler, ancak beşeri sermaye sisteme kişi başına düşen milli gelirin seviyesini belirleyen bir üçüncü değişken olarak girer. MRW Modelinde, üretim fonksiyonu şu şekilde yazılmaktadır⁵⁴.

$$Y = K^\alpha H^\beta AL^{1-\alpha-\beta}, \quad \alpha > 0, \beta > 0, \alpha + \beta < 1 \quad (1.26)$$

⁴⁹ Jones, ss.36-38.

⁵⁰ Jones, 40.

⁵¹ İlker Parasız, **İktisadi Büyüme Teorileri**, Ezgi Yayınları, Bursa, 2003, s.143-144.

⁵² Parasız, s.136.

⁵³ Gregory N. Mankiw, David Romer, David N. Weil ‘A Contribution to the Empirics of Economic Growth’, **Quarterly Journal of Economics**, Cilt: 107, No:2, 1992, ss. 407-437.

⁵⁴ Mankiw, Romer ve Weil, s.409.; İnal, ss.80-81.

Burada; (Y) çıktı, (H) beşeri sermaye stokunu, (K) fiziksel sermaye ve (AL) etkin işgücü miktarını göstermektedir. α , β ve $1-\alpha-\beta$; katsayıları sırasıyla fiziksel sermayenin, insan sermayesinin ve işgücünün milli gelirden aldıkları payları göstermektedir. Bu fonksiyonu etkin işgücü başına ifade edersek;

$$y = k h^\beta \quad (1.27)$$

Burada k, etkin işgücü başına sermaye stoku; h etkin işgücü başına beşeri sermaye stokudur. Bu türden üretim fonksiyonu, ölççeğe göre sabit getirilidir. Ekonomide toplam tasarrufların bir kısmı beşeri sermaye birikimine, bir kısmı da fiziksel sermaye birikimine ayrılmaktadır. Bu oranları s_K , ve s_H ile gösterirsek, sermaye birikimleri şu şekilde tanımlanacaktır⁵⁵;

$$\dot{k} = s_K y(t) - (n+g+d)k = s_K k^\alpha h^\beta - (n+g+d)k \quad (1.28)$$

$$\dot{h} = s_H y(t) - (n+g+d)h = s_H k^\alpha h^\beta - (n+g+d)h \quad (1.29)$$

Bu denklemlerin durağan durum koşulları için çözümü aşağıdaki gibidir;

$$y^{e*} = [s_K / (n + g + d)]^{\alpha/1-\alpha-\beta} [s_H / (n + g + d)]^{\beta/1-\alpha-\beta} \quad (1.30)$$

Yukarıdaki eşitliğe göre, fiziksel sermaye yatırım düzeyi sabit iken, beşeri sermaye için yatırım düzeyi ne kadar yüksek ise durağan durum çalışan başına çıktı düzeyi de o kadar yüksek olacaktır. Bu durumda bir ekonominin zenginliği fiziksel sermaye ile birlikte sahip olduğu beşeri sermaye yatırım düzeyine de bağlı olacaktır. MRW'nin genel SBM'den farkı modelin üç faktörlü yapısıdır. İnsan sermayesi dışında iki model arasında belirgin bir fark yoktur. MRW modelinde de durağan durumda çalışan başına çıktı teknolojik gelişme hızına eşit bir hızda artmaktadır. Sonuç olarak büyümenin itici gücü MRW modelinde de genel SBM'de olduğu gibi teknolojik gelişmedir⁵⁶.

⁵⁵ Mankiw, Romer ve Weil, s.416.

⁵⁶ Karşıyakalı, s.45.

1.2.4. İçsel Büyüme Modelleri

İkinci Dünya Savaşından sonra 1950 ve 1960'lı yıllarda önemli olan iktisadi büyüme konusu 1960'lı yılların sonundan 1980'lerin ortalarına kadar 20 yıla yakın bir zaman diliminde önemini yitirerek, iktisat yazınında arka planda kalmıştır. 1980'lerin ortalarından itibaren Romer (1986)⁵⁷ ve Lucas (1988)⁵⁸ öncülüğünde İçsel Büyüme Teorilerinin temelleri atılmıştır. İçsel büyüme teorileri ekonomik büyümeyi; teknoloji düzeyindeki gelişmeleri, beşeri sermayenin verimliliğini, vergi ve devletin ekonomideki rolünü içselleştirerek açıklamaya çalışmaktadır.

İçsel büyüme modellerinin ortak görüşü, büyümenin birçok belirleyicisi olduğu ve bunların sistemin içinden belirlendiğidir. Bununla birlikte, büyümenin sürükleyicisini yazarlar farklı konuları ön plana çıkararak açıklamaktadırlar. Buna göre; içsel büyüme teorileri dört farklı yaklaşımdan oluşmaktadır⁵⁹.

1. Beşeri Sermaye Modeli (Lucas)
2. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer)
3. Kamu Politikası Modeli (Barro)
4. AR-GE Modeli

İçsel büyüme modellerini savunanlar yapmış oldukları çalışmalarda birbirinden farklı konuları ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle, içsel büyüme modelleri kendi içerisinde gruplara ayrılmaktadır. Bu modelleri grup yapan ortak noktalardan biri, büyümenin uzun dönemde içsel olarak belirlenmesidir ve birbirinden farklı iktisadi unsurlarla açıklanmaktadır. Reel gelirdeki artış oranlarının uzun dönemde sıfır olmamasının yani ekonomik büyümenin durağan duruma gelmemesi ve kendi kendini besleyerek büyümenin devamını sağlayan modeller, varsayımları itibariyle Şekil 3'te gösterildiği gibi 1.tür ve 2.tür modeller olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Birinci tür modeller, özellikle Paul M. Romer'in 1980'lerin ikinci yarısında yaptığı yayınlar çerçevesinde gelişmiştir. Bu modellerde neo-klasik büyüme modelindeki temel varsayımlardan üçünün tamamen terk edildiği görülmektedir⁶⁰.

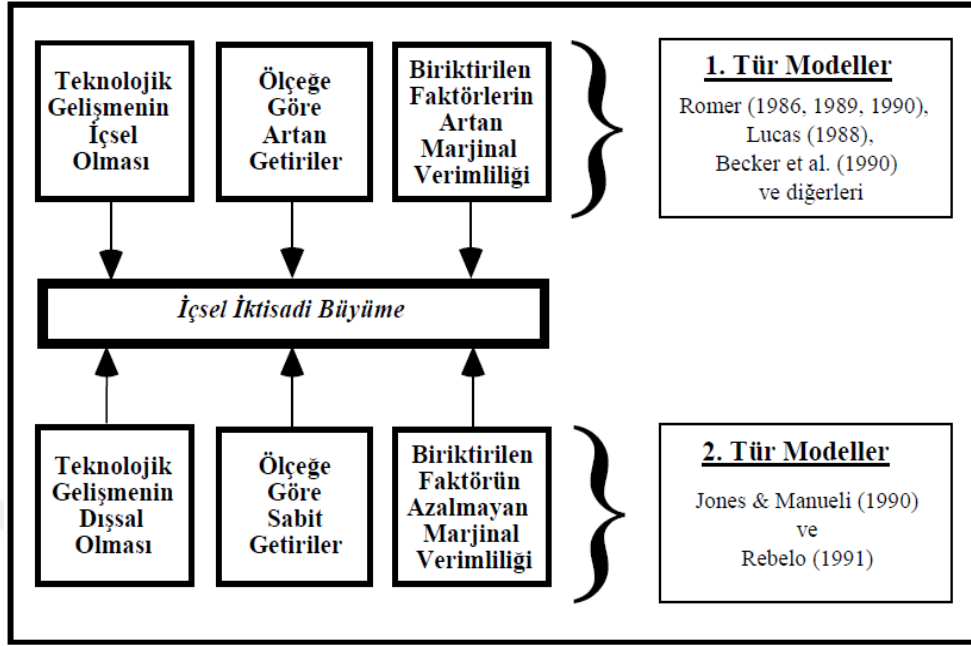
⁵⁷ David Romer, "Increasing Returns and Long-Run Growth" **Journal of Political Economy**, Cilt:94, No:5, 1986, ss.1002-1037.

⁵⁸ Robert E. Lucas, "On the Mechanics of Economic Development" **Journal of Monetary Economics**, Cilt: 22, No:1, 1988, ss.3-42.

⁵⁹ Berber, s.176

⁶⁰ Kibritçioğlu, s.219.

Şekil 3: Varsayımlarına Göre İçsel Büyüme Türleri

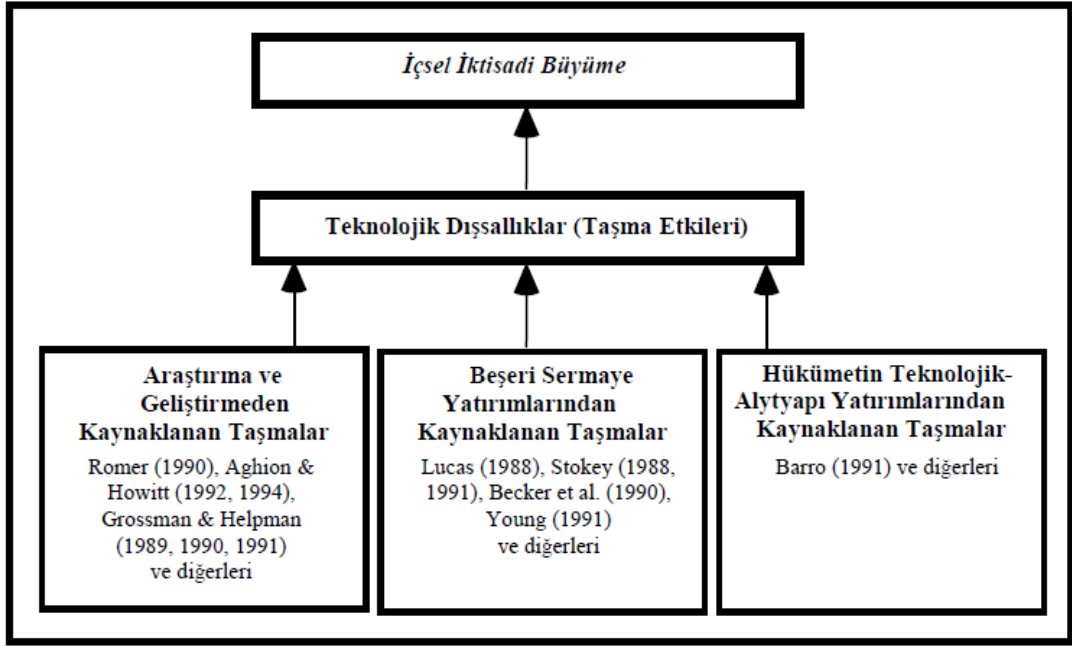
Kaynak: Kibritçioğlu, s.219.

İçsel büyüme modellerinin alt türleri olan, teknolojik dışsallıkların kaynaklarına göre olan Şekil 4'teki gibi incelenmektedir. Birinci tür modeller olan Ar-Ge harcamaları, beşeri sermaye yatırımları veya devletin yaptığı kamu harcamalarının teknolojik altyapıya yönelik yatırımlarından kaynaklanan taşmalar artan marjinal faktör verimliliği yada ölçeğe göre artan getirilerden yola çıkmaktadır.

Buna göre (1.tür) içsel büyüme modelleri, beşeri sermaye modelleri, araştırma ve geliştirme (bilgi tasmaları) modeli ve kamu politikası modeli olmak üzere üç ana başlık altında incelenebilir. Az sayıda olan ikinci tür modellerde ise, büyüme sürecinin içselleştirilmesinde teknolojik gelişme içselleştirilmemektedir. Neo-klasik büyüme modelinde olduğu gibi teknolojik gelişmenin sabitliği ve ölçeğe göre getirinin sabit olduğuna dair varsayımları saklı tutularak, sadece biriktirilebilen üretim faktörlerinin marjinal verimliliğinin azalmadığının (yani sabit kaldığı veya arttığı) varsayılması yoluyla içsel bir büyüme sürecinin ortaya çıkabileceği modeller yer almaktadır⁶¹.

⁶¹ Kibritçioğlu, s.219.

Şekil 4: Birinci Tür İçsel Büyüme Teorileri

Kaynak: Kibritçioğlu, s.219.

1.2.4.1. Teknoloji ve İçsel Büyüme

1986 yılında İçsel büyüme modellerinin ilk olarak ortaya çıkış aşamasında, teknolojik gelişim ve bilgi üretimi ile ilgili önemli unsurlar şunlardır:

(1) Bilgi (knowledge), kısmen veya bazen tamamen gizli bir kamusal mal (latent public good) niteliğindedir. Başka bir ifade ile bilgi; rakipsiz ve dışlanamayan bir mal niteliğindedir.

(2) Teknolojik gelişmeler sonucunda yeni oluşan bilgidен diğer ekonomik birimlerin ne kadar faydalanabildikleri yani teknolojik dışsallıklar büyük önem taşımaktadırlar.

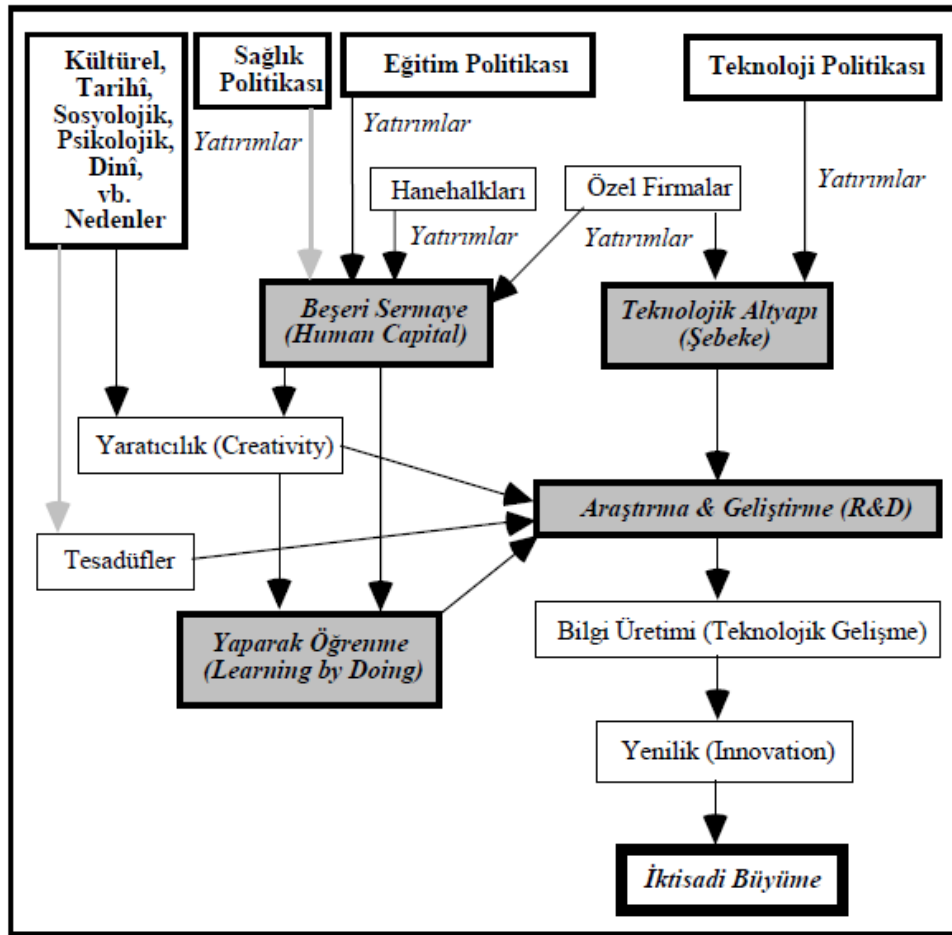
(3) Teknolojiye ilişkin bir dışsallık varsa, özel sektör; bilginin üretimine yanaşmak istemeyecektir; bunun sonucunda ise piyasa aksayacaktır.

(4) Teknolojik gelişme (bilgi üretimi) ile fizikî ve beşeri sermaye yatırımları arasında bir bağlantı bulunmaktadır⁶².

⁶² Kibritçioğlu, s.216

Şekil 5’te görüldüğü gibi içsel büyüme modellerinde kendi kendini besleyen ya da sürdürebilen büyüme süreçleri bulunmaktadır. Örneğin; sağlık, eğitim ve teknoloji politikalarına yapılan yatırımlar, beşeri sermaye birikimine ve ar-ge sektörüne katkıda bulunmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu kültürel, tarihi, sosyolojik, psikolojik, dini gibi etkenler de dolaylı olarak içsel büyüme sürecinde etkin rol oynamaktadır. Araştırma ve geliştirme sektöründeki teknolojik buluşlar, ekonomik büyümenin itici gücüdür. Ayrıca bilgi üretimindeki artış yaparak öğrenme (learning by doing) yoluyla da ekonomiye katkı sağlayacaktır. Tüm bunların sonucunda ortaya çıkan yenilikler ile ekonomik büyüme gerçekleşecektir.⁶³

Şekil 5:Yeni Modeller Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri

Kaynak: Kibritçioğlu, s.218.

⁶³ Kibritçioğlu, s.216.

1.2.4.2. AK Modeli

Rebelo (1991)⁶⁴ makalesinde farklı vergi politikalarının ülkelerin büyüme oranları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Sonradan AK modeli olarak adlandırılan bu çalışmada Rebelo SBM de olduğu gibi ölçüğe göre sabit getiri varsayımını kullanmaktadır. Ancak SBM'deki azalan marjinal getiri varsayımı yerine sabit veya artan marjinal getiri varsayımını altında içsel büyüme sürecini göstermektedir⁶⁵.

Beşeri ve fiziki sermaye gibi yenilenebilen (Zt) ve toprak gibi yenilenemeyen (Tt) üretici güçlere sahip bir ekonomide;

- i) Yeniden üretilemeyen üretici gücün (toprağın), üretimden aldığı pay sıfır;
- ii) Üretim ve tüketim malları arasında farkın olmadığı (tek sektörlü) üretilen malın hem üretimde hem de tüketimde kullanıldığı; varsayımları altında AK fonksiyonu şöyle yazılır⁶⁶:

$$Y_t = A_t \cdot Z_t \quad (1.31)$$

Beşeri ve fiziki sermayenin değişmeyen bir bileşimini ifade eden Zt yerine sadece sermayeden bahsedilirse fonksiyon

$$Y_t = A_t \cdot K_t \quad (1.32)$$

şeklinde yazılmaktadır⁶⁷. Ölçüğe göre sabit getiri, sabit marjinal getiri, sabit tasarruf oranı (s) ve aşınma oranının (δ) sabit kabul edildiği modelde, ekonomik büyümenin temel denklemi aşağıdaki gibi yazılır⁶⁸;

$$\Delta Y/Y = g = sA - \delta \quad (1.33)$$

---

⁶⁴ Sergio Rebelo, "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth", *Journal of Political Economy*, Cilt:99, No:3, 1991, ss.500-521.

⁶⁵ Kibritçioğlu, s.222.

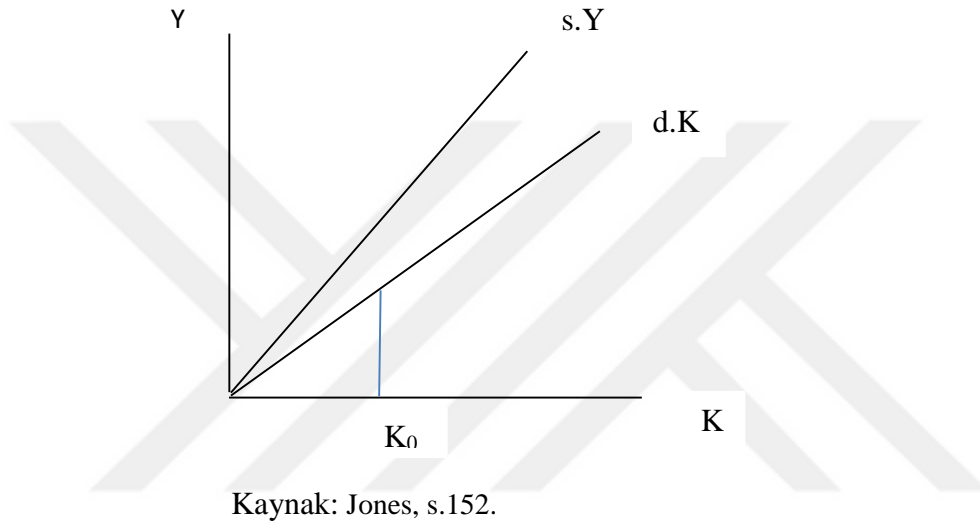
⁶⁶ Rebelo, s.507.

⁶⁷ İnal, s.138.

⁶⁸ İnal, s.139

Bu denklemde g büyüme göstermektedir. Basit AK modelinde, SBM'ninden farklı olarak tasarruflar ekonomik büyüme devamlı olarak etkilemektedir. Buna göre, ülkelerarası tasarruf oranlarında ortaya çıkan farklılıklarda, devamlı olarak, ülkelerarası gelir düzeylerinin farklılaşmasına neden olmaktadır. AK modeline göre ülkeler arası bu gelir farklılıklarının nedeninin beşeri ve fiziksel sermaye farklılıklardan kaynaklanmaktadır⁶⁹.

Şekil 6: AK Tipi Solow Diyagramı

Şekil 6'teki AK tipi Solow grafiğinde; dK doğrusu, sermaye stokunun aşınan kısımlarının yerine koymak amacıyla gereken yatırımı miktarını (amortisman) göstermektedir. sY doğrusu ise, sermaye stokunun bir fonksiyonu olarak toplam yatırımı göstermektedir. Y, K' ye göre doğrusaldır ve sY düz bir doğru olması SBM'den farklıdır. Bu sebeple K_0 noktasından harekete başlayan bir ekonomide toplam yatırımlar toplam amortismanlardan büyük olduğu için, sermaye stoku artmaktadır. K_0 'ın sağındaki her noktada ekonomi büyümeye devam eder, SBM'de olduğu gibi durağan durum yaşanmayacaktır.

⁶⁹ Rebelo, s.501.

1.2.4.3. Beşeri Sermaye Modeli

Lucas (1988)'in beşeri sermayeyi tanımlarken, işgücünün eğitim düzeyi ile ilişkilendirmiştir. Kişilerin beşeri sermaye birikimi için ayırdıkları süreyi temel almaktadır. Beşeri sermaye yatırımları eğitim, sağlık harcamaları şeklinde oluşabileceği gibi; yaparak öğrenme (learning-by-doing) yolu ile çalışma sürecinde kendiliğinden de oluşabilir⁷⁰. Bu bağlamda; insan sermayesi hem kişilerin üretim sürecine katkılarını artıracak hem de dışsallıklar yaratarak tüm çalışanların verimliliklerini arttırmaktadır. Bu durumda, eğitim etkili işgücü düzeyini arttırmakta ve üretim fonksiyonunda işgücünün üretim (çıktı) esnekliğini büyütmektedir. Bu çerçevede Lucas Modelinin temel öngörüsü beşeri sermayesi güçlü olan ülkelerin ekonomik büyümeleri zayıf olan ülkelere göre daha hızlı büyüme hızı olacaktır⁷¹.

Lucas'ın modelinde kişiler sahip oldukları zamanın bir kısmını (u kadarını) çalışmaya, geri kalan zamanlarını (1-u kadarını) çalışmak yerine becerilerini geliştirmek ya da eğitimleri için okula gitmeye ayırdıkları varsayılmaktadır. Dolayısıyla beşeri sermaye birikimi çalışmak yerine eğitim belirlemektedir. Ayrıca beşeri sermaye birikimine ayrılan zaman artınca beşeri sermaye büyüme hızının da sürekli olarak arttığı varsayılmaktadır. Sonuç olarak Lucas'ın modelinde beşeri sermaye birikiminin azalan verimlere tabi olmamaktadır⁷².

İnsan sermayesinin zaman içerisindeki değişiminin gösteren denklem aşağıdaki gibi yazılmaktadır.

$$\dot{h} / h = g_h = (1 - u) \quad (1.34)$$

Denklemden insan sermayesi birikimine ayrılan zaman (1- u) ile insan sermayesi düzeyindeki değişim ($\dot{h}$) arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu ve insan sermayesi büyüme hızının (g_h) insan sermayesi düzeyinden (h) bağımsız olduğu varsayılmaktadır⁷³.

⁷⁰ Lucas, s.16. ; Murat A. Yülek, "İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", **Hazine Dergisi**, Sayı:6, 1997, s.9

⁷¹Fatih Türkmen, **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, DPT Uzmanlık Tezi, DPT Yayın No:2655, Ankara, 2002, s.67.

⁷² Ünsal, ss.249-250.

⁷³ İnal, s.135.

1.2.4.4. Kamu Harcamaları Politikası Modeli

Kamu harcamaları modeli Barro (1990)⁷⁴ yılında yayınlanan makalesi ile birlikte gündeme gelmiştir. Barro, modelinde kamu sektöründe sağlanan malların ve hizmetlerin de üretim faktörlerinden biri olduğunu savunmaktadır. Modelde; denk bütçe varsayımı altında, hükümetin tek gelir kaynağının gelir vergisi, tek giderinin de kamu malı arzı olduğu kabul edilmektedir⁷⁵.

Kamu harcamaları modelindeki devletin rolü Keynesçi yaklaşımdakinden farklı olarak; özel sektörü destekleyen tamamlayıcı bir devlettir. Ekonomik büyüme, fiziki sermaye (k) ve cari kamu harcamaları (g) ile yatırımların fonksiyonu olarak ifade edildiğinde, kamu harcamaları modeli aşağıdaki şekilde yazılabilir;

$$y = Ak^{\alpha} g^{1-\alpha} \quad (1.35)$$

Barro, kamu harcamalarının büyüme sürecini hızlandırdığını savunmaktadır çünkü özel kesim, ekonominin genelinde kaynakların üretkenliğini arttıracak kamu malları üretmede yetersizdir. Ancak hükümetin gerçekleştireceği politikalarla (Ar-Ge çalışmalarının teşvik edilmesi, eğitim, sağlık ve alt yapı yatırımları gibi) kamu hizmetleri, sosyal anlamda gerekli olan düzeye gelmektedir⁷⁶.

Barro'ya göre, iyi bir hukuk düzeni, yolsuzlukların azlığı, düşük enflasyona dayalı hükümet politikaları, ortalama yaşam süresinin uzaması, düşük doğurganlık oranları, ilk ve orta öğretimin artması, dış ticaret dengesinin iyileşmesi kişi başına reel GSYİH artışına katkı sağlamaktadır⁷⁷.

⁷⁴ Robert J. Barro, "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth", **Journal of Political Economy**, Cilt:98, No:5, 1990, ss.103-125.

⁷⁵ ; Barro ve Sala-i Martin, ss.151-152. ; Yülek, s.11.

⁷⁶ Hasan Alp Özel, "Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Biga İ.İ.B.F Dergisi H.A. Özel**, Cilt:2, Sayı:1, 2012, s.69.

⁷⁷ Hasan Gürak, , **İktisadi Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ekin Yayınları, 2006, Bursa, s.124.

1.2.4.5. Ar-Ge Modeli (Romer)

1980'lerin sonlarında Paul Romer, yaratıcı fikirler iktisadı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi modellemiştir ve ilişkiyi aşağıdaki gibi açıklamıştır⁷⁸,

Yaratıcı fikirler → Rekabetçi olmama → Artan getiri → Artan rekabet

Romer' e göre yaratıcı fikirlerin en önemli özelliği, doğasından dolayı rekabetçi olmamasıdır. Bu rekabetçi olmama özelliğinden dolayı, modelde ölçüğe göre artan getiri varsayımı bulunmaktadır. Artan getiriler de aksak rekabet ile sonuçlanacaktır. Romer'in teknolojiye bakış açısını üç önerme üzerine kuruludur⁷⁹.

- i) Teknolojik yenilik büyümenin nihai kaynağıdır.
- ii) Teknolojik yenilikler bir piyasa kurgusudur ve girişimcilerin kâr amacı ile yaptıkları faaliyetlerin bir sonucudur.
- iii) Ar-ge teknolojisi ekonomideki diğer mallardan farklı bir maldır.

Bir ekonomik mal olarak teknolojinin iki temel özelliğın bulunmaktadır.

- i) Yaratıcı fikirler ya da teknoloji rekabetçi değildir. Bir yaratıcı fikir bir kez üretilince, bu bilginin bilincinde olan herhangi bir kişi bunun avantajından yararlanır.
- ii) Yaratıcı fikirler kısmen dışlanabilir maldır. Dışlanma dereceleri farklılık göstermektedir.

Rakiplik doğal bir özelliktir. Tümüyle rakip mal biri tarafından kullanımının bir diğeri tarafından dışlandığı mallardır⁸⁰.

Romer modelinde de kişi başına gelir ve sermayenin büyümesinin tek nedeni teknolojik büyümedir. Bu açıdan teknolojinin yer aldığı Solow modeliyle aynıdır. Ancak Romer modeli teknolojik büyümeyi ekonominin diğeri parametreleriyle ilişkilendirebilecek bir teknoloji (fikir) üretim fonksiyonu önermiştir. Romerin önerdiği bu fonksiyona göre teknolojik büyüme nüfus artış hızıyla pozitif bir ilişki içindedir.

⁷⁸ Jones, s.74.

⁷⁹ Yeldan, s.221.

⁸⁰ Yeldan, ss.222-223. ; Jones, s.74-76.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMENİN DERİN BELİRLEYİCİLERİ

Ekonomik büyümenin derin belirleyicilerinin ortaya çıkışı iktisat biliminin doğuşuna dayanmaktadır. A. Smith, D. Ricardo ve T.R. Malthus kurumlar, doğal kaynaklar, uluslararası serbest ticaret gibi faktörlerin üretimdeki çıktı miktarını etkilediğini savunmuş olsalar da 1990'lı yıllara kadar derin belirleyicilere gereken önem verilmemiştir. Bu durumun oluşmasındaki en önemli nedenlerden ilki kurumlar, coğrafya, iklimsel değişiklikler gibi belirleyicilerin hesaplanmasındaki zorluklardır. İkincisi ise ülkeler arasındaki gelir farklılıkları 2.dünya savaşından sonra artmaya başlamış ve 1990'lı yıllardan sonra bu fark giderek artmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkileyen faktörler olan coğrafya, kültür, entegrasyon ve kurumlar için neden derin belirleyiciler kavramını tercih ettiğimiz açıklandıktan sonra, derin belirleyicilerin önemini arttıran gelişmelere yer verilecektir. Son olarak derin belirleyicilerin önemi ve ölçülmesi teorik çerçevede ele alınacaktır.

2.1. DERİN BELİRLEYİCİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMLERİ

Ülkeler arası gelir farklılıkları 1800'lü yıllardan bu yana ayrılmaya devam etmektedir. Dünya gelir dağılımına baktığımızda üst gelirli ülkeler ile (ÜGÜ) alt gelirli ülkeler (AGÜ) arasında kişi başına düşen gelir ve işçi başına üretimde büyük farklılıklar bulunmaktadır. Yüksek gelir düzeyi yüksek yaşam standartlarını yansıtır. Ekonomik büyüme bireysel istekleri gerçekleştirdiğinden, bireylerin refah ve mutluluğunun artmasını sağlayacaktır. Bu nedenle ülkeler arası gelir farklılıklarının nedenlerinin bilinmesi dünya gelir dağılımı ve refah düzeyi açısından oldukça önemlidir. ÜGÜ'lerin AGÜ' den daha zengin olması; bu ülkelerin daha fazla ürettiğini ve tükettiğini göstermektedir ki, bu durum artan dünya gelir düzeyinin bölüşümünün adaletsizliğine de vurgu yapar⁸¹.

---

⁸¹ Daron Acemoğlu, **Introduction To Modern Economic Growth**, Princeton University Press, 2008, s.3.

Ekonomik büyümenin belirleyicilerine Adam Smith'ten günümüze birçok iktisatçı önem vermiş olmasına rağmen; teorik literatürün ortak yorumları ve ekonomik verilerin eksikliği nedeni ile ülkeler arası büyük gelir farklılıklarının nedenlerini açıklamada makro alanda çalışan iktisatçılar daha az ilgili olmuşlardır. 2. Dünya Savaşından sonra dünya geliri hızla arttığı için ekonomik büyümeye olan ilgi artmıştır. 1950'li yılların ortalarına kadar ekonomik büyümenin belirleyicileri için genel kabul gören ekonomik faktörler; beşeri - fiziki sermaye birikimi ve teknolojik gelişmelerdir. Teknolojik gelişmeler dışallık varsayımı altında basitleştirilerek çeşitli varyasyonlar ile ekonomik modellere dahil edilmiştir⁸².

Savaş sonrası tarihçiler tarafından otuz parlak yıl olarak adlandırılan yıllar boyunca ekonomik büyüme son derece güçlü kalmıştır. Bu süre boyunca birçok ülke refah düzeyini arttırmıştır⁸³. 1973 yılında yaşanan petrol şokundan 1990'a kadar geçen sürede ekonomik büyümede dünya genelinde düşüşler yaşanmıştır. Dünyada yaşanan bu gelişmeler ekonomik büyüme literatürünün de genişlemesini sağlamıştır. 1950'li yılların ortalarından 1980'li yılların sonlarına kadar ülkeler arası gelir farklılıkları neo-klasik ve içsel büyüme teorileri ile açıklanmaya çalışılmıştır. 2000'li yıllarda 1960 sonrası büyüme deneyimlerini açıklamak için birçok ampirik çalışma yapılmıştır ve bu çalışmaların ortak noktası neo-klasik modellerin açıklayıcı gücünü ortaya çıkarmasıdır⁸⁴.

Neo – klasik ve içsel büyüme teorilerinin ortak noktası; fiziki - beşeri sermaye birikiminin, bilginin, araştırma ve geliştirmenin (AR-GE) ve teknolojik ilerlemenin, kamunun ekonomideki rolünün ekonomik büyümeyi büyük ölçüde ve doğrudan etkileyen belirleyiciler olmasıdır⁸⁵.

Ancak teorik çalışmaların ışığında yapılan ampirik çalışmaların ve önerilen ekonomi politikaların ülkeler arası gelir farklılıklarını açıklamadaki yetersizliği büyüme iktisatçıları daha derin nedenleri araştırmaya yöneltmiştir. Ayrıca ülkeler arası gelir farklılıklarının önemli ölçüde artması, AGÜ ile ÜGÜ arasındaki yakınsamanın gerçekleşmemesi aksine zengin ülkelerin gelirinin birbirine

---

⁸² Jonathan Temple, "The New Growth Evidence", **Journal of Economic Growth**, Cilt:37, 1999, s.112.

⁸³ Yeldan, s.16, TÜSİAD, s. 3.

⁸⁴ Temple, s. 112

⁸⁵ Temple, s. 137, Tao Kong, "A Selective Review of Recent Developments in the Economic Growth Literature", **Asian-Pacific Economic Literature**, Cilt: 21, No:1, 2007, s. 9.

yakınsaması, zenginlik ve yoksulluk sınırlarının belirlenmesinde çizilen sınırların açıklayıcı gücünün yetersizliği de ekonomik performans ve verimliliği belirleyen faktörlere olan ilgiyi arttırmıştır⁸⁶.

Yapılan birçok çalışma ülkelerin büyümesinin temel belirleyicileri olan sermaye birikim hızı ve teknolojik ilerleme hızının artışına engel olan ve ekonomik performansı olumsuz yönde etkileyen faktörlerin olduğunu göstermiştir. Bu faktörler; coğrafi konumun dezavantajları, iklimsel özellikler, doğal kaynak yetersizliği, üretim ve ticarete uygulanan yanlış politikalar, kurumsal faktörler, piyasa başarısızlıkları, kültür, makroekonomik göstergelerdeki istikrarsızlık vb olarak sayılabilir⁸⁷.

2.1.1. Büyüme ve Derin Belirleyiciler Arasındaki Nedensellik

Ekonomik büyüme ve kalkınma uzun vadede gerçekleşen karmaşık süreçlerdir. Ekonomik büyümenin başlatılması kadar sürdürülmesi de önemlidir. Dünyanın en zengin ve en yoksul ülkelerinin ortalama gelir düzeyleri arasındaki farklılıklar 100'den fazla faktöre dayanmaktadır⁸⁸. Bu farklılıkları açıklamaya çalışan önemli bir literatür olmasına rağmen, farklı ülkeler arasındaki büyüme regresyonları işlevsel konularda kesin ve güvenilir bulgular vermemektedir⁸⁹. Yeterli olmayan bu açıklamaların dışında daha derinlere indiğimizde karşımıza büyüme dolaylı olarak belirleyen faktörler çıkmaktadır. Bu amaçla İktisat literatüründe; ekonomik büyümenin belirleyicilerini açıklayan yaklaşımlar temel ve temel-dip belirleyiciler olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. Büyümenin temel belirleyicileri; sermaye stokundaki değişimler, işgücünün verimliliği ve teknoloji düzeyidir. Ekonomik büyümenin söz konusu bu belirleyicilerini etkileyen unsurlar; büyümenin derin ya da temel- dip belirleyicileri olarak adlandırılır. Büyüme farklılıklarının açıklanmasında daha derinlere inen bu

---

⁸⁶ Mancur Jr. Olson, "Distinguished Lecture on Economics in Government- Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor", **Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 10, No:2, 1996, ss.3-20-21-23.

⁸⁷ Acemoğlu, s.41.

⁸⁸ Dani Rodrik, Arvind Subramanian, Francesco Trebbi, "Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development", **Journal of Economic Growth**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2004, s. 132

⁸⁹ Dani Rodrik. **Tek Ekonomi Çok Reçete Küreselleşme, Kurumlar ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Neşenur Domaniç, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, (Tek) s. 17.

belirleyiciler; coğrafya, kültür, entegrasyon ve kurumlar olmak üzere dört grupta incelenir⁹⁰.

Ekonomik büyümenin dolaylı belirleyicileri olarak da adlandırılan bu unsurları Acemoğlu, coğrafya, kültür, kurumlar ve şans faktörü olarak incelemektedir. Acemoğlu; özdeş fırsatlara sahip olan toplumların farklı tercihler ve farklı yollarla oluşan ekonomik yapısını şans faktörü ile açıklayarak ülkelerin iyi ya da kötü denge durumunda olabileceğini; bu dengenin belirlenmesinde ise ekonomide gerçekleşen şokların belirleyici rolü olduğunu söylemiştir⁹¹. Şans faktörü geniş kapsamlı değerlendirildiğinde derin belirleyicilerin tümünü içerdiği görülmektedir. Ülkelerin sahip oldukları coğrafi yapı, kullanılabilir doğal kaynaklar, iklimsel koşullar, tarımsal verimlilik, ticaret merkezlerine olan uzaklık ya da kurumsal faktörlerin hepsinin başlangıç noktasını şans faktörü oluşturmaktadır.

Derin belirleyicilerin her birinin ekonomik büyüme üzerinde etkileri mevcuttur. Buna rağmen hangisinin etkisinin diğerlerine göre daha baskın olduğu farklı ülkelere göre farklı sonuçlar verebilmektedir. Hem coğrafya hem kültüre vurgu yapan çalışmalarda aynı kültüre, dine, coğrafi yapıya ve tarihsel geçmişe sahip olmasına rağmen Güney Kore'nin Kuzey Kore'ye göre yaklaşık 20 kat daha zengin olmasının altında yatan temel nedenlerin açıklanması yetersiz kalmaktadır. Başka bir açıdan baktığımızda kültürel yapısı ve coğrafyası değişmediği halde Çin'in son 50 yılda ekonomik büyümede büyük hamleler yaptığı görülmektedir⁹². Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2001; AJR) Karşılaştırmalı Kolonyal Kökenler adlı makalelerinde ülkelerin kurumsal yapı farklılıklarını 15.yüzyılda sömürge ve sömürgeci ülkeler arasında yer almalarına göre amprik olarak açıklamışlardır. AJR modelinde dünyadaki gelir farklılığının kökeni sömürgecilikle açıklanmış ve anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır⁹³. Ancak az gelişmişliğin kökenini sadece sömürgecilikle bozulan kurumsal faktörlerle değerlendirmek te yetersiz kalacaktır. Günümüzde Avrupalılar tarafından asla sömürge olmamış Türkiye gibi ülkeler de bugün yüksek gelir seviyesinde bulunamamaktadırlar.

---

⁹⁰ Rodrik, Subramanian ve Trebbi, s.132.

⁹¹ Acemoğlu, s.41

⁹² Rodrik, s.19.

⁹³ Daron Acemoğlu, Simon Johnson ve James A. Robinson, "The Colonial Origins of Comparative Development: An Emprical Investigation", **The American Economic Review**, Cilt:91, No: 5, 2001, (Colonial) ss. 1373-1374.

Bu bağlamda ülkeler arasındaki gelir seviyesi farklılığı açıklanmaya çalışılırken tek başına derin belirleyiciler de yetersiz kalmaktadır ve bu faktörlerin anlamlılık dereceleri ile birbirlerini etkilemeleri de son derece önemlidir. Derin belirleyiciler için en iyi sonucu veren tek bir vekil değişken yoktur ancak mantıklı olan birçok ölçüt bulunmaktadır. Örneğin coğrafya için ekvatora olan uzaklık, yüzdelik tropik kara kütlesi veya ortalama sıcaklık birer değişken olarak alınabilir. Bir ekonominin dünyanın geri kalanı ile entegrasyon yoğunluğu; ticaret veya ticaret engellerinin yüksekliğinin akımları ile ölçülebilir. Kurumların kalitesi, mülkiyet hakları ve hukukun üstünlüğüne dair bir dizi göstergelerle ölçülebilir⁹⁴. Belirleyiciler için kullanılan vekil değişkenlerden daha önemli olan bu belirleyicilerin birbirleri ile nedensellikleri ve birbirlerini karmaşık bir şekilde etkilemeleridir.

Herhangi bir ekonominin gelir düzeyi; dünyanın geri kalanı ile ne ölçüde entegre olduğu, kurumlarının kalitesi ve her ikisinin birden içsel olarak sadece birbirlerini değil aynı zamanda coğrafya ile olan ilişkileriyle şekillenir. Ters nedensellikler ve dışsallık sorunları derin belirleyicilerin anlamlılık derecelerini etkileyecektir. Bu faktörlerin gelir düzeyi üzerindeki etkilerini tek tek incelediğimizde nedenselliklerin yönünü açıklayabiliriz.

Coğrafya dışsal bir belirleyicidir ve zor olan coğrafyanın hangi kanal veya kanallar aracılığıyla ekonomik performansı etkilediğini tespit etmektir. Coğrafyanın tarımsal verimlilik ve hastalık yükü üzerindeki etkileri nedeniyle gelir üzerinde doğrudan bir etkisi olabilir. (Şekil 1: 1 yönündeki ok). Ayrıca piyasalara olan uzaklığı ile entegrasyon derecesini etkileyerek (2 yönlü ok) ya da yerli kurumların kalitesi üzerindeki etkisi (3 yönlü ok) ile gelir üzerinde dolaylı bir etkisi olabilir⁹⁵.

Tarihsel süreçte ekonomistler ilk olarak coğrafya için; belirli bir kalıptaki doğal kaynak dağılımının; kurumsal gelişme üzerindeki dezavantajlı sonuçlarını vurgulamışlardır. Engarman ve Sokolof (1994)'a göre bu durum küçük olan elit kesimin daha fazla büyümesini sağlayacak şekilde aşırı eşitsizliğe neden olmaktadır. Martin ve Subramanian (2003)'e göre bol miktarda bulunan bazı doğal kaynakların kurumsal kalite üzerindeki zararlı etkisi büyüme üzerinde negatif ve doğrusal olmayan

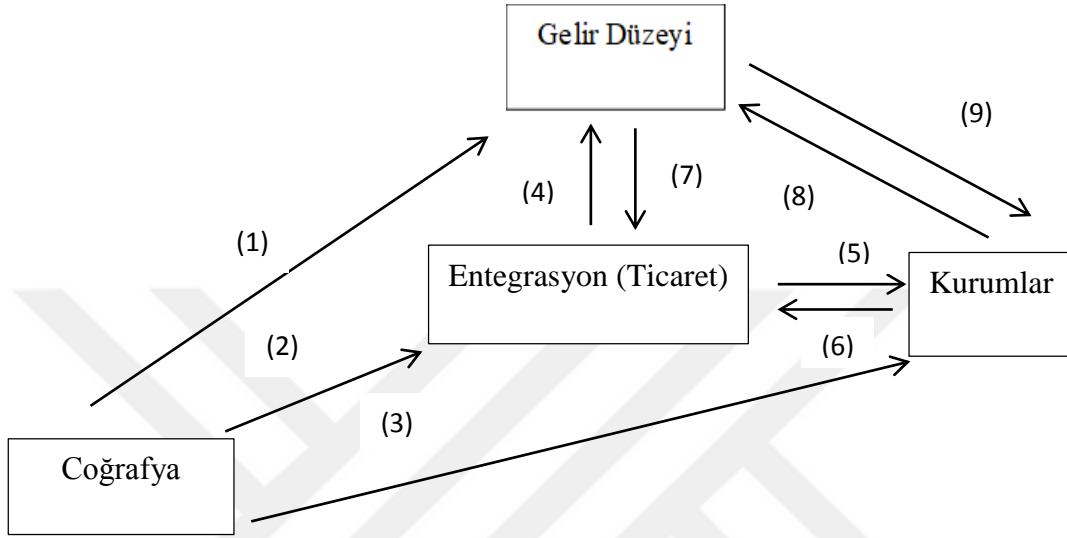
---

⁹⁴ Rodrik, Subramanian ve Trebbi, s.133.

⁹⁵ Rodrik, Subramanian ve Trebbi, s.133.

bir etki yaratacaktır. Yazarlar kurumların gelişimini engelleyecek olan bu etkiyi kaynak laneti olarak adlandırmışlardır.

Şekil 7: Gelirin Derin Belirleyicileri

Kaynak: Rodrik, Subramanian, Trebbi, s. 134.

Ticaret ve kurumların gelir düzeyindeki etkilerini incelerken; nedenselliğin belirlenmesi ve bu nedenselliğin hangi kanallar aracılığıyla çalıştığını göstermek gerekmektedir. Ticaretin gelir düzeyi üzerindeki doğrudan etkisi (4 yönlü ok) ve kurumlar yolu ile dolaylı etkisi (5 yönlü ok) bulunmaktadır. Geri bildirim olarak gelir düzeyinin (7 yönlü ok) ve kurumların (6 yönlü ok) ticaret üzerindeki etkisi nispeten daha önemsizdir. Ancak buradaki ters nedensellik kolayca göz ardı edilemez, çünkü ekonomideki artan verimlilik ve/veya yerli kurumların gelişmesi esas olarak genişletilmiş ticaret ve entegrasyonun bir sonucu olacağı gibi bunların nedeni de olabilir.

Gelir düzeyini kurumlar açısından değerlendirdiğimizde ticarete olduğu gibi doğrudan ve dolaylı olarak iki tür etkinin olduğunu söyleyebiliriz. Mülkiyet haklarındaki iyileştirmeler, hukukun üstünlüğü ve diğer kurumsal faktörler gelir düzeyini bağımsız olarak doğrudan belirleyebilir (8 yönlü ok). Başka bir açıdan bakıldığında yüksek gelir düzeyi kurumsal yapının kalitesi arttıracak dolayısıyla gelir

artacaktır (9 yönlü ok). Ayrıca kurumsal faktörler ticaret yoluyla da geliri etkileyebilir. Kaliteli kurumlar ticareti olumlu yönde etkileyerek (6 yönlü ok) geliri olumlu yönde etkileyebilmektedir⁹⁶.

Sonuç olarak coğrafya dışındaki derin belirleyicilerin büyüme ile arasındaki nedenselliklerin birden fazla yönü vardır. Coğrafi faktörlerin ise gelir düzeyi ve diğer derin belirleyiciler üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Ancak gelir düzeyindeki artışlar yada kurumsal iyileşmeler ve yüksek entegrasyon dereceleri coğrafi faktörler üzerinde değişikliğe neden olamazlar. Buna karşın kurumlar ve ticaret gelir düzeyini etkiledikleri gibi gelirdeki değişimlerden de etkilenmektedirler.

2.1.2. Büyümenin Derin ve Doğrudan Belirleyicileri Arasındaki İlişki

Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi kadar sürdürülebilmesi de önemlidir. Büyüme iktisatçılarına göre; fiziki ve beşeri sermaye birikimleri yüksek olan ve teknolojik ilerleme sağlayan ülkelerin ekonomileri sürdürülebilir bir şekilde büyümektedir. Ancak bazı ülkelerin ekonomileri başarılı bir şekilde büyürken, bazıları başarısız olmaktadır. Üstelik sermayenin ve teknolojinin siyasi sınırların ötesine geçebileceği göz önüne alındığında, işçi başına çıktı seviyesindeki önemli farklılıkların sürekliliği, büyüme ve gelişme için kalıcı engellerin varlığını göstermektedir. Büyüme açısından bazı ülkelerin diğerlerinden daha iyi bir performans göstermesinin nedeninin doğrudan belirleyicilerin yanında derin belirleyiciler olduğu düşünülmektedir⁹⁷. Uzun dönemli ve sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilebilmesi için büyümenin belirleyicisi olan tüm faktörlerin birbirleri ile karşılıklı ilişkisi çok önemlidir.

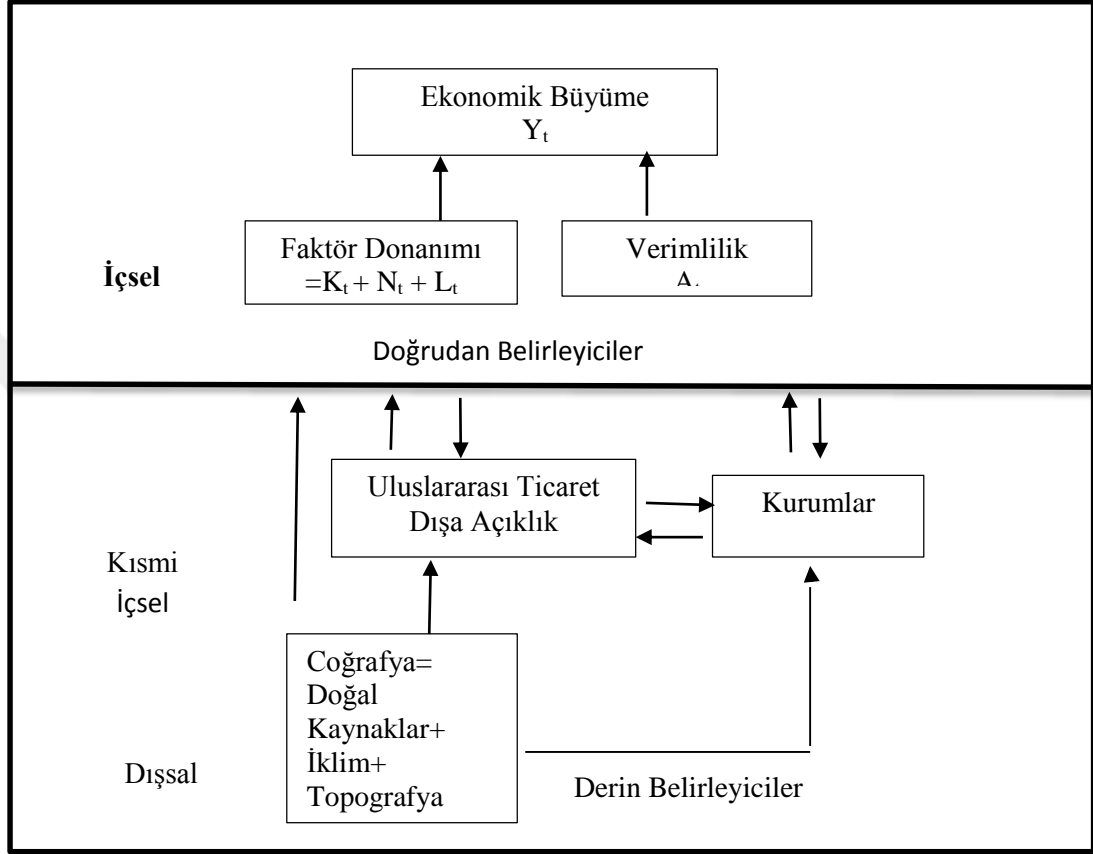
Şekil 8'de derin ve doğrudan belirleyicilerin birbirleri ile ilişkileri açıklanmaktadır. Derin ve doğrudan belirleyiciler arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Uluslararası ticaret ve dışa açıklık ile ekonomideki işgücü (Lt), fiziksel sermaye (Kt), doğal kaynaklar (Nt) (Faktör Donanımı) arasında iki taraflı ilişki olduğu

⁹⁶ Rodrik, Subramanian ve Trebbi, s.134

⁹⁷ Olson, s.3. ; Stephan L. Parente ve Edward C. Prescott, **Barriers to Riches**, MIT Press, Cambridge, 2000, ss.110-112-113.

gibi; kaynakların verimliliği (A_t) ile kurumlar arasında da karşılıklı bir ilişki söz konusudur⁹⁸.

Şekil 8: Doğrudan Ve Derin Belirleyiciler

Kaynak: Snowdon ve Vane, s.634.

Ekonomik büyümenin doğrudan ve derin belirleyicileri arasındaki karşılıklı ilişki, derin belirleyicilerin doğrudan belirleyicileri etkilemesi ile başlamaktadır. Derin belirleyicilerde meydana gelen artışlar, doğrudan belirleyicileri etkileyerek ekonomik büyüme hızının artmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda öncelikle coğrafya üretimdeki faktör donatımı ve verimliliği etkilemektedir. Bunun sonucunda ekonomik büyüme gerçekleşikten sonra derin ve doğrudan faktörlerin miktarları artmaktadır. Böylece kurumlar ve ticaret ile faktör donatımı ve verimlilik ile karşılıklı bir ilişki ortaya

⁹⁸ Dani Rodrik, "Institutions, Integration, And Geography: In Search of the Deep Determinants of Economic Growth", **An Introduction To An Edited Volume Of Analytic Growth Narratives**, <https://drodrik.scholar.harvard.edu/files/dani-rodrik/files/institutions-integration-geography.pdf>, (16.10.2019), ss.7,8. ; Snowdon ve Vane, ss.634-635.

çıkmaktadır. Sonuç olarak derin ve doğrudan belirleyiciler hem tek tek hemde birbirleri ile karşılıklı etkileşim ile ekonomik büyümenin gerçekleşmesini ve sürdürülebilir olmasını sağlamaktadırlar⁹⁹.

2.2. COĞRAFYA

Coğrafya ülkeler arası gelir farklılıklarının oluşmasında etkili olan derin belirleyicilerin merkezinde olup; iklimin, doğal kaynakların, hastalık yükünün, ulaşım maliyetlerinin, bilgi ve teknolojilerin geniş alanlara yayılmasında temel belirleyicidir. Coğrafyanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini; iklim, entegrasyon ve doğal kaynaklar olmak üzere 3 temel faktör belirlemektedir.

İklim; tarımsal faaliyetler ve hastalık yükünün oluşmasında önemli bir faktördür. Tarımsal üretim ve verimlilik iklimsel özelliklere bağlıdır. Ilıman iklim tropikal iklim şartlarına göre tarımsal faaliyetler için daha uygundur. Aynı zamanda tropikal iklim, sıtma gibi hayati tehlike yaratan hastalıklara yol açtığı ve çalışanların çalışma enerjilerini ve güçlerini azalttığı için verimliliği düşürmekte, bu yüzden yatırımlar ve ekonomik faaliyetler için de elverişli bir ortam sağlayamamaktadır.

Entegrasyon ya da dış ticaret; ülkelerin coğrafi konumu ile doğrudan bağlantılıdır. Deniz limanlarına erişim kolaylığı, dünyanın ticaret merkezlerine olan yakınlık (Londra, Tokyo ve New York gibi) işlem maliyetlerini azalttığı ve dünya ile ticareti kolaylaştırdığı için ekonomik faaliyetler için elverişli bir ortam yaratarak yatırımları çekmektedir.

Coğrafya doğal kaynak zenginliği ile de ülkelerin ekonomik büyümesinde rol oynamaktadır. Hammadde veya yakıt madenleri açısından zengin olan ülkelerde bu madenlere yönelik sanayiler geliştirilerek yatırımlar ve ticaret arttırılmaktadır. Aynı zamanda doğal kaynak açısından zengin olan ülkeler yabancı sermaye için daha cazip olduklarından iç tasarruf yetersizliklerini bu şekilde giderebilmektedirler.

Dolayısıyla coğrafi konum; verimliliği, entegrasyon derecesini ve mobilitiyi doğrudan etkileyerek ülkelerin refah ve gelir düzeyini de etkilemektedir. Ancak iklimsel şartları elverişli, doğal kaynak açısından zengin ve ulaşım maliyetleri düşük

---

⁹⁹ Rodrik, ss.8, 26, 27.; Fatih Kaplan; **Ekonomik Büyümenin Dolaylı Belirleyicileri: Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013, ss.42-43.

olan her ülkenin gelir seviyesi beklenildiği gibi yüksek değildir. Dünya üzerindeki ülkelere baktığımızda doğal kaynak açısından kıt olan yüksek gelirli ülkeler olduğu gibi, kaynak açısından zengin ancak düşük gelirli ülkeler de bulunmaktadır. Bu nedenle coğrafya faktöründe bir genelleme yapmak mümkün değildir. Böyle bir genelleme yapabileseydik; doğal kaynak (petrol) zengini Nijerya'nın gelişmiş bir ülke; doğal kaynak açısından kıt olan Singapur'un ise gelir seviyesinin düşük olması gerekirdi¹⁰⁰. Coğrafya ve konum ekonomik büyüme üzerinde tek başına belirleyici olsalardı, Meksika ve Küba arasında gelişmişlik farkı olmazdı. Aynı şekilde, Güney Kore, Kuzey Kore'ye göre daha kalkınmış bir ülke olamazdı¹⁰¹.

Jared Diamond (1997) kıtaların dizilişi gibi sıradan coğrafi tesadüflerin teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşmasında uzun sürede etkili olacağını ileri sürmüştür. Ülkelerin coğrafi konumlarına bağlı olarak başka ülkelerde ortaya çıkan teknolojik yenilikleri sahiplenmeleri de farklılık göstermektedir. Örneğin Amerika ve Avrupa (bir başka deyişle Avrasya kıtası) kıtası arasındaki coğrafi konum farklılıkları; yerleşik hayata geçiş, tarımsal faaliyetler ve toplumların karmaşık örgütlenmesi aracılığıyla sivil ve askeri teknoloji farklılıklarının geliştirmesine de neden olmuştur.

Coğrafi faktörler ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarını tek başına açıklamada yetersiz kalmaktadır. Ancak yerleşim birimleri arasındaki gelişmişlik farklılıklarında dışsal bir faktör olan coğrafyanın etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Coğrafyanın ekonomi üzerindeki etkilerini açıklayabilmek adına şu soruları sorabiliriz: Neden bazı ülkeler önceden belirlenen bir kader ve şans ile sahip oldukları coğrafi koşullarla avantaj yaratırken; bazı ülkelerin sahip oldukları konum ve kaynak zenginlikleri tarihsel süreçte dezavantaja dönüşmüştür? Ekonomik faaliyetler neden belirli ülkelerde, hatta belirli kentlerde toplanmaktadır? Bazı ekonomik etkinlikler neden kendilerine belirli yerleşim alanları seçmektedirler ve hangi coğrafi özellikler ile bazı ülkeler merkez (çekirdek) ülke olurken bazı ülkeler çevre (periferi) ülke olmaktadır. Bu sorunların açıklanmasında genel kabul görmüş tek bir evrensel model bulunmadığından, sorunların farklı yönlerini ele alan çeşitli modellerden yararlanılması gerekir. Çünkü ekonomik gelişmenin her aşamasında, farklı kurumsal

---

¹⁰⁰ Steve H. Hanke ve Stephen J.K. Walters, "Economic Freedom, Prosperity, and Equality: A Survey", **Cato Journal**, Cilt:17, No:2, 1997, s.118.

¹⁰¹ Ahmet Beşkaya ve Asuman Koç, "Ekonomik Büyüme Kalkınmada Ekonomik Özgürlüklerin Rolü ve Önemi", **Liberal Düşünce**, Cilt:11, No:43, 2006, s.45.

ortamlarda farklı dengeler ve farklı coğrafi yapılanmalar ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple iktisat biliminin özel bir uzmanlık alanı olarak ekonomik coğrafya tanımlanmaktadır¹⁰².

İktisat biliminde yerel ekonomik ilişkileri açıklamaya çalışan alt branş olarak gelişen ekonomik coğrafya yaklaşımı, kalkınma ve ekonomik büyüme sorununa yönelik iki farklı yaklaşım geliştirmiştir. Bunlardan ilki “diferansiyel coğrafya yaklaşımı” diğeri ise “yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı” dır. Diferansiyel coğrafya yaklaşımı; ülkelerin ekonomik gelişme düzeyindeki farklılıkları fiziki coğrafi özelliklerle açıklamaya çalışır. Yeni ekonomik coğrafya ise bu fiziki özelliklerin tarihsel süreçte hangi rastlantılar ile farklı sonuçlara sebep olduğunu açıklamaya çalışır. Bu iki yaklaşım birbirlerinin alternatifi gibi gözükse de aslında birbirlerini tamamlayan iki farklı bakış açısına sahiptirler¹⁰³.

2.2.1. Diferansiyel Coğrafya

Modern ekonomik büyümenin başlangıcından bu yana geçen sürede dünyanın büyük bir kısmı yoksulluk batağından çıkamamaktadır. Ekonomik büyümenin sağlanmasının birçok faydası olmasına rağmen dünyanın neredeyse tüm bölgelerine yayılmış olan büyük gelir ve refah farklılıkları bulunmaktadır.

Diferansiyel coğrafya yaklaşımı ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkları fiziki coğrafi özellikler ile açıklar. Başka bir ifade ile dışsal olan coğrafi özellikleri önceden belirlenmiş bir kader olarak değerlendirir. Önceden gelişmiş ekonomilerin avantajı ile gelişme yolunda geç kalan ekonomilerin avantajlı konuma geçip gelişmiş ekonomilere yakınsama gösterip gösteremeyeceğini inceler. Bu yaklaşımda ülkenin dünya üzerindeki konumu iklimsel özelliklerini belirler. İklim ve ülkenin konumu ise tarımsal verimlilik, hastalık yükü, ulaşım maliyetleri gibi bir dizi ekonomik faktörü etkilemektedir.

Dünya ölçeğinde ülkelerin gelir seviyelerine bakıldığında iki temel coğrafi özellik ortaya çıkmaktadır. Birincisi tropikal iklim şartlarına sahip olan ülkelerin neredeyse tümü düşük gelirlidir. Başka bir ifade ile orta ve yüksek enlemlerde bulunan

---

¹⁰² Celal Küçük, “Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:11, Sayı:38, 2000, s.2.

¹⁰³ Küçük ss.3-4.

lkeler yüksek gelirli iken ekvatora yakın ülkelerin hemen hemen tamamı düşük gelirlidir. İkincisi taımacılığa uygun deniz kıyısı bulunan ülkeler yüksek gelirli iken kara ülkeleri daha düşük gelirlidir. Başka bir ifade ile açıklarsak pazara erişim olanakları ile ekonomik gelişme arasında doğru orantılı bir ilişki mevcuttur ¹⁰⁴.

Ekonomik büyüme açısından coğrafı faktörleri tek başına değerlendirmek doğru değildir ancak ne derece önemli olduğu uygulanacak ekonomi politikaların kontrolü için önemlidir. Coğrafya ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz.

- (i) Tropikal bölgeler ılıman bölgelere göre nispeten daha geridedir. Çünkü tropikal bölgelerde hastalık yükü daha fazla ve tarımsal verimlilik daha düşüktür.
- (ii) Kıyı bölgeleri ile kıyılara nehir yolları ile bağlantılı olan bölgeler hinterland alanlara (kıyı ve limanların arkasında kalan karasal bölgeler) kıyasla ekonomik gelişme açısından daha avantajlıdır. Denize kıyısı olmayan bölgelerin belirgin olarak  dezavantajı bulunmaktadır. İlk olarak bu ülkeler, kıyı ülkelerini i kesimlerindeki bölgelerle denize aynı uzaklıkta olsalar bile, sınırlar nedeniyle emeğin sınır ötesi g zordur. İkincisi ulusal sınırlar ötesinde yatırım olanaklarından yararlanmaları daha zordur. Son olarak kıyı bölgelerine göre yatırım teviklerinden daha az faydalanırlar.
- (iii) Gelir düzeyi ile nüfus yoğunluğu arasında basit bir ilişki bulunmamaktadır. Nüfusu yoğun yüksek gelirli ülkeler olduğu gibi düşük gelirli ülkelerde bulunmaktadır. Nüfus yoğunluğu kıyı bölgelerinde bölgesel ve uluslararası ticarete erişim açısından ekonomik gelişme için olumlu koşullar oluşturmaktadır. Denize kıyısı olmayan bölgelerde ise yüksek nüfus yoğunlukları, gelişme sürecini engelleyerek dezavantaj oluşturmaktadır.
- (iv) Nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü ilişki bulunmaktadır¹⁰⁵.

Gallup, Sachs ve Melinger (1999) “Ekonomik Kalkınma ve Coğrafya” çalışmalarında diferansiyel ekonomik coğrafya yaklaşımını AK tipi içsel büyüme modelini kullanarak açıklamışlardır. AK modelinde sermayenin aşınma payı,

---

¹⁰⁴ John L. Gallup, Jeffrey D. Sachs and Andrew D. Mellinger, “Geography and Economic Development”, **NBER Working Paper**, No:6849, <http://www.nber.org/papers/w6849>, (12.04.2018), s.181.

¹⁰⁵ Gallup vd., s.186.

teknolojik ilerlemeler, taşıma maliyetleri, sabit nüfus ve dışsal tasarruf oranı gibi parametreler modele dahil edilmektedir. Bu modellemede taşıma maliyetleri kıyı bölgelerinden ya da ticaret merkezlerinden uzaklık gibi dışsal faktörlere bağlıdır. Aynı şekilde teknolojik ilerleme verimliliği arttırmaktadır, verimlilik ise iklimsel şartlar başta olmak üzere birçok dışsal faktörden etkilenmektedir.

AK modelinde ekonomik büyüme oranı, verimlilik, tasarruf oranı, sermaye mallarının fiyatı, aşınma payı ve taşıma maliyetleri ile incelenmiştir. Modele göre coğrafi faktörlere bağlı taşıma maliyetleri artarsa, ithal yatırım mallarının fiyatı artacak ve büyüme oranı azalacaktır. AK modelinde sermaye azalan getiriler ile ifade edilmediğinden büyümenin yavaşlama sürecine girmesi ve yakınsamanın ortaya çıkması beklenen bir sonuç değildir. Bu bağlamda tasarruf oranı, taşıma maliyetleri, verimlilik ve aşınma oranında avantaja sahip olan ülkelerin büyüme hızları geçici değil sürekli dir. Başka bir ifade ile erken avantaja sahip olan ülkelerin ekonomik faaliyetleri canlanarak diğer ülkelerin önüne geçecektir. Daha sonraki dönemlerde avantajlar kaybolursa bile; toplam verimlilik, aşınma payı ve tasarruf oranı aynı olan diğer ülkelerle aynı büyüme hızı yakalanır. Ancak erken avantaj sağlayan ülkenin gelir artışı daha fazla olacağından; büyüme oranlarında yakınsama sağlanmış olsa bile gelir düzeylerinde ıraksama devam edecektir¹⁰⁶.

Sonuç olarak ılıman bölgelerdeki kıyı ülkeleri ekonomik büyüme yolunda avantajlı bir konumdadır. Olumlu başlangıç yapan bu ülkeler ilerleyen dönemlerde avantajlarını kaybedecek olsalar bile gelir düzeylerini arttırmaya devam edecekleri için gelişmişlik farkları devam edecektir. Coğrafi koşullar ile dezavantajlı konumdaki ülkeler büyüme hızında gelişmiş ülkeleri yakalasalara bile gelir düzeyleri farkı sürekli devam edecektir¹⁰⁷.

2.2.2. Yeni Ekonomik Coğrafya

Doğal fiziki coğrafyanın avantaj ve dezavantajları ülkeler arasında gelişmişlik farkına sebep olmaktadır. Coğrafi özellikleri ile avantajlı konumda olmasına rağmen yüksek gelir seviyesine ulaşamamış ülkeler de bulunmaktadır. Tarihsel süreçte oluşan

---

¹⁰⁶ Küçüker, s.11.

¹⁰⁷ Gallup vd., s. 230.

küçük rastlantılar ve şans, sonradan büyük etkiler oluşturarak ülkeler arasında gelişmişlik farklılıklarının oluşumuna neden olmuştur. Bu rastlantılar ile bazı ülkeler sanayileşerek merkez ülke olurken bazı ülkeler çevre ülke konumuna geçmiştir. Sonuç olarak dünya üzerindeki ekonomik faaliyetler farklı coğrafi konumlarda kümelenerek mekansal olarak dengesiz bir yapı sergilemiştir.

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı dengesiz gelişmeyi açıklayan ekonomik gelişmeye mekansal boyutta bakan iktisat biliminin alt uzmanlık dalıdır ve temel amacı farklı ölçeklerdeki ekonomik yığılmaların nedenlerini açıklamaktır.

Mekansal ekonominin analitik temellerini “denge yaklaşım teorisi” oluşturur. Alman geleneği olan denge teorisini sırasıyla; Von Thunen, Weber, Christaller ve özellikle Lösh’ün geliştirdiği Yerleşim Ekonomisi mekansal ekonominin gelişmesinde etkili olmuşlardır. Christaller’ın geliştirdiği Merkezi Yerler Teorisi’ne göre hiyerarşik bir yapı oluşturan kentlerin büyüklükleri ve büyüklük sıralamasındaki yerleri arasında istatistiksel ilişkiler bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre büyük kentler daha büyük pazarları ve daha geniş ekonomik etkinlikleri desteklemektedirler¹⁰⁸.

Krugman (1999)’a göre yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının gelişimi dört aşamadan oluşmuştur. Birinci aşama yeni endüstriyel organizasyonların ortaya çıkmasıdır. İkinci aşama uluslararası ticareti açıklayan dış ticaret teorileridir. Üçüncü aşama içsel büyüme teorilerinin gelişmesidir. Dördüncü ve son aşama ise artan getiriler ve eksik rekabet modellerini kullanan yeni ekonomik coğrafi iktisattır¹⁰⁹.

Krugman (1999) çalışmasında ekonomik faaliyetlerin bölgesel olarak kümelenmesindeki nedenleri, birbirine zıt merkezci kuvvetler ve merkez-kaç kuvvetlerin etkisi ile göstermiştir. Tablo 1’ de verilen merkezci kuvvetler Marshallgil kaynaklardır. Pazar ölçeği ileri ve geri bağlantılar yaratmaktadır. İleri bağlantılar geniş pazarların üretim maliyetlerinin azaltılması ile yerel üretimin arttırılmasını sağlamaktadır. Geri bağlantılar ise ölçek ekonomilerine bağlı olarak daha büyük pazarlara erişimi kolaylaştırmaktadır. Sanayinin yoğunlaşması uzmanlaşma ve becerilerin arttığı emek piyasasında iş bulma süresini azaltmaktadır. Son olarak ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması bilgi taşıması yolu ile oluşan saf dışsal ekonomiler artarak kalıcı büyüme sağlanmaktadır. Merkez-kaç kuvvetler ise doğal

---

¹⁰⁸ Küçüker, s.3.

¹⁰⁹ Paul Krugman, “The Role of Geography in Development”, **International Regional Science Review Economy**, Cilt: 22, No:2, 1999, s.146.

kaynaklar ve toprak gibi hareketsiz üretim faktörlerinin dağınık pazar oluşturmada etkili olarak üretimin belirli yerlerde yoğunlaşması ile sonuçlanmaktadır. Bu durum piyasalarda tıkanmalara yol açarak saf negatif dışsal ekonomilerin oluşmasına neden olmaktadır¹¹⁰.

Tablo 1: Coğrafi Yoğunlaşmayı Etkileyen Kuvvetler

Merkezcil Kuvvetler	Merkez-kaç Kuvvetler
Pazar ölçeği etkisi (bağlantılar)	Hareketsiz Üretim Faktörleri
Yoğun Emek Piyasası	Toprak Rantları
Saf Dışsal ekonomiler	Saf Negatif Dışsal Ekonomiler

Kaynak: Krugman, s.143

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı; bölgesel modeller, uluslararası modeller ve şehir-sistem modelleri olmak üzere üç modelden oluşmaktadır. Krugman (1991) tarafından geliştirilen merkez-çevre modeli bu yaklaşımı açıklayan çerçeve bir modeldir. Merkez-çevre modeli; firma düzeyindeki artan getiriler, artan maliyetler, taşıma maliyetleri, faktör hareketleri, dışsallıklar ve eksik rekabet piyasaları mekansal olarak ekonomik faaliyetlerin belirli yerlerde kümelenmesini açıklamaktadır¹¹¹.

Merkez-çevre modeline taşıma maliyetlerin yüksek olduğu bölgelerde ticaret yoğunluğu taşıma maliyetleri düşük olan bölgelere göre nispeten daha az olacaktır. Taşıma maliyetlerinin düşük olduğu bölgelerde firma dışa açık olduğunda ürünlerini üretim bölgesi dışında da satacaktır ve yüksek ücret ödeyeceği işçilerin satın alma gücü artacaktır. Artan reel ücretler pazarın yoğun olduğu bölgelerde nüfusu ve uzmanlaşmayı arttıracaktır¹¹².

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı genel bir model olması ve teknik olarak modelin çıkarmak istediği sonuca göre hareket etmesi nedeniyle eleştirilmektedir¹¹³. Ancak iktisat literatüründe kalkınma ve büyüme farklılıklarına mekansal boyut analizlerini katması nedeniyle önemli bir yaklaşımdır.

¹¹⁰ Krugman, s.144.

¹¹¹ Melike Kum, "İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı" **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 30, 2011, s. 241.

¹¹² Kum, s. 249.

¹¹³ Kum, s. 252.

2.3. KÜLTÜR

Bir toplumda tarihsel süreçte başlayan ve devam eden davranışlar, değerler ve inançlar bütününe kültür denir. Dünya üzerindeki farklı ırklar, farklı dini inançlara sahip etnik grupların hepsi farklı kültürel özelliklere sahiptirler. Bireylerin ve toplumların tarihsel süreçte yaşamış oldukları farklı deneyimler ve inançlar kültürel farklılıkların oluşmasına neden olmuştur. Kültürel değerler bireylerin ve toplumların tercihleri üzerinde belirleyici bir role sahip olduğundan toplumların ekonomik performansının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadırlar.

Toplumdaki kişilerin yeni fikirlere açık, çalışkan ve tasarruf yapıyor olmalarının yanında toplumda yaratılan güven duygusu kültürün ekonomik gelişmeyi etkilediği kanallardır. Yeni fikirlere açık kültürel özellikteki ülkeler, başka ülkelerin teknolojik gelişmelerini daha kolay benimseyerek teknoloji düzeyinde ilerleme kaydederler. Çalışkan ve gelecek için tasarruf yapmanın teşvik edildiği kültüre sahip olan ülkelerde sermaye birikimi ve teknolojik yenilikler daha hızlı gelişerek kişi başına düşen gelirin yükselmesini sağlayacaktır. Kültür ekonomik büyümeyi son olarak güven duygusu ile etkilemektedir. Ekonomik faaliyetler karşılıklı güven duygusu üzerinde gerçekleşir. Bu bağlamda güven unsurunun yeterli düzeyde olmadığı toplumlarda ekonomik faaliyetler düşük olacaktır. Ekonomik faaliyetlerin düşük olması da gelir düzeyinin düşmesine neden olacaktır¹¹⁴.

Kültürel özelliklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine değinen en önemli düşünürlerden biri Weber'dir. Weber "Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu" eserinde sanayileşmiş ve gelişmiş toplumların kültürel özelliklerine değinmiştir. Weber'e göre bugün geçerli olan bilim ve gelişmişlik düzeyi sadece batı toplumlarında ve protestan mezhebine sahip kültürlerde bulunmaktadır. Protestan mezhebinde çalışkanlık, tasarruf yapmak inançla birleştirilmiştir. Weber'e göre; sermaye sahiplerinin, işverenlerin, işçi sınıfının eğitilmiş yüksek tabakası kapitalizmin eğitim görmüş yüksek tabakasının özellikleri, Protestanlığın özelliklerini taşır. Zengin kentlerin büyük bir çoğunluğunun 16.y.y'da Protestanlığı kabul etmiştir¹¹⁵.

---

¹¹⁴ Ünsal, s. 289.

¹¹⁵ Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev: Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul,1995, ss.41-45.

Kültürel özellikler coğrafi faktörlerin aksine zamanla değişme özelliği göstermektedir. Ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde, eğitim, ticaret ve gelirin artması toplumdaki bireylerin de bakış açısını değiştirecektir. Daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak isteyen bireyler daha çok çalışarak tasarruflarını dolayısıyla gelirlerini arttıracaklardır.

Kültürel özellikler büyüme üzerinde etkilidir ancak coğrafi faktörlerde olduğu gibi genelleme yapmak mümkün değildir. Dünya üzerindeki ülkelerin gelişmiş ve gelişmemiş olarak sınıflandırırken Weber'in yaptığı gibi Avrupa ve Asyalı olarak ayırmamız mümkün değildir. Örneğin Japonya bugün ekonomik olarak gelişmiş bir ülkedir. Başka açıdan bakarsak aynı kültür ve dine sahip olmalarına rağmen Kuzey Kore ile Güney Kore arasında gelişmişlik farkı büyüktür. Dünya üzerindeki ülke deneyimlerine baktığımızda, ekonomik büyüme ve gelişmenin sağlanmasında kültürel açıdan kesin reçeteler bulunmamaktadır. Ancak toplumların kültürel özellikleri ekonomik büyüme ve gelişme yolunda önemli bir belirleyicidir.

2.4. ENTEGRASYON

Ekonomik büyümenin bir diğer derin belirleyicisi dış ticarettir. Uluslararası iktisat teorisine göre uluslararası ticaret ilk olarak ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanmalarına imkan vermektedir. Ayrıca, uluslararası ticaretin serbest olması durumunda üretimdeki firmaların pazarda varlıklarını sürdürmeleri için yabancı firmalarla rekabet edebilmeleri gerektirmektedir. Firmaların rekabet edilebilirliklerini arttırmaları ile ekonomide verimlilik ve etkinlik artışı ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkileyecektir. Ticaretin serbest olması teknoloji transferini kolaylaştırarak üretim verimliliğini arttıracaktır. Son olarak dışa açık ekonomiler dünya sermaye piyasalarından daha ucuz borçlanarak tasarruf açığını kapatacaktır. Yetersiz olan yurt içi tasarruf haddini borçlanarak kapatan bir ülke de sermaye birikimi ve yatırımlarının artması yolu ile büyüme hızlanacaktır. Dolayısıyla ülkelerin dışa açıklıkları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemesi beklenir. Ancak dış ticaret açığındaki artışın büyüme üzerindeki etkisi ithal edilen mal içeriğine göre pozitif veya negatif olabilmektedir. İthal edilen malların ağırlığının yatırım mallarından oluşması

halinde üretimde kapasite ve verimlilik artışı sağlanacağı için büyüme olumlu yönde etkilenir.

Yapılan çalışmalarda dışa açık ticaret politikalarının büyüme üzerindeki etkisi için tek bir gerçek çıkmamaktadır. Örneğin, Sach ve Warner tarafından 1995 yılında yapılan çalışmada dışa açık ekonomilerin kapalı ekonomilere oranla yılda yüzde 2,4 daha hızlı büyüdüğü tespit edilmiştir. Ancak günümüzdeki gelişmiş ekonomilerin neredeyse tamamı büyüme korumacılık ile başlamıştır¹¹⁶. Günümüzde büyüme ve dış ticareti tek bir sonuçla belirlemek mümkün değildir. Çünkü ekonomik büyüme ülkeye ve birçok dışsal faktöre bağlıdır. Örneğin Frankel ve Romer (FR, 1999)¹¹⁷ yapmış oldukları çalışmada dış ticaret ile büyüme arasında kesin ve anlamlı bir ilişki olmadığını ticaretin büyüme üzerindeki etkisinin coğrafi faktörlerle belirginleştiğini tespit etmişlerdir.

Artan rekabet ve küreselleşme ile birlikte bir yandan gelişmiş ülkelerin sürdürmeye çalıştıkları büyüme standartlarına diğer yandan gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınma amacına ulaşmak serbest ticaret ile mümkündür. Öncelikle dış ticaret tek başına bir amaç değil, amaca giden bir araç olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler ülkelerindeki temel kalkınma ve ekonomik büyüme amacından vazgeçmeden yurt dışı piyasalara erişmelidirler. Ülkelerindeki üretime devam ederek, dengeli bir şekilde serbest ticaretlerine yapmalıdırlar. Bunun dışında serbest ticaret kuralları birçok kurumsal faktör ve standartlar ile birlikte anlamlıdır¹¹⁸.

Uluslararası ticaretin büyüme üzerindeki etkileri olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Farklı ülkelerde farklı sonuçların çıkması ülkelerin kendi dışsal ve içsel faktörlerine bağlı olabilmektedir. Uluslararası dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma vardır:

Sachs ve Warner tarafından 1995 yılında yapılan 37 ÜGÜ ve OGÜ ülke üzerinde 1970-1989 yıllarına ait dönemde ekonomik büyüme ile ticari dışa açıklık

---

¹¹⁶ Rodrik, (Tek), s.227.

¹¹⁷ Jeffrey A. Frankel ve David Romer, "Does Trade Cause Growth", **The American Economic Review**, Cilt: 89 No:3,1999, s.379.

¹¹⁸ Rodrik, (Tek), s.237.

arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analizlere göre; dışa açıklık oranı ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu bulunmuştur¹¹⁹.

Yapraklı tarafından 2007 yılında Türkiye (1990-2006) için yapılan çalışmada, ticari ve finansal dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Granger nedensellik analizine göre Türkiye’de ticari ve finansal dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü, ticari açıklıktan finansal açıklığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur¹²⁰.

2.5. KURUMLAR

Ekonomik büyümenin temel-derin belirleyicilerinden sonuncusu kurumlardır. Kurumlar ve kurumsal değişimin ile ilgili teorik çalışmaların temellerini Douglas North’un çalışmaları ile başlamıştır. North’a göre, kurumlar bir toplumda oynanan oyunun kurallarıdır; başka bir ifade ile insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendiren, insanların getirdiği kısıtlamalardır¹²¹.

Bir toplumda istenilen ekonomik davranışların kuralları kurumlar tarafından belirlenir. Kurumların ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin temelinde yatan ana neden iktisadi faaliyetlerdeki belirsizlikleri azaltarak daha güvenilir bir ortam oluşturmaktır.

İktisadi büyüme teorilerinin tümünde ekonomik büyüme sorunu denge noktasına odaklanarak, dengenin var olup olmadığı ve kararlılığı şeklinde ele almaktadır. Ekonomik büyüme aynı zamanda yapısal bir dönüşümü de içerdiğinden kalkınma sorununun da merkezindedir. Ancak geleneksel büyüme teorilerinde bu yapısal dönüşüm ve nedenleri analizlerde kullanılan modellere dahil edilmemiştir. Bu bağlamda bilinen büyüme modelleri, yapısal değişimi, denge noktalarını ve bu denge noktalarından hangisinin seçileceği sorunlarını ele almamaktadır¹²².

---

¹¹⁹ Jeffrey Sachs ve Andrew Warner, “Economic Reform And The Process Of Global Integration”, **Brooking Papers Of Economic Activity**, Cilt:26, No:1, 1995, ss.1-118.

¹²⁰ Sevda Yapraklı, “Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı:5, 2007, s.67-89.

¹²¹ Douglass C. North, **Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans**, Çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.9.

¹²² Ünal Arslan, **Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, ss. 37-38.

Ülkeler arasındaki gelir düzeyi ve kalkınmışlık farkı incelenirken geliştirilen iktisadi büyüme teorilerinin her biri büyümenin kaynağına yerleştirdikleri iktisadi faktöre göre farklılıklar gösterir. Ancak mevcut teorilerin hiç biri ekonomik büyüme farklılıklarını tam olarak açıklayamamaktadır.¹²³ Bu bağlamda, mevcut teorilerin vurguladığı iktisadi faktörlerin değiştirilerek, ülkelerin farklı gelir düzeylerine sahip olmalarının nedenleri farklı kurumlar ve kurumsal teşviklerde aranmalıdır. North'a göre teşvik unsurları ekonomik performansın temel belirleyicileridir¹²⁴.

Gelir düzeyini kurumlar açısından değerlendirdiğimizde tersine nedenselliklerin farklı çeşitleri karşımıza çıkmaktadır. Mülkiyet haklarındaki iyileştirmelerin, hukukun üstünlüğünün ve kurumsal çerçevenin diğer yönleri gelir düzeyinin direkt belirleyicidir. Daha büyük entegrasyonun kurumlar üzerindeki ters etkileri olabilmektedir.

Geleneksel büyüme teorileri ülkeler arası gelir düzeyindeki farklılıkları işbölümü, fiziki sermaye birikimi ve tasarruf oranları ile açıklarken; içsel büyüme teorileri teknoloji düzeyindeki gelişmeler, beşeri sermayenin verimliliği, Ar-Ge faaliyetleri ve devletin ekonomideki rolü ile açıklamaya çalışmaktadır. Günümüzde ise iktisadi büyüme üzerine yapılan çalışmaların temelinde ülkeler arası kurum ve kurumsal yapı farklılıkları üzerinde durulmaktadır.

Kurumlar; tasarruf, yatırım, teknoloji ve üretim gibi kararları etkilemek yoluyla, ekonomik faaliyetler üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkileri bulunmaktadır. Bir ekonomide devletin rolü, bireysel faaliyetlerin alanı, işlem maliyetleri gibi unsurları kurumsal yapı belirlemektedir. Bu bağlamda iktisadi büyüme analizlerinde ekonomik büyüme belirleyicisi olarak kurumsal faktörlerin dahil edilmesi gerekmektedir¹²⁵.

İktisadi doktrinini oluşturan kurumlar ve kurumsal yapının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlayabilmek için kurumsal iktisat okulu ve büyüme üzerindeki yaklaşımının detaylı olarak ele alınması gerekmektedir. Kurumsal iktisat okulu hakkında temel bilgilere yer verilen çalışmanın bu bölümünde sırasıyla kurumsal iktisadın doğuşu, gelişimi ve temel özellikleri detaylı olarak ele alınmıştır.

---

¹²³ Arslan, s.38.

¹²⁴ North; ss.174-175.

¹²⁵ Arslan, s.39.

2.5.1. Kurumsal İktisat Yaklaşımı ve Doğuşu

Kurumsal iktisat yaklaşımı 19. yüzyılın sonlarında Neo-klasik iktisadi düşünceye tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre iktisat bilimi, ekonomik olayları incelerken psikoloji, sosyoloji, tarih, siyaset, maliye gibi bilim dallarından da faydalanmaktadır. Kurumsal iktisat yaklaşımının diğer iktisadi yaklaşımlardan en önemli farkı inceleme konusunun bireyler yerine kurumlar olmasıdır. Bu yaklaşıma göre iktisadi sistemleri ve süreçleri bireyler değil kurumlar oluşturur ve bireyler bu kurumların etkisinden bağımsız olarak değerlendirilemez¹²⁶.

Kurumcu iktisat Amerikan kökenli bir okul olup öncüsü Thorstein B. Veblen olarak kabul edilmektedir. Kurumsal iktisadın geleneksel bakış açısı Amerikalı iktisatçılar olan Thorstein B. Veblen, John R. Commons ve Wesley C. Mitchell tarafından oluşturulmuştur¹²⁷.

Kurumsal iktisat kavramı 1916 ile 1918 yılları arasında ilk kez kullanılmıştır. Kurumsal iktisadın temellerin Thorstein B Veblen tarafından atılmış olmasına rağmen literatürde göze çarpan ilk tanım Walton Hamilton tarafından yapılmıştır. Walton Hamilton kurumsal iktisat kavramını Amerikan İktisat Derneği'nin (American Economic Association) 1918 yılındaki toplantısında ilk kez kullanmış; 1919 yılında konferans bildirisinin de yer aldığı "İktisat Teorisine Kurumsal Yaklaşım (The Institutional Approach to Economic Theory)"adlı eserinde de yer vermiştir. Hamilton'a göre kurumsal iktisat; sosyo-psikolojik temeller üzerine kurulu, politika veya sosyal kontrol sorunları ile ilgilenen ve kurumlar üzerinde odaklanan bir düşünce akımıdır¹²⁸.

Kurumcu okul temelde Alman Tarihçi Okulu'ndan etkilenmiştir. Amerikan kurumculuğu ile Alman Tarihçi Okulu arasında ilişki olduğunu savunanlar, Amerikan Sivil Savaşını (Civil War) izleyen yıllarda, sosyal bilimlerde önde gelen kişilerin Almaya'ya lisansüstü öğretime gittiklerini belirtmektedirler. Bu öğrencilerin büyük bir kısmı Amerika'ya geri döndüklerinde Alman geleneğinden ve Hıristiyan Sosyalizmi'nden etkilenerek geri dönmüşlerdir¹²⁹.

¹²⁶ Ömer Demir, **Kurumcu İktisat**, 1.Basım, Ankara, Vadi Yayınları, 1996, s.64.

¹²⁷ Malcolm Rutherford, "Institutionalism Between Wars", **Journal of Economic Issues**, Cilt:34, No:2, 2000, (War), s.292.

¹²⁸ Rutherford, (War), s.292.

¹²⁹ Demir, s.84.

Bu dönemde iktisadi alanda en belirgin değişiklik Amerikan ekonomisinde yaşanan ani ve hızlı değişimlerdir. Amerikan İç Savaşı ile I. Dünya Savaşı yılları arasındaki dönemde Amerikan ekonomisi dünyadaki diğer ülkelere göre daha hızlı olarak sanayileşme sürecine girmiştir. Amerikan ekonomisinin sanayileşme sürecinin hızlanmasının en önemli nedeni ülke ekonomisinde tarımın nispi olarak öneminin azalmasıdır. 1860 ve 1870 yılları arasında Amerika’ da işgücünün % 53’ü tarımla uğraşmaktaydı. 1880’de işgücünün tarımla uğraşan kısmı % 52 iken 1880 yılını izleyen 10 yıl içerisinde toplam işgücünün tarımla uğraşan kısmı % 43’e düşmüştür. Bu oranda yaşanan düşüş 1890’ lar boyunca da devam etmiştir. 1880’ li yıllarda toplam işgücü %34 oranında artmıştır. Bu artış oranı dikkate alındığında, tarım dışı istihdam ve üretimdeki artışın büyüklüğü daha net anlaşılabilir. 1839 ile 1859 yılları arasında tarımsal üretimin milli gelir içindeki payı % 26, imalat ve madenciliğin ise % 14 iken 1880 ile 1899 yılları arasında tarımsal üretimin milli gelir içindeki payı % 15’lere düşmüş imalat ve madenciliğin payı ise % 25’e yükselmiştir. Bu dönemde üretim yapısında yaşanan değişime bağlı olarak yaşanan ikinci önemli değişim nüfusun demografik dağılımındaki değişimdir. 1870 ile 1880 yılları arasındaki dönemde toplam nüfusun %25’lik bir kısmı kentsel alanlarda yaşamaktayken, söz konusu oran 1900’lerde % 40’lara yükselerek 1920’lerde % 50’lere ulaşmıştır¹³⁰.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlangıcı büyük işletmelerin ve vurgu baronların yükseldiği dönemdir. Bu dönemin sonunda tek bir kişi ya da küçük bir grubun sahip olduğu ve yönettiği tek bir ürünün üretildiği tek fabrikalı dönem sona ermiştir ¹³¹. Amerikan ekonomisi çok hızlı bir gelişme göstererek dünyanın en güçlü ve en büyük ekonomisi konumuna gelmiştir. Ancak bu gelişmeler toplumun bütün kesimlerine aynı oranda yansımamış, gelir düzeyindeki artıştan toplumun bütün kesimleri adaletli olarak pay almamıştır. Bunun sonucu olarak da toplumdaki gelir düzeylerindeki farklar derinleşerek artmıştır. Ücretli kesimin uzun çalışma saatleri, hastalık, işsizlik ve yaşlılık gibi hallerde sosyal güvencenin olmaması bu grubun yaşam koşullarının giderek kötüleşmesine neden olmuştur¹³².

¹³⁰ Anne Mayhew, “The Beginnings of Institutionalism”, **Journal of Economic Issues**, Cilt:21, No:3, 1987, ss.971-972.

¹³¹ Mayhew, s.973.

¹³² Demir, s.80,

Sonuç olarak 19 yüzyılın sonunda Amerika’da yaşanan gelişmeler iktisatçıların Neo-klasik teorilere olan güvenlerini sarsmıştır. İktisadi hayatta devletlerin aktif rolünün azalmasını ve bırakınız yapsınlar düşüncesinin tüm olasılıklarda en iyi çözüm olduğuna karşı çıkmışlardır. Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan tekelleşme, durgunluk, yoksulluk gibi konular iktisatçıların üzerinde yoğunlaştığı konulardır. Modern kapitalizmin işleyişinin geleneksel iktisat teorileri ile açıklanmakta yetersiz kaldığı ve sosyal reformların arttığı bu dönemde kurumsal iktisat gelişmiştir¹³³.

Kurumcu iktisat okulu temsilcilerin Neo-klasik okula farklı bakış açıları, İktisat literatüründe Eski ve Yeni Kurumsal okul olarak iki farklı okulun gelişmesine neden olmuştur. Eski Kurumsal İktisat okulu, Neo-klasik iktisadın varsayımlarının tamamını eleştirmektedir. Yeni Kurumsal İktisat ise, Neo-klasik varsayımların yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmuşlardır¹³⁴.

2.5.1.1. Eski Kurumsal İktisat

Eski kurumsal iktisat 1890’lı yıllarda Amerikada ortaya çıkan bir iktisadi düşünce okuludur. Öncülüğünü Thorstein B. Veblen, John R. Commons, Wesley Mitchell ve Clarence Ayres’in yapmış olduğu eski kurumcu okul Amerikan Kurumsal İktisadı (American Institutional Economics), Kurumsal İktisat (Institutional Economics), Eski kurumsal İktisat (Old Institutional Economics) ve Özgün Kurumsal İktisat (Original Institutional Economics) gibi farklı isimler ile anılmaktadır¹³⁵.

Eski kurumcu okulun temsilcileri Alman tarih okulundan, Marksizim’den, Darwin’in Evrim Teorisi ve pragmatik felsefeden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Neo-klasik iktisadın varsayımlarının tümünü eleştiren kurumcu iktisadın başlıca argümanları ve ana varsayımları şu şekilde sıralanabilir:

- Kurumcu iktisat neo-klasik iktisattan farklı olarak ekonomik davranışları zaman ve mekana bağlı olarak ele alır.

---

¹³³ Hayaloğlu, s.38.

¹³⁴ Hayaloğlu, s.39.

¹³⁵ Malcolm Rutherford, “Institutional Economics: Then and Now”, **Journal of Economic Perspectives**, Cilt:15, No:3, 2001, (Now), s.173.

- Neo-klasik iktisat iktisadi davranışlarda faydanın maksimizasyonu kuralının belirleyici olduğunu savunur. Kurumcu iktisat ise; insanların istekleri ve becerilerinin, teknoloji ve kaynakların, işlem kuralları ve geleneklerin iktisadi davranışları belirlediğini savunur. Başka bir ifade ile ekonomik birimlerin davranışları dışsal bir sürecin aksine içsel bir süreçtir.
- Kurumcu okul Neo-klasiklerin aksine piyasaların ve karar mercilerin denge içerisinde olmadığını süreçler ve hareketler içerisinde olduğunu savunurlar. Dolayısıyla toplum ve kurumlar sürekli değişim içerisinde olduğundan ekonomik yaşam da denge durumunda değildir.
- Ekonomik yaşam uyum ve dengede değil, çıkarlar arası çatışma içerisindedir. Bu nedenle çıkar grupları arasında uyum ve düzeni sağlayacak bir siyasi gücün gözetim ve denetimi gerekmektedir.
- Kurumcu okul, ekonomik yaşamın merkezinde bireylerin değil kurumların olduğunu ileri sürer. Bu nedenle ekonomik yaşam durağan değil, dinamik olarak evrensel bir bakış açısıyla incelenmelidir¹³⁶.

Sonuç olarak Kurumcu İktisat; bireysel davranışlar yerine toplumsal davranışlara vurgu yaparak iktisadi yaşamı dinamik olarak evrimsel bir bakış açısıyla incelemektedir. Piyasa mekanizmasının aksaklıklarına devletin müdahalesini gerekli gören bakış açısına sahip bir iktisadi düşüncedir.

2.5.1.2. Yeni Kurumsal İktisat

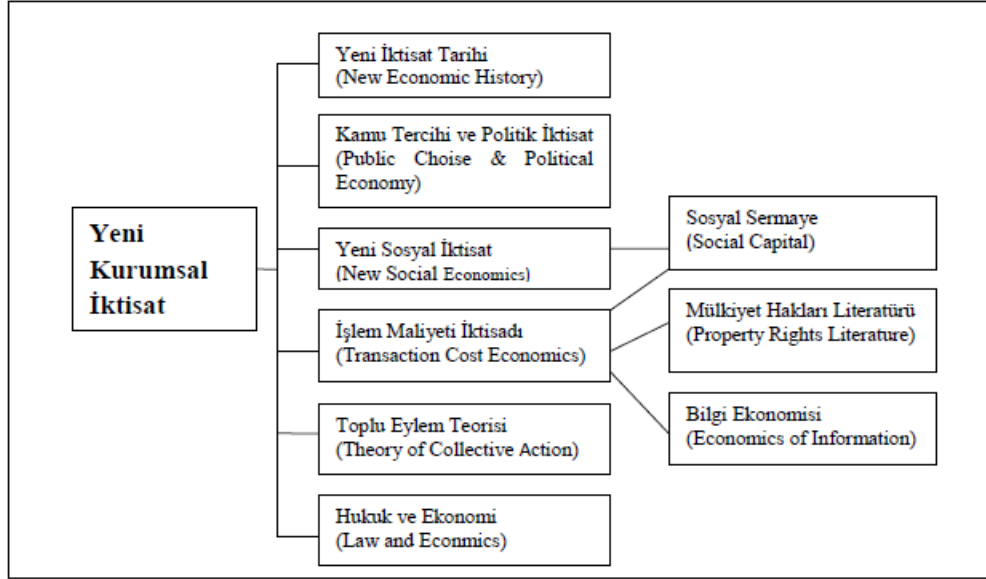
Yeni kurumsal iktisat (YKİ) eski kurumsal iktisadı tamamlayan bir akımdır ve birden çok iktisadi düşünce okulunun birleşmesi olarak değerlendirilmektedir. Yeni kurumsal iktisadın çok geniş bir alanı kapsayan ortak bir disiplindir ve bu nedenle ortak özelliklerinin tespit edilmesi oldukça zordur. Yeni kurumsal iktisat; toplumsal, politik ve ticari hayatın kurumlarını açıklamak için iktisat, hukuk, örgütlenme kuramı, siyaset bilimi, sosyoloji ve antropoloji gibi çeşitli bilim dallarını bir araya getiren disiplinler arası bir girişim olarak tanımlanabilir.¹³⁷ YKİ'nin kapsamı üzerine

¹³⁶ Demir, ss.70-71.

¹³⁷ Mehmet Gürsan Şenalp, "Dünden Bugüne Kurumsal İktisat", Eyüp Özveren (Ed.) **Kurumsal İktisat**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.59.

tartışmalar devam etmekle birlikte, belirli çalışma alanları genel olarak kabul görmektedir. YKİ düşünce okulları şekil 9’da verilmiştir.

Şekil 9: Yeni Kurumsal İktisat

Kaynak: Hayaloğlu, s.61.

2.5.2. Kurumsal Kalite

Ekonomik büyümenin derin belirleyicilerinden sonuncusu olan kurumsal faktörler yada kurumsal kalitedir. Kurumlar, ekonomik büyüme açısından çok önemlidir çünkü teşvikleri biçimlendirmektedirler. Ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının ana sebeplerinden biri ekonomik kurumlar arasındaki farklılıklardır.

Bir ekonomide kurumlar ekonomik ve siyasi kurumlar olmak üzere iki grupta incelenir. Siyasi kurumlar ekonomik kurumları belirlerken, teşvik yapısı da siyasi kurumları belirlemektedir¹³⁸. Mevcut siyasi kurallar, ekonomik kuralların doğuşuna yol açmaktadır. Aynı zamanda siyasi ve ekonomik kurumlar arasındaki nedensellik ilişkisi iki yönlüdür. Mülkiyet haklarını ve tek tek sözleşmeleri tanımlayan siyasi kurallardır ve bu anlaşmaların uygulanmasını sağlayan da siyasi mekanizmalardır¹³⁹.

¹³⁸ North, ss.9-10.

¹³⁹ North, s. 67.

Ekonomik ve siyasi kurumların birbirlerini etkilemelerini şu şekilde açıklayabiliriz

1.Ekonomik kurumlar yalnızca ekonominin toplam ekonomik büyüme potansiyelini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda gelecekte kaynakların (servet, fiziki sermaye, beşeri sermaye, vb) nasıl dağılacığını belirler. Başka bir ifade ile, yalnızca toplam gelir büyüklüğünü değil, bu gelirin farklı gruplar ve bireyler arasında nasıl bölündüğünü de etkilerler.

2.Ekonomik kurumlar içseldir ve toplumun ortak seçimleri tarafından belirlenir. Ancak toplumdaki tüm bireyler her zaman aynı seçimi yapmayacaklardır. Böyle durumlarda iki farklı seçim yapan gruplar arasında hangi seçimin uygulanacağına da grupların siyasi veya politik güçlerine göre belirlenecektir.

3. Ekonomik kurumları belirleyen siyasi kurumlardır ve siyasi kurumların gücüne bağlıdır.

4.Siyasi kurumların ise kendi çıkarları için hareket etme olasılıkları çok yüksektir. Siyasi kurumların kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederlerse kaynaklar adaletsiz dağılır. Toplumda siyasi gücünün dağılımı ise siyasi kurum kaynaklı yada baskı grupları kaynaklı olabilmektedir¹⁴⁰.

5.Sırasıyla; Siyasi güç –Siyasi Kurumlar – Yasal Siyasi güç – Ekonomik kurumlar – Ekonomik performans şeklinde gerçekleşecektir.

Tüm bunların sonucunda politik ve siyasi güç kaynaklarının dağılımında ve diğer tüm değişkenler üzerinde etkilidir¹⁴¹.

---

¹⁴⁰ Acemoğlu, Daron. Simon Johnson ve James Robinson. “**Institutions As the Fundamental Cause of Long-Run Growth**”, Ed. Aghion, Philippe ve Steven N. Durlauf Handbook of Economic Growth, Elsevier, 2005, (Cause), ss. 386-387.

¹⁴¹ Acemoğlu vd. (Cause), ss.390-393.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMENİN DERİN BELİRLEYİCİLERİ: ÜST ORTA GELİR DÜZEYİNDEKİ ÜLKELER ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ (2005-2017)

Bu bölümde kurumsal göstergeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için ekonometrik analize yer verilecektir. Bu amaçla, kurumların kalitesinin ekonomik büyümeyi arttıracacağı hipotezi 2005-2017 yıllarını kapsayan 13 yıllık dönemde, 29 ülke için araştırılacaktır. Öncelikle literatür araştırmasının özetine, ardından, panel veri analizi ile yapılan uygulama ve bulgulara yer verilecektir.

3.1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Uygulamalı çalışmalarda derin belirleyicilerden genellikle üçünün ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Kurumlar, ticari açıklık ve coğrafya faktörünün üçünün beraberce dikkate alındığı az miktardaki çalışmaya aşağıda verilmiştir.

Bloom ve Sachs (1998) 18'i Afrika ülkesi olan toplam 77 ülke için 1965-1990 yıllarını arasında derin belirleyiciler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır¹⁴². Çalışmanın amacı, özellikle Afrika ülkelerinin ekonomik olarak geri kalmalarına neden olan derin belirleyicilerin hangisinin olduğunun tespit edilmesidir. Bu amaçla, kurumlar, ticari dışa açıklık, makroekonomik istikrar ve coğrafya ile büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan analizle sonucunda, Afrika ülkelerinde sadece makroekonomik istikrar ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemekte, diğer faktörler ise ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucu tespit edilmiştir. Diğer ülkelerde ise kurumların etkilemediği, coğrafyanın negatif, makroekonomik istikrar ve ticari açıklık ise pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Dollar ve Kraay (2003), çalışmalarında 134 ülkeye ait yatay kesit verilerle tahminde bulunmuşlardır. Çalışmanın amacı, ticari dışa açıklık, coğrafya ve kurumların ekonomi üzerindeki etkilerini tespit etmek ve karşılaştırmaktır. Yapılan

---

¹⁴² David E. Bloom ve Jeffrey D. Sachs, , "Geography, Demography, and Economic Growth in Africa", **The Brookings Institution Brookings Papers on Economic Activity**, Cilt:2, 1998, ss.207, 268, 271.

2AEKK (İki Aşamalı En Küçük Kareler) tahminleri sonucunda, uzun dönemde kurumların ve ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi etkileyen en önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise, ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kurumların etkisinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çalışmanın sonucunda, dışa açıklık düzeyi yüksek ve etkin kurumlara sahip olan ülkelerin büyüme hızlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir¹⁴³.

Acemoğlu, Johnson, Robinson' un 2004 yılında yapmış oldukları çalışmada, ekonomik çıktıda ve kaynakların dağılımında etkili olan ekonomik kurumların ülkeler arasında neden farklılaştığını incelenmişlerdir. Ekonomik kurumlar toplumun üretim faktörlerinin birikimini hızlandırmaktadır. Böylece kaynak dağılımı daha etkin hale gelmektedir. Ekonomik performanstaki farklılıkların en büyük nedeninin ekonomik kurumlardaki farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Derin belirleyicilerden üçünü kullanan önemli çalışmalardan biri 2004 yılında Rodrik, Subramanian ve Trebbi tarafından yapılmıştır. Çalışmada 64, 79 ve 137 ülkeden oluşan üç ayrı örnekleme ait veriler kullanılarak, derin belirleyicilerin ülkeler arası büyüme oranı farklılıkları üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçta üç derin belirleyicinin de ülkeler arası gelir farklılıklarına yol açtığı bulunmuştur. Ancak kurumların kalitesinin ekonomik büyümeyi etkileyen en önemli faktör olduğu belirlenmiştir¹⁴⁴.

Jacob ve Osang (2007) yılında 90 ülkenin 1961-2000 yılları arasında, ticari açıklık, kurumlar ve coğrafyanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda her üç faktörün de büyüme üzerinde belirleyici etkisi olduğunu sonucuna ulaşılmıştır, ancak coğrafyanın etkisinin diğer belirleyicilere oranla daha düşük olduğu sonucu tespit edilmiştir.

2008 yılında Brodzicki ve Ciolek, 1996-2004 dönemine ait panel verilerle 207 ülke için Hausman ve Taylor yöntemini kullanarak; Rodrik, Subramanian ve Trebbi'nin 2002 yılında yaptıkları çalışmada kullandıkları modelden yararlanarak bir çalışma yapmışlardır. Çalışmalarında, coğrafyanın, kurumların ve ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Yapılan

---

¹⁴³ David Dollar ve Aart Kraay, "Institutions, Trade, and Growth", **Journal of Monetary Economics**, Cilt:50, No:1, 2003, ss.133-162.

¹⁴⁴ Rodrik, Subramanian, Trebbi, ss.131-165.

analizler sonucunda, düşük kalite kurumların düşük gelire yol açtığı ileri sürülmektedir¹⁴⁵.

Knack ve Keefer (1995) ise, yaptıkları çalışmada, kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine açıklama getirmişlerdir. Bu şekilde, fiziki-beşeri sermaye ve teknolojiye artışı gibi kurumsal yapı iyileşmelerinin de ekonomik büyümeyi etkilediği görüşünü literatüre dahil etmişlerdir. Buna göre kurumlar; işlem maliyetlerini düşürerek, yenilikleri teşvik ederek, gayri resmi finansal sistemin gelişmesini sağlayarak, yatırımları artırarak ekonomik büyümeyi sürdürülebilir hale getirmektedir.

S. Knack ve Keefer 1995 yılında yapmış oldukları çalışmada mülkiyet haklarının korunması ve diğer kurumsal göstergelerin kaliteli olduğu ekonomilerde kaynak kullanımının etkinliğinin arttığını tespit etmişlerdir. Aynı zamanda sözleşmelere olan güvenin artmasından dolayı yatırımları üzerinde olumlu etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır¹⁴⁶.

1996 yılında Leblang, bazı ülkelerin neden diğerlerinden daha hızlı büyüdüğünü araştırdığı çalışmasında kurumsal kalite unsuru olarak, mülkiyet haklarının korunması ve demokrasi değişkenleri kullanmıştır¹⁴⁷. 70 ülke için 1960-1990 yıllarını kapsayan çalışmasında Mülkiyet haklarının korunduğu ülke ekonomileri korunmadığı ülkelere göre daha hızlı büyüme gösterdiğini tespit etmiştir. Ayrıca demokrasinin de ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Hall ve Jones' un 1999 yılındaki çalışmalarında neden bazı ülkelerin diğerlerine göre daha fazla gelir ya da çalışan başına çıktı ürettiğini araştırmışlar¹⁴⁸. Yapılan analizler sonucunda fiziki sermaye ve eğitim düzeyindeki farklılıkların ülkeler arası gelir farklılığının sadece bir kısmını açıklayabileceğini; ülkeler arası gelir farklılıklarının büyük bir kısmını ise sosyal altyapı olarak adlandırılan kurumsal

---

¹⁴⁵ Tomasz Brodzicki ve Dorota Ciolek, "Deep Determinants Of Economic Growth – Empirical Verification With Panel Data Models", **Working Papers from Economics of European Integration Department**, No: 801, 2008, s.15.

¹⁴⁶ Stephan Kanck, Mancur Olson, Philip Kneifer, Christopher Clague, "Contract-Intensive Money: Contract Enforcement, Property Rights, and Economic Performance", **Journal of Economic Growth**, 1999, Cilt:4, No:2, ss.185-211.

¹⁴⁷ David A. Leblang, "Property Rights, Democracy and Economic Growth", **Political Research Quarterly**, 1996, Cilt:49, No:1, ss.5-26.

¹⁴⁸ Robert E. Hall ve Charles Jones, "Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others?", **National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper** No. 6564, <https://www.nber.org/papers/w6564>, (20.10.2018), ss. 1-49.

farklılıklar ve hükümet politikalarındaki farklılıklardan kaynaklandığını savunmaktadırlar.

Dani Rodrik'in 1999 yılında yapmış olduğu çalışmada 1970'li yıllarda dünya genelinde meydana gelen şoklar ve ekonomik durgunluklardan bazı ülkelerin neden daha fazla etkilenmelerinin sebeplerini araştırmıştır¹⁴⁹. Yapılan analizler sonucunda, demokratik kurumların ekonomik büyüme üzerindeki negatif dışsal şokların etkisini hafiflettiği ve kurumsal kalitenin ekonomik büyüme ile arttığı sonucu tespit edilmiştir.

Acemoğlu ve diğerleri (2001), 64 ülke için 1985-1995 yılları arasındaki çalışmalarında kurumsal kalite göstergesi olarak koloni kurmaya giden yerleşimcilerin (sömürgeci ülkelerin) ölüm oranlarını kullanarak kurumların ekonomik performans üzerindeki etkisini ölçmüşlerdir¹⁵⁰. Çalışmalarında Avrupalı kolonicilerin farklı kolonileşme politikalarının farklı kurumların oluşmasına yol açtığını savunmuşlardır. Buna göre sömürgeci ülkelerin ölüm oranlarının yüksek olduğu yerlerde kötü kurumların kurulduğunu, ölüm oranlarının düşük olduğu yerlerde ise daha iyi kurumların kurulduğunu öne sürmüşlerdir. Örneğin Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkeler hukukun üstünlüğünü koruyan ve yatırımları teşvik eden iyi kurumların kurulduğu ülkelere örnektir. Zaten sömürgeci ülkeler yüksek ölüm oranlarının karşılaşıldığı yerlere gidip yerleşmemişler bu ülkelere gitmelerindeki tek amaç sadece sömürmek olduğundan kötü kurumlar kurmuşlardır. Afrika ya da Hindistan kaynakların hızlıca alınıp ana ülkeye aktarılmasını amaçlayan kötü kurumların oluşturulduğu ülkelere örnektir. Bu kurumlar yatırım ve ekonomik gelişmeye zarar veren kurumlardır. Çalışmanın sonucuna göre, yerleşimcilerin düşük ölüm oranı ile günümüzün iyi kurumları arasında pozitif bir ilişki vardır.

Akçay 2002 yılında, gelişmiş ve gelişmekte olan 54 ülkede, 1960-1995 yılları arası yolsuzluğun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir¹⁵¹. Analiz sonucunda yolsuzluk ile ekonomik büyüme arasında istatistiki bakımından anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ekonomik büyümenin diğer belirleyicileri olarak analize katılan enflasyon oranı, nüfus artış hızı, kamu

---

¹⁴⁹ Dani Rodrik, "Where Did All the Growth Go? External Shocks, Social Conflict and Growth Collapses", **Journal of Economic Growth**, Cilt:4, No:4, 1999, s.385-411.

¹⁵⁰ Daron Acemoğlu, Johnson Simon ve James Robinson, (Colonial), ss.1374-1376.

¹⁵¹ Akçay, Selçuk "Corruption and Economic Growth: Across-National Study" **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2002, Cilt:57, No:1, ss.1-13.

harcamaları, öğrenci/öğretmen oranının büyümeyi olumsuz etkilerken, orta öğretimde okullaşma oranı ve GSYİH yatırımların olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Acemoğlu ve Johnson'un (2003) çalışmasında, vatandaşların mülkiyet haklarını devlete ve elit kesime karşı koruyan mülkiyet hakları kurumları ile vatandaşların kendi aralarındaki sözleşmelerini güvence altına alan sözleşme kurumları incelenmişlerdir. Mülkiyet hakları kurumlarının ekonomik çıktı üzerinde önemli derecede etkili fakat sözleşme kurumlarının ekonomik etkisinin sınırlı yani ekonomik büyüme üzerinde az bir etkisinin olduğu, bu kurumların daha çok finansal alım-satım işlemlerinde ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır¹⁵².

Tang vd.'nin (2003) kaliteli kurumların (mülkiyet haklarının) bulunduğu ülke ekonomilerinde doğal kaynakların kullanımlarında etkinliğin sağlanabildiğini söylemişlerdir¹⁵³. Aynı zamanda kaliteli kurumların teknolojik gelişme ve yenilikleri destekleyerek yoksulluğun azaltılması ve büyümenin artırılmasını sağladığını tespit etmişlerdir.

Dawson (2003), 1970-2000 yıllarını kapsayan, kurumlar ve uzun dönemli ekonomik büyüme arasındaki nedenselliği test ettiği çalışmasında kurumsal gösterge olarak politik ve ekonomik özgürlükler değişkenini kullanmıştır¹⁵⁴. Çalışmanın sonucunda ekonomik ve politik özgürlüklerin iktisadi büyümedeki artışın en önemli nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Glaeser vd. (2004) 72 ülke üzerinde 1960-2000 yılları arasında yapmış oldukları çalışmada kurumların ekonomik büyümeyi açıklamada yetersiz olduğu sonucuna ulaşımlardır¹⁵⁵. Kurumsal kalitenin ve beşeri sermayenin birlikte ele alındığında beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi açıklamada kurumsal değişkenlerden daha iyi olduğu sonucuna ulaşımlardır.

Gökalp ve Baldemir (2006) çalışmalarında ülkeler arası büyüme farklılıklarında kurumların rolünü bulmak amacıyla 119 ülkeye ait panel verilerle

---

¹⁵² Acemoğlu, D. ve Simon Johnson, "Unblinding Institutions", *Journal of Political Economy*, 2005, Cilt:113, No: 9934, 2003, ss. 1-47.

¹⁵³ Sam Hak Kan Tang, Nicolaas Groenewold Charles Ka Yui Leung, *Institutions, Technical Change and Macroeconomic Volatility, Crises and Growth: A Robust Causation*, 2003.

¹⁵⁴ John Dawson, "Causality in the Freedom -Growth Relationship", **European Journal of Political Economy**, 2003, Cilt:19, No. 3, ss. 479-495.

¹⁵⁵ Glaeser, L. Edward, Porta, L. Rafael, Lopez-de-Silanes, Florencio and Shleifer, Andrei, "Do Institutions Cause Growth?", **Journal of Economic Growth**, Cilt:9, No:3, 2004, ss.271-303.273.

tahminde bulunmuşlardır¹⁵⁶. Bu amaçla çalışmada kurumların kalitesini gösteren ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik (şeffaflık), politik istikrar, yönetimin etkinliği, düzenlemelerin kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzlukların önlenmesi endeksleri kullanılmıştır. Sonuç olarak kurumsal yapı göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ülke grupları itibariyle farklılıklar gösterdikleri tespit edilmiştir. Çalışmanın analizinden elde ettikleri sonuca göre, kurumlar ekonomik büyümenin bir nedeni değil, aksine sonucudur.

Vural 2007 yılı çalışmasında, 14 Avrupa Birliği (AB) ülkesinin karşılaştırmalı kurumsal üstünlükler teorisine göre, 1990-2000 yılları arasında, makroekonomik performansın kurumsal yapıya dayalı belirleyicilerini test etmiştir. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; kurumsal yapı ve iktisadî performans arasındaki U şekilli ilişki dikkati çekmektedir. Kurumsal koordinasyonun zayıf olduğu ülkelerde iktisadî performansın diğerlerine göre düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır¹⁵⁷.

Yapraklı 2008 yılında 36 OGÜ için 2002-2005 dönemine ait yıllık verilerle panel veri analizi yapmıştır¹⁵⁸. Çalışmanın amacı kurumsal yapının OGÜ'lerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini tespit etmektir. Yapılan analizler sonucunda kullanılan kurumsal değişkenlerden; ifade özgürlüğü ve şeffaflık, politik istikrar, düzenlemelerin kalitesi ve hukukun üstünlüğü değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif, yönetimin etkinliği ve yolsuzluğun önlenmesi değişkenlerinin ise ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. OGÜ'lerde kurumsal yapının ekonomik büyümenin nedeni değil sonucu olduğu tespit edilmiştir.

Beşkaya ve Manan 2009 yılında, 1970-2005 yılları arasında Türkiye demokrasisi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin niteliğini incelenmişlerdir¹⁵⁹. Türkiye hakkında yapılan bu çalışmada, kurulan modellerden hareketle ekonomik büyümenin, ekonomik özgürlüklerden pozitif etkilenmekte olduğu, demokrasinin etkisinin ise kesin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kurulan

---

¹⁵⁶ Gökalp, M. Faysal ve Baldemir, Ercan, "Kurumsal Yapı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, 8(1), 2006, 212-226

¹⁵⁷ M.Vural, Kurumsal koordinasyonun Ekonomik Büyüme Etkileri, **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, 2007, Cilt:8 Sayı:1, ss.1-29

¹⁵⁸ Sevda Yapraklı, "Kurumsal Yapının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama", **Ege Akademik Bakış**, 8(1), 2008, s.301-307.

¹⁵⁹ Ahmet Beşkaya ve Ömer Manan, "Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(10), 2009, s.72-73.

modellerin bazılarında bu ilişkinin pozitif, bazı modellerde ise bu ilişkinin negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sonuç olarak bu ilişki hakkında kesin bir yargının verilmeyeceğini öne sürmüşlerdir.

Şanlısoy ve Kök (2010), Türkiye için 1987–2006 yıllarını kapsayan üçer aylık veriler açısından politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir¹⁶⁰. Politik istikrarsızlık göstergesi olarak politik risk endeksi kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye açısından, politik istikrarsızlıkla ekonomik büyüme arasında ters yönlü ilişkinin olduğu yönündedir.

Yıldırım (2010), kurumsal yapı ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz ettiği çalışmada kurumsal yapı için ekonomik özgürlükler ile politik ve sivil haklar endekslerini kullanmıştır. 96 ülke için, 1970-2005 yılları arası dönemi kapsayan araştırmada kurumsal yapısı iyi olan ülkelerin ekonomik büyüme hızlarının da daha yüksek olduğunu tespit etmiştir¹⁶¹.

Acemoğlu ve Robinson (2012), çalışmalarında kötü kurumların büyümeye neden olabileceğini ancak sürdürülebilir büyüme sağlayamayacağını ifade etmektedirler. Çalışmada, sürdürülebilir büyümenin yenilik gerektirdiği ancak hem politik hem ekonomik kurumlar kötü olduğunda, teknolojik değişim ve yaratıcı yıkım için gerekli teşvikin üretilemeyeceğini ifade etmişlerdir.

Figankaplanın (2017) yılında yapmış olduğu çalışmada kurumsal kalite faktörlerinin ülkelerin ekonomik büyüme üzerinde etkilerinin olup olmadığını incelemektedir. Bu amaçla Türkiye'nin de içinde olduğu seçilmiş 11 ülke için 1990-2015 dönemini kapsayan çalışmada MRW modelini kullanmaktadır¹⁶². Yapılan analizler sonucunda, kurumsal kalite faktörlerinden mülkiyet haklarının korunması, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü değişkenleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu, yargı bağımsızlığı ve düzenlemelerin kalitesi ile ekonomik büyüme arasında negatif yönde bir ilişki olduğu olarak tespit edilmiştir.

---

¹⁶⁰ Selim Şanlısoy ve Recep Kök, "Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006)", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2010, Cilt:25, No:1, ss.101-125.

¹⁶¹ Selim Yıldırım, "Kurumların Dinamik Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin Analizi". **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:10, No:3, 2010, ss. 111–114.

¹⁶² Tuğba Figankaplan, "Ekonomik Büyüme ve Kurumsal Kalite İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi", **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2017 ss.65-91.

2013 yılında Ata ve Şahbaz 27 AB ülkesi üzerinde yapmış oldukları çalışmada mülkiyet haklarının korunmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yatay kesit yöntemi kullanarak araştırmışlardır¹⁶³. Çalışmada elde edilen sonuçlar mülkiyet haklarındaki iyileşmelerin ekonomik büyümeyi arttırdığı yönündedir. Başka bir ifade ile, mülkiyet hakları güvencesinin daha yüksek olduğu ülkelerde, ekonomik büyümede de olumlu bir değişim yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. PANEL VERİ ANALİZİ VE YÖNTEM

Panel veri; bireyler, ülkeler, firmalar ve hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin belirli bir zaman döneminde bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Panel veri, N sayıda birim ve her bir birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşmaktadır. Yatay kesit veri, birçok birim için sadece bir dönem hakkında bilgi verirken, zaman serisi verisi, sadece birimin dönemlere göre bilgisinin vermektedir. Panel veri analizinin yatay kesit ve zaman boyutunun her ikisi için bilgi içermesi ekonometrik çalışmalarda daha etkin sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır¹⁶⁴. Genel olarak panel veri modeli;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad (3.1)$$

$i=1, \dots, N$ yatay kesit birimlerini (ülke, birey, firma, şehir gibi); $t=1, \dots, T$ zaman boyutunu (gün, ay, yıl gibi) ifade etmektedir. Burada Y: bağımlı değişken, X_k : bağımsız değişkenler, α sabit parametre, β eğim parametreleri ve u hata terimini göstermektedir¹⁶⁵.

$i=1, \dots, N$ yatay kesit birimlerini ve $t=1, \dots, T$ birimlere ait zaman boyutunu ifade etmektedir. ϵ_{it} ise i' inci ekonomik birimin t dönemindeki hata terimidir.

Bu çalışmada kurumsal göstergelerin kalitesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında

¹⁶³ Ahmet Yılmaz Ata ve Ahmet Şahbaz, "Mülkiyet Hakları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme", **Sosyo Ekonomi**, Cilt:2, 2013, ss.161-180.

¹⁶⁴ Ferda Y. Tatoğlu, **Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı**, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, s.2; Badi H. Baltagi, **Econometric Analysis of Panel Data**, John Wiley Sons Ltd: West Sussex, Third Edition, Chichester 2005, ss.4-9.

¹⁶⁵ Tatoğlu, s.4; Baltagi, s.11.

DB (Dünya Bankası)'nin fert başına düşen reel milli gelir sınıflandırmasına göre; OGÜ gurubundan Türkiye' nin de içinde bulunduğu üst gelir dilimindeki 29 ülkeye ait 2005-2017 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Analiz için seçilen ülke grubu ve sayısını belirleyen temel kriterler; Türkiye' nin DB makro ekonomik göstergelerine göre üst-orta gelir grubunda yer alması, ve analizde yer alan ülkelerin verilerinin belirlenen dönem için mevcut olmasıdır. Çalışma kapsamındaki ülkeler Tablo 2. de gösterilmektedir.

Tablo 2: Uygulama Kapsamındaki Ülkeler

Orta-Üst Gelirli Ülkeler	
Arjantin	Maurituis
Arnavutluk	Meksika
Brezilya	Namibya
Bulgaristan	Paraguay
Cezayir	Peru
Kosta Rika	Romanya
Çin	Rusya
Dominik Cumhuriyeti	Sırbistan
Ekvator	Güney Afrika
Ermenistan	Sri Lanka
Guatemala	Tayland
Jamaika	Türkiye
Kazakistan	Ürdün
Kolombiya	Venezuela
Malezya	

Tablo 3. te uygulamada kullanılan değişkenlere ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir.

Tablo 3: Uygulamada Kullanılan Değişkenler, Kısaltmalar ve Kaynakça

Kısaltma	Değişken Adı	Kaynakça
LGDP	Kişi Başına Reel GSYİH	Penn World Table Data
YB	Yargı Bağımsızlığı	Fraser Enstitü
MHK	Mülkiyet Haklarının Korunması	Fraser Enstitü
HU	Hukukun Üstünlüğü	Dünya Bankası (WDI)

Ekonomik büyüme ve kurumsal kalite arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde kullanılacak değişkenler şu şekilde tanımlanır:

Yargı Bağımsızlığı (YB): Yargı bağımsızlığı, bireysel, devlet-birey ve devletin

farklı birimleri arasındaki anlaşmazlıkların tarafsız bir şekilde çözülmesini temin edecek bir yargı sisteminin kurulması işletilmesi olarak değerlendirilmektedir. Yargı mekanizmasına olan güven, hukuk hükümlerinin ve yargı bürokrasisinin kalitesi ve yargı sisteminin siyasi baskıdan ve müdahalelerden bağımsız olması ile ölçülmektedir. Bir ekonomide mülkiyet haklarının korunması, sözleşmelerin bağlayıcılığının ve uygulanabilirliğinin olması yargı bağımsızlığına bağlıdır. Çünkü yargı bağımsızlığının bulunmadığı bir ekonomide sözleşmelere olan güven azalacaktır.

Mülkiyet Haklarının Korunması (MHK): Mülkiyet hakları, bireylerin haklı bir biçimde sahip oldukları mal veya sermayenin kullanımına ilişkin kuralları belirlemektedir. Başka bir ifade ile mülkiyet hakları, kişilerin ekonomik faaliyetlerinin sonucunda elde ettikleri gelirden yararlanma hakları olarak tanımlanmaktadır. Mülkiyet haklarının korunması ve uygulanmasında görülen farklılıklar; ekonomideki kaynakların dağılımını ve ülkelerarasındaki büyüme farklılıklarına yol açmaktadır.

Yargı bağımsızlığı ve mülkiyet haklarının korunması değişkenleri, Fraser Institu tarafından hazırlanan Dünyada Ekonomik Özgürlükler (EFW: Economic Freedom of the World) endeksi kullanılmıştır. EFW endeksi ekonomik özgürlüklere ilişkin beş temel bileşen ve alt bileşenlerin 0 ile 10 arasında bir değer ile ölçülmektedir. Bu endekste 0 en düşük ekonomik özgürlüğü, 10 ise en yüksek ekonomik özgürlüğü göstermektedir. EFW endeksi ekonomik özgürlüklere ilişkin beş temel alana göre oluşturulmaktadır. Bu temel alanlar; 1) Kamu Kesiminin Büyüklüğü: Kamu Harcamaları, Vergiler ve Kamu Girişimleri, 2) Hukuki Yapı ve Mülkiyet Haklarının Güvence Altına Alınması, 3) Güçlü Paraya Erişim, 4) Uluslararası Ticaret Özgürlüğü, 5) Kredi, İşgücü Piyasası ve İşletmelere Yönelik Regülasyonlar olarak sınıflandırılmıştır¹⁶⁶. Yargı bağımsızlığı ve mülkiyet haklarının korunması EFW endeksinin ikinci temel alanı olan hukuki yapının sağlamlığı ve mülkiyet haklarının güvence altına alınma düzeyinden elde edilmiştir. İkinci temel alanı ölçmek için ise yargı bağımsızlığı, mahkemelerin tarafsızlığı, mülkiyet haklarının korunması, gibi göstergeler dikkate alınmaktadır. Hukuki yapının sağlamlığı ve mülkiyet haklarının güvence altına alınma düzeyinin yüksek olması ekonomik özgürlüklerin daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ülkeler ekonomik özgürlük puanının hesaplanmasında

---

¹⁶⁶ James Gwartney, Joshua Hall, Robert Lawson ve diğerleri "Economic Freedom of the World" **2010 Annual Report**, <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2010.pdf>, (25.05.2018), s.4-5.

endekste yer alan her bir bileşen ve alt bileşen için 0'dan 10'a kadar puanlar almaktadır. Puanlamada 0 en düşük ekonomik özgürlüğü, 10 ise en yüksek ekonomik özgürlüğü göstermektedir.¹⁶⁷

Hukukun Üstünlüğü (HU):Hukukun üstünlüğü, suçla ilgili olaylarda hukuk kurallarının ne kadar geçerli olduğu ile ilgilidir. Ayrıca hukukun üstünlüğü, bireylerin hukuk kurallarına olan güveni, polis teşkilatının sivil otoriteler ile ne kadar denetlendiği, suç işleme sıklığı, etkin bir adli yapı ve yasaların önünde herkesin eşitliği gibi kriterler dikkate alınarak değerlendirilmektedir.

Hukukun üstünlüğü değişkeni Dünya Yönetişim Göstergeleri (WGI: The Worldwide Governance Indicators) endeksinden elde edilmiştir. Dünya Bankası tarafından oluşturulan ve 1996 yılından bu yana yayınlanmakta olan WGI endeksi ülkelerin yönetim kalitesini ölçen en kapsamlı endekslerdendir. WGI endeksi 200'den fazla ülkeyi kapsamaktadır ve ülkelerin yönetim düzeylerini ölçen altı birleşik göstergeden oluşmaktadır¹⁶⁸. Söz konusu yönetim göstergeleri -2.5 ile +2.5 arasında değişen puanlar almaktadır. Puanlamada yüksek değerler daha iyi kurumlara, düşük değerler daha kötü kurumlara karşılık gelmektedir¹⁶⁹.

Panel veri analizi kapsamında, öncelikle paneli oluşturan ülkeler (yatay kesit) arasındaki bağımlılık test edilmiştir. Çıkan sonuca göre birim kök testleri uygulanmıştır. Son olarak, Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi yapılmıştır. Bu çalışmadaki analizler, EViews 10.0 ve Stata 16.0 programları kullanılarak yapılmıştır.

3.3. UYGULAMA VE BULGULAR

3.3.1. Yatay Kesit Bağımlılığının Test Edilmesi

Panel veri analizlerinin birçoğunda kalıntılar arasında az yada çok eşdönemli korelasyon olması beklenir. Bu korelasyonların istatistiksel olarak anlamlılığın uygun bir yöntemle sınanması gerekmektedir. Bu amaçla kullanılacak sınamalardan en

---

¹⁶⁷ Gwartney, James ve diğerleri

¹⁶⁸ Daniel Kaufmann, Aart Kraay and Pablo, Zoido-Lobaton, "The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues", **Policy Research Working Paper** No: 5430, 2010, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130, (16.11.2018), ss. 3-4.

¹⁶⁹ Daniel Kaufmann, Aart Kraay and Pablo, Zoido-Lobaton, s.12.

çok bilinen Breusch ve Pagan (1980) Langrange Çarpanı (LM) sınavıdır¹⁷⁰. LM istatistiği (CD_{LM1}) şu şekilde hesaplanabilir:

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim X_{N(N-1)/2}^2 \quad (3.2)$$

Burada $\hat{\rho}_{ij}$ her bir denklemin EKK ile tahmininden elde edilen kalıntılar arasındaki basit korelasyon katsayısıdır. Kalıntılar arasında korelasyon olmadığı sıfır önsavı altında CD_{LM1} , N sabitken ve $T \rightarrow \infty$ için X^2 dağılımı göstermektedir.

Pesaran(2004) N'nin ve T'nin büyük olduğu durumlar için CD_{LM2} olarak adlandırdığı istatistiği üretmiştir¹⁷¹.

$$CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (3.3)$$

Sıfır önsavı altında CD_{LM2} istatistiği önce $T \rightarrow \infty$, sonra $N \rightarrow \infty$ için asimtotik olarak standard normal dağılım göstermektedir.

Pesaran N'nin T'ye oranla görece olarak büyük olduğu durumda ya da N'nin büyük T'nin küçük olduğu durumda kalıntılar arasındaki korelasyonun sıfır olduğu önsavının aşağıdaki CD istatistiğiyle sınavması gerektiğini göstermiştir:

$$CD_{LM3} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \sim N(0,1) \quad (3.4)$$

Hangi sırada olurlarsa olsunlar $T \rightarrow \infty$, $N \rightarrow \infty$ için CD istatistiği asimtotik olarak standard normal dağılım göstermektedir¹⁷².

¹⁷⁰ Bülent Güloğlu ve Serdar İspir, "Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye'de Satın Alma Gücü Paritesi Önsavının Panel Birim Kök Sınavı", **Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F.İktisat Bölümü Yayınları**, 2009, ss.7-8.

¹⁷¹ Hasem M. Pesaran, "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", **University of Cambridge**, Cilt:1240, 2004, ss.3-5

¹⁷² Pesaran, s.7.

$$CDLM4 = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\rho_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (3.5)$$

Bütün test istatistiklerinin hipotezleri şu şekildedir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Test sonucunda elde edilen olasılık değerleri %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerinden büyükse H_0 hipotezi kabul edilip, H_1 hipotezi reddedilmektedir. Olasılık değerlerinin anlamlılık düzeylerinden küçük olduğu tam tersi durumda ise büyükse H_0 hipotezi reddedilip, H_1 hipotezi kabul edilmektedir¹⁷³. Yatay kesit bağımlılığının tespiti için yapılan testlerin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Pesaran CD Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişken	CD _{LM1}	LM _{adj}	CD _{LM3}	CD _{LM4}
LGDP	1453 (0.000)	63.75 (0.000)	22.59 (0.000)	58,24 (0.000)
YB	1118 (0.000)	41.83 (0.000)	8.156 (0.000)	4.76 (0.000)
MHK	1364 (0.000)	57.94 (0.000)	17.48 (0.000)	13.33 (0.000)
HU	940.9 (0.000)	30.21 (0.000)	0.8827 (0.000)	5.63 (0.000)

Tablo 4'teki sonuçlar değerlendirildiğinde test istatistiklerinin olasılık değerleri (parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.) 0.05 anlamlılık düzeyinden küçük çıkmıştır. Dolayısıyla H_0 hipotezi güçlü biçimde reddedilmiştir. Bir başka ifade ile serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunduğu karar verilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının olması sonucu; söz konusu ülkelerde meydana gelen bir şokun, diğer ülkeleri de etkilediği anlamına gelmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testi yapılmıştır.

¹⁷³ Hashem M. Pesaran, A. Ullah, and T. Yamagata, "A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence", *Econometrics Journal* No:11, 2008, ss. 105-108

3.3.2. Panel Birim Kök Testi

Bir zaman serisinin istatistiksel olarak analizini yapmadan önce, o seriyi oluşturan sürecin zaman içerisinde sabit olup olmadığının, başka bir ifade ile durağan olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Durağan olmayan seriler ile ekonometrik analiz yapıldığında, sahte regresyon (spurious regression) denilen yanıltıcı sonuçlarla karşılaşmaktadır. Yani geleneksel t, F testleri sonuçları ve R2 değerleri sapmalı olabilmektedir¹⁷⁴.

Panel birim kök testleri birinci nesil ve ikinci nesil testler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Birinci nesil testler, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu varsayımına dayanmaktadır¹⁷⁵. Im, Pesaran ve Shin (1997), Maddala ve Wu (1997), Levin ve Lin (1992, 1993), Levin ve diğerleri (2002), Hadri (2000) ve Choi (2001) sınamaları birinci nesil testlere örnektir. İkinci nesil testler ise birimler arası korelasyonun olduğu varsayımına dayanmaktadır. Pesaran (2004), Moon-Perron (2004), Phillips ve Sul (2003), Bai ve Ng (2004) birim kök testleri, ekonometrik analizlerde en çok kullanılan ikinci nesil panel birim kök testleridir¹⁷⁶.

Bu çalışmada serilerin durağanlığının incelenmesinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran'ın CADF (Cross Sectionally Augmented Dickey Fuller) panel birim kök testi uygulanmıştır. Pesaran yatay kesit birimleri arası korelasyonu ortadan kaldırmak için basit bir yöntem uygulamıştır. Bu yöntemde; ADF (Augmented Dickey Fuller) regresyonunun gecikmeli yatay kesit seviyelerini genişletmiş şeklini kullanmaktadır. CADF birim kök testi, regresyonun birinci farkı birimler arası korelasyonu yok etmektedir¹⁷⁷.

Pesaran CADF birim kök testi, $T > N$ ve $N > T$ durumlarının her ikisinde de kullanılmaktadır. Aynı zamanda hem yatay kesitler için hem de panelin tamamı için durağanlığın incelenmesine imkan vermektedir. CADF testinin regresyon modeli aşağıdaki gibi yazılmaktadır¹⁷⁸.

---

¹⁷⁴ Ferda Y. Tatoğlu, **İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı**, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, (İleri Panel) s.199.

¹⁷⁵ Güloğlu ve İspir, s.5-6

¹⁷⁶ Y. Tatoğlu, İleri Panel, s.199.

¹⁷⁷ Y. Tatoğlu, İleri Panel, s.223.

¹⁷⁸ Hashem M. Pesaran., "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence", **Journal of Applied Econometrics**, Sayı:22, 2007,(Unit Root) ss.270, 280.

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} c_{ij} \Delta y_{i,t-j} + d_i t + h_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{p_i} \eta_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.6)$$

CADF regresyonu tahmin edildikten sonra, her bir serinin aritmetik ortalaması alınarak CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) test istatistiği hesaplanmaktadır¹⁷⁹.

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (3.7)$$

Pesaran CADF birim kök testine yönelik hipotezler aşağıdaki gibi kurulmuştur;

$H_0: b_i = 0$ tüm i 'ler için Seri Durağan değildir.

$H_1: b_i < 0$, $i=(1,2,\dots,N)$ en az bir i için) Seri durağandır.

Tablo 5: Pesaran CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerlerinde		Birinci Fark		SONUÇ
	Trendli + Sabitli	Sabitli	Trendli + Sabitli	Sabitli	
LGDP	2.348	2.121	-1.541	-2.568	I(1)
YB	-6.407	-3.794			I(0)
MHK	1.780	1.706	-2.762	-4.735	I(1)
HU	-2.719	-3.335			I(0)
% 10	-2.590	-2.070	-2.590	-2.070	
% 5	-2.690	-2.170	-2.690	-2.170	
% 1	-2.880	-2.340	-2.880	-2.340	

Not: CADF testlerinde, maksimum gecikme uzunluğu bir olarak alınmıştır. Raporlanan istatistiği her ülke için hesaplanan CADF istatistiklerin ortalamasıdır. Yukarıda sunulan kritik değerler Pesaran(2007) s.276'dan alınmıştır.

Yapılan analiz sonucunda serilerde birim kökün olduğuna ilişkin kurulan boş hipotez seviye değerlerinde büyüme oranı (LGDP) ve mülkiyet haklarının korunması (MHK) için güçlü bir şekilde kabul edilirken, serilerin birinci farkları alındığında boş hipotez reddedilebilmektedir. Yargı bağımsızlığı (YB) ve hukukun üstünlüğü (HU)

¹⁷⁹ Y. Tatoğlu, İleri Panel, s.224

serilerinde ise, boş hipotez düzey değerlerinde reddedilmektedir. Serilerin tümü aynı derecede durağan bulunmadığından değişkenlere ilişkin panel nedensellik analizi yapılmıştır.

3.3.3. Panel Nedensellik Testi

Nedensellik analizi bir değişkenin bir başka değişkenin tahmininde faydalı ya da kullanışlı bir bilgi sağlayıp sağlamadığının test edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Nedensellik analizi ilk kez 1969 yılında Granger tarafından geliştirilmiştir. Son yıllarda panel nedensellik analizi ile ilgili yeni birçok teknik kullanılmaktadır. Bu testler; 1- Panel VECM (2008), 2- Coining ve Pedroni (2008) , 3- Dumitrescu ve Hurlin (2012), 4- Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) şeklindedir.

Bu testlerden yalnızca Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi ile hem yatay kesit bağımlılığı hem de yatay kesit bağımsızlığı durumunda tahmin yapılabilen ve etkin sonuçlara ulaşmaktadır. Ayrıca Dumitrescu ve Hurlin (2012) bu yöntem, zaman boyutu ile kesit boyutu arasındaki büyüklük farkına duyarlıdır. Yani zaman boyutu (T), kesit boyutundan (N) büyük olduğunda veya küçük olduğunda test, etkin sonuçlar üretebilmektedir¹⁸⁰. Bu çalışmada serilerin arasındaki nedensellik ilişkisini var olup olmadığının test edilmesinde Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilmiş olan yöntem kullanılmıştır. Bu testin diğer testlere göre en önemli avantajı, boş hipotez altında homojen Granger nedensellik ilişkisinin yokluğu, en az bir yatay kesitte bu ilişkinin varlığını kabul eden alternatif hipotezine karşın sınamasıdır. Yani Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi, paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurmaktadır. Dumitrescu ve Hurlin testinin diğer bir özelliği ise hem eşbütünleşik ilişkinin varlığında hem de olmadığı durumda çalışmasıdır.

Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testinde X ve Y, N sayıda birim için T dönem boyunca gözlemlenen iki durağan süreci ifade ettiğinde, t zamanında her bir birim (i) için, doğrusal heterojen model aşağıda verildiği gibidir:

---

¹⁸⁰ Christophe Hurlin ve Elena Dumitrescu, **Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels**, Université d'Orléans, 2012, [https:// hal .archivesouvertes. fr/ halshs-00224434/document](https://hal.archives-ouvertes.fr/halshs-00224434/document), (15.09.2019), ss. 1451-1453.

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.8)$$

Bireysel etkiler α_i zaman boyutunda sabit olduğu varsayılır ve k optimum gecikme uzunluğudur. Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testinde 3 farklı istatistik değeri hesaplanmaktadır¹⁸¹. Bunlar;

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (3.9)$$

$$W_{N,T}^{Hnc^{182}} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{Hnc} - K) \xrightarrow[N,T \rightarrow \infty]{d} N(0,1) \quad (3.10)$$

$$Z_{N,T}^{Hnc} = \frac{\sqrt{N} [W_{N,T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T})}} \xrightarrow[N,T \rightarrow \infty]{d} N(0,1) \quad (3.11)$$

Hesaplanan panel istatistiklerine göre H_0 ve H_1 hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilir:

$H_0: \beta_i^{(k)} = 0 \quad \forall_i$ için, bütün yatay kesitlerde X'ten Y' ye nedensellik ilişkisi yoktur.

$$H_1 = \left\{ \begin{array}{l} \beta_i^{(k)} \quad \forall_i = 1, 2, \dots, N_i \text{ için} \\ \beta_i^{(k)} \quad \forall_i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N \text{ için} \end{array} \right\} \quad \left. \begin{array}{l} \text{Bazı yatay kesitlerde X'ten Y'} \\ \text{ye nedensellik ilişkisi vardır.} \end{array} \right\}$$

şeklindedir ve boş hipotez reddedildiğinde, bu durum değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olduğunu göstergesidir.

Tablo 6: Dumitrescu - Hurlin (2012) Panel Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Boş Hipotez	Test	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
Δ LGDP Granger nedeni değildir Δ MHK	$W_{N,T}^{Hnc}$	2.5013	0.0000 0.0044
	$Z_{N,T}^{Hnc}$	5.7166	
	$Z_{N,T}^{Hnc}$	2.8461	

¹⁸¹ Hurlin, Dumitrescu, ss.1453-1454.

¹⁸² Buradaki HNC; Homogenous Non Causality kelimelerinin baş harfleridir. Testin boş hipotezi böyle olduğu için bu isim verilmektedir.

ΔMHK Granger nedeni değildir ΔLGDP	$W_{N,T}^{Hnc}$	21.8058	
	$Z_{N,T}^{Hnc}$	41.3443	0.0000
	$Ztild_{N,T}^{Hnc}$	9.0502	0.0000
ΔLGDP Granger nedeni değildir YB	$W_{N,T}^{Hnc}$	1.6073	
	$Z_{N,T}^{Hnc}$	2.3126	0.0207
	$Ztild_{N,T}^{Hnc}$	0.7530	0.4514
YB Granger nedeni değildir ΔLGDP	$W_{N,T}^{Hnc}$	264.1372	
	$Z_{N,T}^{Hnc}$	574.1061	0.0000
	$Ztild_{N,T}^{Hnc}$	139.5497	0.0000
ΔLGDP Granger nedeni değildir HU	$W_{N,T}^{Hnc}$	1.3975	
	$Z_{N,T}^{Hnc}$	1.5136	0.1301
	$Ztild_{N,T}^{Hnc}$	0.2617	0.7936
HU Granger nedeni değildir ΔLGDP	$W_{N,T}^{Hnc}$	32.8213	
	$Z_{N,T}^{Hnc}$	65.5616	0.0000
	$Ztild_{N,T}^{Hnc}$	14.9822	0.0000

Not: Δ Sembolü değişkenin birinci farkının alındığını belirtmektedir.

Tablo 6 yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde; büyüme ile kurumsal kalite değişkenleri arasındaki nedensellik analizi şu şekildedir. Büyüme ile mülkiyet haklarının korunması arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğünden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada mülkiyet haklarının korunması değişkeni için kurumsal kalitenin ekonomik büyümenin nedeni olduğu hipotezi doğrulanmaktadır. Ancak yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü değişkenleri değerlendirdiğimizde, kurumsal faktörlerin ekonomik büyümenin nedeni değil sonucu olduğu yapılan nedensellik analizi sonucunda tespit edilmiştir.

SONUÇ

Derin belirleyicilerin büyüme literatüründe yer alması 1990'lı yıllarda başlamıştır. Büyüme iktisatçılarının derin belirleyicilere yönelmelerinin sebebi, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının açıklanmasında doğrudan belirleyicilerin yetersiz kalması olmuştur. Ülkelerin büyümesinin temel ve doğrudan belirleyicileri olan sermaye birikim hızı ve teknolojik ilerleme hızının artış hızına engel olan ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyen faktörlerin olduğu görülmüştür. Bu faktörler; coğrafi konumun dezavantajları, iklim şartları, doğal kaynak yetersizliği, üretim ve ticarete uygulanan yanlış politikalar, kurumsal faktörler, piyasa başarısızlıkları, kültürel özellikler, makroekonomik göstergelerdeki istikrarsızlık vb olarak sayılabilir. Bu faktörlerden kurumlar, ticaret, kültürün ve coğrafya ekonomik büyümenin derin ya da dolaylı belirleyicileri olarak adlandırılır.

Derin belirleyicilerin her birinin ekonomik büyüme üzerinde etkileri mevcuttur. Yapılan birçok çalışmada farklı sonuçlar elde edilmiştir. Hangi derin belirleyicinin diğerlerine göre daha baskın olduğu konusunda, farklı ülkelere göre farklı sonuçlar alınmıştır. Çalışmaların yapıldığı dönemler, analize konu olan ülkeler, kullanılan vekil değişkenler gibi birçok sebep bu farklılıkların sonucu olabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı derin belirleyicilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin saptanmasıdır. Ekonomik büyümeyi, derin belirleyicinin hepsi etkilemektedir ancak hangisinin nispeten daha fazla ve hangi yönde etkilediğini araştırmak ta bu çalışmanın amaçlarından biridir. Coğrafya dışsal bir faktördür ve zamana bağlı olarak değişmemektedir. Ticari açıklık ve kurumlar ise kısmen içsel özelliktedirler. Kurumsal faktörlerin hem diğer derin belirleyiciler hem de doğrudan belirleyiciler üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu düşünüldüğü için; kurumsal kalitenin ekonomik büyümenin nedeni olduğu hipotezi araştırılmıştır. Bu amaçla, orta gelirli ülkeler içerisinde Türkiye'nin de içinde bulunduğu ÜOG ülkelerin gelir düzeylerindeki farklılaşma nedenlerinin kurumsal faktörler ile açıklamaktır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde ekonomik büyümenin doğrudan belirleyicileri ve bu belirleyicilere ait teoriler incelenmiştir. Hemen ardından ikinci bölümde derin belirleyicilere yönelik teorilere yer verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde kurumsal faktörler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi yapılmıştır. Yapılan panel veri analizi kapsamında, analize konu olan ülkelerin 2005-2017 dönemine ait yıllık veriler ile Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmada orta gelirli ülkeler grubu içerisinde Türkiye'nin de içinde olduğu üst-orta gelirli ülkelere 29 ülke için 2005-2017 yılları arasında araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan panel veri seti için öncelikle yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Çıkan sonuca uygun olarak gerekli birim kök testi yapıldıktan sonra kurumsal faktörler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisinin belirlenebilmesi için Dumitrescu ve Hurlin'in (2012) nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmada ülkelerin kurumsal kalite göstergelerini ölçmek için üç adet değişken kullanılmaktadır. Bu değişkenler; yargı bağımsızlığı, hukukun üstünlüğü ve mülkiyet haklarının korunması, büyüme oranı içinde GSYİH değişkeni kullanılmıştır.

Ekonomik büyüme ile kurumsal kalite değişkenleri arasındaki nedensellik analizi şu şekildedir. Büyüme ile mülkiyet haklarının korunması arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık büyümeden yargı bağımsızlığına ve hukukun üstünlüğüne doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit edilmiştir.

Mülkiyet haklarının korunması ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik iki yönlü olarak tespit edilmiştir. Mülkiyet hakları, bireylerin sahip oldukları sermayeden faydalanabilme ve kullanabilme haklarıdır. Bu bağlamda sermayenin korunması yönünde bir toplumda güven oluşması önemlidir. Çünkü bireylerin ve firmaların sermaye yatırımları ile doğrudan ilişkilidir. Bir ülkede yatırımların artırılması ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve sürdürülebilmesi açısından gerekli bir koşuldur.

Yargı bağımsızlığı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi tek yönlü olarak bulunmuştur. Yargı bağımsızlığı bireyler, bireyler ile devlet ve devletin farklı birimleri arasındaki anlaşmazlıkların tarafsız bir şekilde çözülmesi için kurulacak ve işletilecek yargı sisteminin kurulup işletilmesidir. Çünkü yargı bağımsızlığının bulunmadığı bir ekonomide sözleşmelere olan güven azalacaktır. Hukukun üstünlüğü, suçla ilgili olaylarda hukuk kurallarının ne kadar geçerli olduğunu gösteren kurumsal bir göstergedir. Ayrıca hukukun üstünlüğü, bireylerin

hukuk kurallarına olan güveni, polis teşkilatının sivil otoriteler ile ne kadar denetlendiği, suç işleme sıklığı, etkin bir adli yapı ve yasaların önünde herkesin eşitliği gibi kriterler dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Her iki değişkenle ilgili yapılan nedensellik analizine göre ekonomik büyümenin nedeni oldukları tespit edilmiştir. Bu bağlamda ülkelerdeki hukuki yapının kaliteli olması ekonomik büyümenin nedeni olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre kurumsal yapının doğrudan belirleyicilerin yanında ülkelerin büyümeleri ile aralarında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuçtan yola çıkarak ülkelerin daha kaliteli bir kurumsal yapıya sahip olmaları neticesinde ekonomik büyümelerinin olumlu yönde etkilenebileceğini söylemek mümkündür. Ancak kurumsal yapının gelişmesi kalitesinin artması uzun yıllar sürecek bir durumdur. Bununla beraber devletin öncelikli olarak kurumların kalitesini arttırabilmek için; güvenilir hukuksal yapıyı oluşturması ve sürdürmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, ülkelerin büyümelerinde kurumsal faktörlerin etkisinin bulunduğu nedensellik analizi ile tespit edilmiştir. Dolayısıyla ülkeler arası kurumsal kalite farklılıkları ülkeler arasındaki büyüme farklılıkları sebeplerinden birisi olarak gösterilebilir. Kurumsal yapı, aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği düzlemi de oluşturduğundan, kurumsal yapının kalitesindeki iyileşmeler, ekonominin büyüme hızını da arttırabilir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, Daron. **Introduction To Modern Economic Growth**, Princeton University Press, 2008.

Acemoğlu, Daron. Simon Johnson ve James Robinson. “The Colonial Origins of Comparative Development: An Emprical Investigation”,**The American Economic Review**, Cilt: 91, No: 5, 2001, 1369-1401.

Acemoğlu, Daron. Simon Johnson ve James Robinson. “**Institutions As the Fundamental Cause of Long-Run Growth**”, Ed. Aghion, Philippe ve Steven N. Durlauf Handbook of Economic Growth, Elsevier, 2005, ss. 385-472.

Acemoğlu, Daron. ve Simon Johnson, “Unblinding Institutions”, **Journal of Political Economy**, 2005, Cilt:113, No:5, 2003, ss. 1-47.

Aşık, Bekir. **Uzun Dönemli Büyümede Dışa Açıklık ve Beşeri Sermayenin Rolü (Yükselen Piyasalar İçin Bir Panel Data Uygulaması)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007,

Arslan, Ünal. **Kurumların İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Ata Ahmet Yılmaz ve Ahmet Şahbaz, “Mülkiyet Hakları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri Üzerine Amprik Bir İnceleme”, **Sosyo Ekonomi**, Cilt:2, 2013, ss.161-180.

Baltagi H, Badi. **Econometric Analysis of Panel Data**, John Wiley Sons Ltd: West Sussex, Third Edition, Chichester 2005.

Barro, Robert J. ve Xavier Sala-i-Martin. **Economic Growth**, The MIT, London, 2004.

Barro, Robert J. “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, **Journal of Political Economy**, Cilt:98, No:5, 1990, ss.103-125.

Berber, Metin. **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, 3. Baskı, Trabzon 2006.

Beşkaya, Ahmet ve Asuman Koç “Ekonomik Büyüme Kalkınmada Ekonomik Özgürlüklerin Rolü ve Önemi”, **Liberal Düşünce**, Cilt:11, No:43, 2006, ss.43-74.

Beşkaya, Ahmet ve Ömer Manan “Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5 No:10, 2009, ss. 47–76.

Bloom, E. David ve Jeffrey D. Sachs. “Geography, Demography, and Economic Growth in Africa”, **The Brookings Institution Brookings Papers on Economic Activity**, No:2, 1998, 207-295.

Çalışır, Mustafa ve Ahmet Gülmez. “Teknoloji Politikaları Çerçevesinde Ekonomik Gelişim: Türkiye-Güney Kore Karşılaştırması”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, 2010, ss. 23-55.

Dawson, John W. “Causality in the Freedom–Growth Relationship” **European Journal of Political Economy**, Cilt: 19, No:3, 2003, ss.479–495.

Demir, Ömer. **Kurumcu İktisat**, 1.Basım, Ankara, Vadi Yayınları, 1996.

Dollar, David ve Aart Kraay, “Institutions, Trade, and Growth”, **Journal of Monetary Economics**, Cilt:50 Sayı:1, 2003, ss.133–162.

Dünya Bankası, WDI Veri Tabanı, 2018 <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators>, (18.10.2019).

Frankel, A. Jeffrey. ve David Romer. “Does Trade Cause Growth”, **The American Economic Review**, Cilt: 89 No:3,1999, s.379-399

Fraser Institute, “Economic Freedom”, **Annual Report**, 2019, [https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset,\(18.10.2019\).](https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset,(18.10.2019).)

Figankaplan, Tuğba “Ekonomik Büyüme ve Kurumsal Kalite İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2017 ss.65-91.

Gallup, L. John. Jeffrey D. Sachs and Andrew D. Mellinger, “Geography and Economic Development”, **NBER Working Paper**, No:6849, 1998.
<http://www.nber.org/papers/w6849> , (12.04.2018).

Glaeser, L. Edward. Rafael L. Porta, Florencio Lopez-de-Silanes ve Andrei Shleifer, “Do Institutions Cause Growth?”, **Journal of Economic Growth**, Cilt:9, No: 3, 2004, ss. 271-303.

Gökçen, M. Ahmet. “Teknolojik Değişimin Üretim Fonksiyonları Çerçevesinde Analizi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 43, 1987 ss.161-188.

Güloğlu, Bülent ve İspir, Serdar, “Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye’de Satın Alma Gücü Paritesi Önsavının Panel Birim Kök Sınaması”, **Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Yayınları**, 2009.

Gürak, Hasan. **İktisadi Büyüme ve Küresel Ekonomi**, Ekin Yayınları, 2006, Bursa.

Gwartney, James, Joshua Hall, Robert Lawson ve diğerleri “Economic Freedom of the World” 2010 Annual Report,
<https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2010.pdf>, (25.05.2018).

Hall, Robert E. ve Charles Jones I. (1999) “Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others?”, **NBER Working Paper** No. 6564, <https://www.nber.org/papers/w6564> (20.10.2018).

Han, Ergül ve Ayten Ayşe Kaya. **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Nobel Yayın Dağıtım, 5. Baskı, Ankara, 2006.

Hanke, H. Steve. ve Stephen J.K. Walters, “Economic Freedom, Prosperity, and Equality: A Survey”, **Cato Journal**, Cilt:17, No:2, 1997, ss.117-146.

Hiç, Mükerrrem. **Büyüme Teorileri ve Az Gelişmiş Ekonomiler**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1970.

Hurlin, Christophe ve Elena Dumitrescu. **Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels**, Universite d’Orleans, 2012, [https:// hal .archivesouvertes. fr/ halshs-00224434/document](https://hal.archivesouvertes.fr/halshs-00224434/document), (15.09.2019).

İnal, Vedit. **Büyüme Teorisinin Gelişimi ve Türkiye’nin Büyüme Sorunları**, Efil Yayınevi, Ankara, 2013.

Jones, Charles, **İktisadi Büyümeye Giriş**, Çev. Şanlı Ateş ve İsmail Tuncer, Literatür Yayınları, İstanbul, 2001.

Kaplan Fatih. **Ekonomik Büyümenin Dolaylı Belirleyicileri: Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.

Karagül, Mehmet. “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, **Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt:5, 2003, ss.79-90.

Karşıyakalı, Başak. **Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Kaynaklarının Analizi** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

Kaynak, Muhteşem. **Büyüme Teorileri Giriş**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

Kılınçarslan, Osman ve Onur Dinç. “Türkiye Ekonomisinde Teknoloji ve Transferi”, **GAU J. Soc. and Appl. Sci.**, Cilt:3 No:5, 2007, ss.73-75.

Kibritçioğlu, Aykut. “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:53, Sayı: 1-4, 1998, ss.208-230.

Kanck Stephan, Mancur Olson, Philip Kneefter ve Christopher Clague. “Contract-Intensive Money: Contract Enforcement, Property Rights, and Economic Performance”, **Journal of Economic Growth**, 1999, Cilt:4, No:2, ss.185-211.

Kaufmann. Daniel, Kraay. Aart and Zoido-Lobaton. “Pablo The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues”, **Policy Research Working Paper** No: 5430, 2010, ss. 1-31. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130, (16.11.2018),

Kong, Tao. “A Selective Review of Recent Developments in the Economic Growth Literature”, **Asian-Pacific Economic Literature**, Cilt: 21, No:1, 2007, ss.1-33.

Krugman, Paul. “The Role of Geography in Development”, **International Regional Science Review Economy**, Cilt: 22, No:2, 1999, ss.142-161.

Kum, Melike. “İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 30, 2011, ss.235-255.

Kurz, D. Heinz ve Neri Salvadori, “Theories of Economic Growth: Old and New” **The Theory of Economic Growth: A Classical Perspective**, Ed. Neri Salvadori. Edward Elgar, 2003, ss.1-22.

Küçüker, Celal. “Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:11, Sayı:38, 2000, ss.1-45.

Leblang, David A. “Property Rights, Democracy and Economic Growth”, **Political Research Quarterly**, 1996, Cilt:49, No:1, ss.5-26.

Lucas Robert E. “On the Mechanics of Economic Development” **Journal of Monetary Economics**, Cilt: 22, No:1, 1988, ss.3-42.

Mayhew, Anne. “The Beginnings of Institutionalism”, **Journal of Economic Issues**, Cilt:21, No:3, 1987, ss.971-999.

Mankiw, N. Gregory, David Romer ve David N. Weil, “A Contribution to the Empirics of Economic Growth”, **Quarterly Journal Of Economics**, Cilt: 107, No:2, 1992, ss.407-437.

North, C. Douglass. **Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans**, Çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Olson, Jr. Mancur. “Distinguished Lecture on Economics in Government- Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor”, **Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 10, No:2, 1996, ss.3-24.

Özel, Hasan Alp. “Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Biga İ.İ.B.F Dergisi H.A. Özel**, Cilt:2, Sayı:1, 2012, ss.63-72.

Parasız, İlker, **İktisadi Büyüme Teorileri**, Ezgi Yayınları, Bursa, 2003.

Parente, Stephen ve Edward C. Prescott, **Barriers to Riches**, MIT Press, Cambridge, 2000.

Penn World Table, <https://febpwt.webhosting.rug.nl/Dmn/AggregateXs/VariableCodeSelect>, (18.10.2019).

Pesaran, M Hasem. “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, **University of Cambridge**, Cilt:1240, 2004.

Pesaran, M.Hasem, Aman Ullah ve Takashi Yamagata, “A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence”, **Econometrics Journal** No:11, 2008, ss. 105-127.

Pesaran, M. Hashem, “A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence”, **Journal of Applied Econometrics**, Cilt:22, No:2 2007, s.265–312.

Rebelo, Sergio “Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth”, **Journal of Political Economy**, Cilt:99, No:3, 1991, s.500-521.

Rodrik, Dani. **Tek Ekonomi Çok Reçete: Küreselleşme, Kurumlar ve Ekonomik Büyüme**, Çev. Neşenur Domaniç, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009.

Rodrik, Dani. “Where Did All the Growth Go? External Shocks, Social Conflict and Growth Collapses”, **Journal of Economic Growth**, Cilt:4, No:4, 1999, s.385-411.

Rodrik, Dani, Arvind Subramanian ve Francesco Trebbi, “Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development”, **Journal of Economic Growth**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2004, 131-165.

Rodrik, Dani, “Institutions, Integration, And Geography: In Search Of The Deep Determinants Of Economic Growth”, **An Introduction To An Edited Volume Of Analytic Growth Narratives**. <https://drodrik.scholar.harvard.edu/files/dani-rodrik/files/institutions-integration-geography.Pdf>, (16.10.2019).

Romer, David. “Increasing Returns and Long-Run Growth” **Journal of Political Economy**, Cilt: 94, No:5, 1986, ss.1002-1037.

Rutherford, Malcolm .“Institutionalism Between Wars”, **Journal of Economic Issues**, Cilt:34, No:2, 2000, ss.291-303.

Rutherford, Malcolm “Institutional Economics: Then and Now”, **Journal of Economic Perspectives**, Cilt:15, No:3, 2001, ss.173-194.

Sachs, Jeffrey ve Andrew Warner. “Economic Reform And The Process Of Global Integration”, **Brooking Papers Of Economic Activity**, Cilt:26(1), 1995, ss.1-118.

Saygılı, Şeref. Cengiz Cihan ve Hasan Yurtoğlu, “**Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik:1972-2003**”, DPT, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Yayın No:2665, Ankara, 2002.

Schumpeter, A. Joseph, “**Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi**”, çev. Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2010.

Smith, Adam. **Milletlerin Zenginliği**, Çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Şanlısoy, Selim ve Recep Kök, “Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:25, No:1, 2010, ss.101-125.

Snowdon Brian ve Howard Vane, **Modern Macroeconomics: Its Origins, Development And Current State**, Edward Elgar Publishing, İngiltere 2005.

Solow, Robert M. “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, Cilt: 70, No:1, 1956, ss. 65-94.

Şenalp, Mehmet Gürsan. “Dünden Bugüne Kurumsal İktisat”, Eyüp Özveren (Ed.) **Kurumsal İktisat**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, ss.45-92.

Tang. SHK, Groenewold, N.Charles ,Leung, K. Institutions, Technical Change and Macroeconomic Volatility, Crises and Growth: A Robust Causation, 2003, https://www.researchgate.net/profile/Charles_Leung/publication , (15.02.2018).

Tatoğlu Y, Ferda. **Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı**, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.

Tatoğlu Y, Ferda. **İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı**, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.

Temple, Jonathan. “The New Growth Evidence ”, **Journal of Economic Growth**, Cilt:37, No:1, 1999, ss.112-156.

Tomasz Brodzicki ve Dorota Ciolek. “Deep Determinants Of Economic Growth – Empirical Verification With Panel Data Models”, **Working Papers from Economics of European Integration Department**, No: 801, 2008. [http:// ideas. Repec .org/ p/ gda/ wpaper/0801.html](http://ideas.Repec.org/p/gda/wpaper/0801.html), (15.12.2016).

TÜSİAD, **Ekonomik Büyümeyi Anlamak**, Yayın No: TUSİAD-T/2005-04-392, İstanbul, 2005.

Türkmen, Fatih. **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, DPT Uzmanlık Tezi, DPT Yayın No:2655, Ankara, 2002.

Ünsal, Erdal. **İktisadi Büyüme**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007.

Yapraklı Sevda. “Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:5, 2007, s.67-89.

Yıldırım, Selim, “Kurumların Dinamik Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:10, No:3, 2010, ss.111–126.

Weber, Max. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayın, İstanbul,1995.

M.Vural, Kurumsal koordinasyonun Ekonomik Büyüme Etkileri, **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt:8 Sayı:1, 2007, ss.1-29.

Yeldan, Erinç. **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, 2. Baskı, Efil Yayınları, Ankara, 2011.

Yülek Murat A. “İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine”, **Hazine Dergisi**, Sayı:6, 1997, ss1-15.